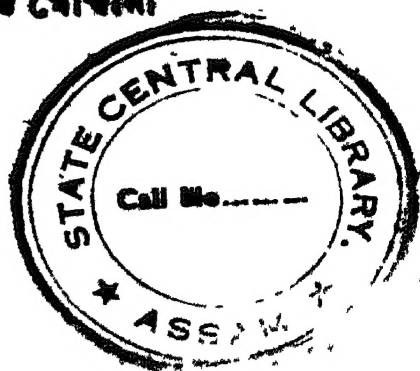

সাঁচ দাওৰ কঁদাৰ্ণী

ত্ৰিঅক্ষৰ বোকাৰী

বীনা লাহিড়ী
কথামি • কলকাতা

**KENCH A PATAR KANPANI • AN ASSAMESE
NOVEL • WRITTEN BY • SREE PROFULLA
DUTTA GOSWAMI • PRICE RUPEES 6'50 ONLY**

প্ৰকাশক • মনোবৰ্জেন দে • বীণা লাইব্ৰেৰী কোকৰাঝাৰ •
অসম • মুদ্ৰক • শ্ৰীঅক্ষয়কুমাৰ চক্ৰবৰ্তী • চক্ৰবৰ্তী প্ৰিণ্টাৰ্শ •
১/৩ নীতাৰাম শোৰ ষ্ট্ৰীট, • কলিকতা-৭০০০০২ • প্ৰথম ছপা
১৯৫২ • বিত্তীয় সংস্কৰণ ১৯৫৫। • তৃতীয় সংস্কৰণ ১৯৬০ •
চতুৰ্থ সংস্কৰণ ১৯৭৭ • লিখকৰ দ্বাৰা সকলো স্বত্ব সংৰক্ষিত । •

ভূমিকা

কিতাপখন লিখা হৈছিল ১৯৫০ চনত, ছপা হৈ ওলাইছিল দুবছৰ পিচত। উপন্যাস-কাৰ হিচাবে মই যদি কিবা নতুনত্ব দাবী কৰিছিলোঁ, এই বছৰ-বাৰ বছৰৰ ভিতৰত সেই দাবী নিশ্চয় কিছু পাওল হ'ল। এই কেইবছৰৰ ভিতৰত কেইবাখনো উল্লেখযোগ্য উপন্যাস ওলাল, আৰু সম্ভৱ সেই গৌৰৱাহঁবকৰা—বৰ্ত্তনীকান্ত বৰদলৈৰ যুগৰ কথা স্মৃতিলৈ অসমীয়া ভাষাত উপন্যাসৰ যুগ এতিয়াহে উপস্থিত হৈছে।

এই কিতাপখনত চৰিত্ৰৰ ওপৰত অলপ জোৰ দিয়া হৈছিল। চৰিত্ৰৰ ওপৰত সমাজৰ প্ৰভাৱ আৰু যুগৰ মানসিক পৰিবেশ অল্পসৰি সেই চৰিত্ৰৰ বিধা-সংসৰৰ বিশ্লেষণ কিতাপখনে আগ বঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। উৎপল আধুনিক শিক্ষিত মধ্যবিত্তৰ প্ৰতীক—এওঁৰ সাধাৰণ অৰ্থত 'নায়কতা' শুণ সন্মূলি নাই। নায়ক নহয় কাৰণে এওঁ কোনো চকুত লগা নাইবা মন উৰ্দ্ধেল কৰা কাৰ্য্যও নকৰে; এক হিচাবে এওঁৰ কাহিনীত আগ নাই, শুবিও নাই—এওঁ চলিহে থাকে। এনে কিতাপত সাধাৰণ অৰ্থৰ স্নট ওলায় ক'ব পৰা? কিতাপখনিৰ পটভূমিত যি এটি ঐক্য আছে সি ভাব-চিন্তাৰ ঐক্য, কাহিনীৰ সঙ্গতি নহয়।

ইংৰাজ ঔপন্যাসিক ভি. এছ. প্ৰিঙ্জেটে এবেলি মন্তব্য কৰিছিল যে আধুনিক উপন্যাস স্ৰটবিহীন আৰু জীৱন সোঁৱৰণ বা আত্মজীৱনীৰ আৰ্হিত গঢ়ি উঠা। লোকৰ মন জুখি চাবলৈ গলে নিজৰ মনৰ জোলাওঁত আগতে হাত ভৰাই লব লাগে, এই কাৰণেই আধুনিক উপন্যাস আত্মজীৱনী নহৈয়ো আত্মিকৰ কালৰ পৰা আত্মজীৱনীৰ দ্বাৰা প্ৰভা-বাৰিত হৈছে। 'সংজ্ঞাৰ প্ৰবাহ' টেকনিক অল্পসৰণ কৰিলেতো কথাই নাই।

বৰ্ত্তমান সময়ত সাহিত্যৰ বিবিধ শ্ৰেণীৰ ভিতৰত উপন্যাসৰ কলেবৰে আটাইতকৈ পুষ্ট। এই যুগৰ সকলো চিন্তা, সকলো সমস্যা যেন উপন্যাসতে সোমাই পৰিছে। এইবোৰে যাবোন লিখকৰ সজ্ঞাত পৰিপুষ্টি লাভ কৰি পিচত বচনাত সোমাই পৰে।

উপন্যাস আৰু এতিয়া গতাহুগতিক অৰ্থৰ কাহিনী নহয়। সেই অল্পসৰি ইয়াৰ বচনাৰ ঠাঁচো লবি গৈছে। কেতিয়াবা অকণমান অভিজ্ঞতা এটিৰে ধৈৰ্য্যশীল বিশ্লেষণ, কেতিয়াবা বৰতো বটনাৰ সংক্ষিপ্ত বৰ্ণনা যাবোন। ভাৰাও সাংকেতিক, প্ৰতীকবাদী, অৱহা যুজি কামিক। যাৰ্চেল প্ৰেৰ পৰা টমাহ মানলৈ, জোজিক কন্সভাডৰ পৰা ক্ৰাষ্টছ, কাক্কাইলৈ আধুনিক উপন্যাসৰ যি বিকাশ, তাৰ সৰ্ব প্ৰেৰণ কৰিবলৈ লগে নৱভাৱত যুৱ ধোঁ খায়। অৱহা অৱহা উপন্যাসেও নিশ্চয় এবিধ এই যাৰ্চেকিয়ে খোজ পেলাব।

বোৰ উপভাসখনৰ জটী কিমান সেই কথা অল্পতৰ নকথাকৈ থকা নাই। ভাষাৰি
কিতাপখনে বহুত সময়ত জোখতকৈ সবহ প্ৰশংসা লাভ কৰিছে। ব্যক্তিগত দীৰ্ঘলীয়া
চিঠিৰ পৰা কিতাপখন পঢ়ি উঠি লিখা কবিতালৈ বহুতো উছাহ উদগনি লিখকৰ হাতত
পৰিছে। তাৰ হৈছে অসমীয়া লিখকৰ শনিৰ দশা পাব হ'ল। কিতাপ লিখিলে এতিয়া
মাহুৰে পঢ়ে, লিখকৰ খলাগো লয়। পাঠকৰ ফালৰ পৰা এনে সঁহাৰি পালে অৱশ্যে
লিখকৰ দায়িত্ব বাঢ়ে, কি ধৰণে লিখা যুক্তত সেই সম্বন্ধেও চিন্তা কৰিবলগীয়া হয়।

মনৰ জিতা বোলে কলম, মুখেৰে প্ৰকাশ নকৰিবলগীয়া কথাও লিখকৰ কলমৰ আগত
ভলায়। এই কাৰণেই হবপায় ইমানবোৰ লিখিলে। অৱশ্যেহেত এক আমেৰিকান
কবিৰ ভাৱত কিতাপখন মেলি দিলে। বাইজৰ মাজত—

Go forth, my book, and take whatever pounding
The heavy-fisted destinies prepare.
I know you are not anything astounding.
And, to be quite sincere. I don't much care.

—Leonard Bacon

গুৱাহাটী

প্ৰফুল্লদত্ত গোস্বামী

গৌৰীপুৰৰ পৰা উভতি ঘৰ পায়ে অলপ অগ্ৰিয় কামত হাত দিব-
লগীয়া হ'ল। মাটি-বাৰী অলপ আছিল, বায়তবিলাক কছাৰী। তাইঁতে
খাজানা দিব নোখোজে, নতুন যুগৰ প্ৰভাৱত। চাৰিওপিনে মানুহৰ মনত
অস্থিৰতা। দিনে দিনে যেনেকৈ বাইজৰ অৱস্থা বেয়া হৈ আহিছে সেইদৰে
গাওঁৰ সোৰোপা কোনো কথালৈ কাণ নকৰা কছাৰী মিকিৰৰো অদ্ভুত
কিহবাৰ জুই উমাই উমাই জ্বলিব খোজে। তাইঁতক দেখি বেজাৰো লাগে,
অথচ মাটিখিনিৰ মায়া এবিৰ নোৱাৰি।

বহাৰ আমাৰ ঘৰৰ পৰা তিনি মাইলমান আঁতৰত পাহাৰ এখনৰ নামনিত
কুলবাৰী গাওঁ, বায়তবিলাকৰ বসতি। বাটত অলপ হাবি, অলপ বোকা, অলপ
মুকলি পথাৰৰ ফিৰ্ফিৰীয়া বতাহ। ঘৰ পোৱাৰ দুদিনমান পিছত সেইকালে
যাত্ৰী কৰিলে। মোৰ নিজৰ বাবলৈ সিমান মন নাছিল, কিন্তু দেউতাৰ কথা
শুন্তনিলে নচলে।

মৰিষাম গাওঁবুঢ়াৰ ঘৰলৈ পোনখুন্দাই গৈ খবৰ লৈ জানিলে। বুঢ়া মৰিল,
পুতেকেহে তাৰ খেতি-বাতি চলাইছে। সিও পথাৰত। আন এঘৰলৈ গৈ
পালে। এজনী গাভৰু। বহাগীয়ে বুকুত মেখেলা এখন শিকি পদূলি মুখত বিন
হৈ আছিল। মোক দেখি মিচিকৈ হাঁহি ঘৰ সোমাল। তাইক আগৰ পৰা
চিনি পাওঁ। মাতিলে, “বহাগী, লৰ মাৰিলি কিয়? মাৰ আহেনে নাই?”

“পথাৰলৈ গৈছে আৰো” তাই মাত দিলে আৰু ভামোলৰ বটীখন লৈ
ওলাই আহিল।

“ভাইতে খাজানা দিয়া নাই কিয়?” মই সহজভাৱে হাঁহি প্ৰশ্ন কৰিলে।

“কি জান, বাইজে দিব হাক দিছে আৰো।”

কুলপ সময় নামাভিলে। মনেতে ভাব হ'ল এই পাণ্ডকজনীয়ে কি

কৌণ পাতৰ কঁপনি

নাছিলে কেনে দেখা হব। চিফুং বাঁহীৰ লয়ে লয়ে যেতিয়া তাই বাহু ভাঙি
কঁকাল হল্যাই হল্যাই মনৰ উলাহত নিজক এৰি দিব তেতিয়া তাই খাজানা
দিয়াৰ কথা নাভাবে, ঘৰত ভাত খাবলৈ আছেনো নাই চিন্তা নকৰে।

অকস্মাৎ তাই কৈ উঠিল, “গাৱঁৰ ভিতৰত নাযাবি।”

“কিয় ?”

“নাযাবি আৰো, মানুহমখা কিবা বকমৰ হৈছে।”

বুজিলো তাহাঁতৰ মাজতো বিকোভৰ বীজ গজিছে, আৰু বাহিৰৰ মানুহ
গলে তাহাঁতে সন্দেহ আৰু ঘিণৰ চকুৰে চায়। অৱশ্যে বায়তৰ লগত মোৰ
সম্বন্ধ বৰ বেয়া নহয়। দেউতা আগবঢ়িনীয়া মানুহ, তেওঁহে তাহাঁতৰ মইমতালি
সহ কৰিবলৈ টান পাইছিল। তাৰ উপৰি খাজানাখিনি উলিয়াব নোৱাৰিলে
নিজৰে টনাটনি অৱস্থা। সমস্তা জটিলেই। সি যি নহওক, এই অশ্লিষ্ট
কথাবিলাক আঁতৰাই ধৰিলে মন কৰি বহাগীক অকস্মাৎ সুধিলো, “তোৰ বিয়া
হোৱা বুলি শুনিছিলো দেখোন, গিৰিয়েৰ ক’ত ?”

তাই অকণমান চকিত ভাবে মোলৈ চালে। তাইৰ ঠেক স্বৰল চকুহানিত
যেন একনিমিষৰ কাৰণে বিজুলী জিলিকিল, তাৰ পাছত অলপ বিবক্ষিত কৈ
উঠিল, “ধৰি লৈ গৈছে আৰো। পুলিচে ধৰি লৈ গৈছে।”

“কিয় ?”

তাই সন্দেহৰ চকুৰে মোৰ মুখলৈ চায়। মই কওঁ, “তই মোক অবিশ্বাস
নকৰিবি, বহানী। মইতো তইতৰ অস্তায় চিন্তা কৰা নাই।”

“তিনিমাহমান হ’ল, দাবকা বাবুৰ মাৰিৰ ধৰিছিল, সেই কাৰণে ধৰি লৈ
গৈছে। ইহঁতক কাটিব লাগে! আমাৰ খাবৰ ভাত নাই, তাৰ উপৰি
ইমান জুলুম—”

ভাব হ’ল এই আকবীজনীও একে বিবিধৰে পুটি, তাইৰ বুকুতো জুই
জলিছে। বেলি লহিয়াৰ ধৰা দেখি মই উঠিলো। খাজানাৰ কথা আৰু
জুজিয়ালো। আনৰ ঘৰলৈকেও যাবৰ মন নগ’ল। সময়ৰ সোত, তাক ভেটা
দিয়াও টান। তাই তামোল এখন দিলে। তাইৰ পাতল আঁঠিৰ ধৰিওটো

লক্ষ্য কবি ভায় হ'ল এনেকুয়া এজনী বিয়া কৰাব নোৱাৰিনে ? লিখা-পাখি
শিকাৰ পাবিলে ইহঁতৰ মনবিলাকতো ফুল ফুলি, ইহঁতেওতো নতুন
বুগৰ নবনাবী তৈয়াৰ কৰিব পাৰিব। নীলিমাৰ কথা মনত পৰিল। খুবী
এবিধৰ দুসপ্তাহ হ'ল, মনটো উকঙা উকঙা লাগে।

দেউতাই বায়তবিলাকৰ কথা উলিয়ালে। তেওঁ খঙত গৰগৰাই আছে,
“ইহঁতক চিপাহী লগাই গুলিয়ালেহে হব। দেশখনত যে কি জুই লাগিল।”

মই নামাতিগৈ। তেওঁ আকৌ ক'লে, “মনে মনে থাকিলে নহব, কিবা
এটা সোনকালে কৰিব লাগে। আজি ছবছৰৰ খাজানা—সেইবেলি আহাৰত
ময়ে কিবা এটা কাৰণত পুলিচ পঠিয়াইছিলো। তাতে সেই লপাং কছাৰীয়ে
মোক কি গালি ! দাবোগাজনেও কথমপিহে প্ৰাণ লৈ পলাব পাৰিলে।”

“কোন লপাং ?” মই চিনিব নোৱাৰিলো।

“সেই খেপেচী বুঢ়ীৰ জীয়েক বহাগীক যে বিয়া কৰাইছে—”

মই বুজিলো আৰু বুজিলো সেই ঘটনাৰ পিহত বহাগীৰ আমাৰ ওপৰত
বিস্তৃতি কিমান হব পাৰে। মুঠৰ ওপৰত মই মানেমানেই সাৰি আহিছো।
বোধকৰোঁ ঘটনাটোত মই নথকা বুলি জানি তাই মোক সিমান জগৰ দিয়া
নাই। এৰা, মোকনো তাহাঁতে কিমান বেয়া পাব পাৰে ? মই জানো
তাহাঁতক পছ চিকাৰ কৰি খুউৱা নাই ?

“দেউতা, পৰহিমাৰে মই যাব খোজোঁ।” মই লাহেকৈ কলোঁ।

“তই আহিলিহে মাথোন, যাবৰ হলেইনে ? মাটিখিনিৰ কিবা এটা দিহা
কৰিব নালাগিলনে ?”

দিহা মানে মোৰ জীৱটো কছাৰীৰ দাব আগত উহৰ্গা কৰিলেহে হব—
মনতে ভাবিলোঁ। মুখেৰে একো নকলোঁ। প্ৰকৃততে মোৰ মন আহিল
কছাৰত। মোৰ মনৰ পাখি উৰা মাৰিছিল সৌৰীপুৰলৈ। কোনো ছোৱালীয়ে
আগেয়ে মোক ইমান বলিয়া কৰা নাই। চিঠি এখন পোৱাৰোঁতেমো। কি
যে ভাববোৰ আছে ! তাই কি বুলিয়ে বা লিখিব ? এদিন নে দুদিনকৈ
চিনাকি। তথাপি সিদিনাৰ প্ৰথম চিনাকিৰ ছবিটো বাবে বাবে মনত পৰিল।

হেমন্তকালৰ এক আবেলি পৰত কি ধোঁৱাবৰীয়া ভাৱে কুঁৱলী মেলিছিল তৰ কথা। মৰাপাটৰ ব্যৱসায় কৰিবলৈ গৈছিলোঁ ধুবুৰীলৈ। মাৰোৱাৰী বন্ধু এজনৰ সৌজন্যত তাৰ পৰা গলোঁ গৌৰীপুৰলৈ। সৰু চহৰ এখন, বজাৰ কণ্ঠত ওপজা জমিদাৰে পুৰণি গৌৰৱৰ আলম লৈ নিশ্চয় দিন কটায়; আপৰ দিনো নাই, পুৰণি দিনৰ প্ৰতিপত্তিৰে অভাৱ। পুৰণি ঘৰবাৰীবোৰৰ ওপৰত ব'দ বৰঙণে মেলি দিয়া ডেকুৰা আৱৰণ। মানুহ-হুহুহুৰ সমাগম নাই। চাৰিওপিনে জাহ ঘোঁৱা সমাজ এখনৰ সেমেকা পৰিবেশ।

গৌৰীপুৰৰ পৰা ডেৰমাইলমান আঁতৰত পুৰণি প্ৰাসাদ এটি। মৰা নৈ এখনৰ পাৰত চাপৰ পাহাৰ। তাৰ ছকালে মুকলি পথাৰবোৰ বাগৰি দূৰৈত মিলি গৈছে। মাজে মাজে হুই এজোপা অকলশৰীয়া গছ। তেতিয়া বেছি প্ৰায় মাৰ গৈছে, প্ৰাসাদৰ পূবফালে হাঁ। প্ৰকাণ্ড ঘৰটোৰ ঘাই ছৱাবত প্ৰায় আন্ধাৰেই। ভিতৰৰ পৰা আন্ধাৰে যেন সমুখত পোহৰ আঁতৰি যাবলৈ বাট চাই আছে। ঘৰটোত কোনো নাই, মাথোন আন্ধাৰ আৰু পোহৰৰ দোমোজাত ছৱাবদলিত বহি আছে এজন বুঢ়া চকীদাৰ। তাৰ বহুসময় শৰীৰটো আন্দাজহে কৰিব পাৰি। ঘৰটোত মানুহ নাথাকে। সেই মুকলি পথাৰৰ মাজত পাহাৰখনৰ ওপৰত গহীনকৈ থিয় হৈ আছে পুৰণি কাৰেং ঘৰ। তাত নাই এতিয়া বিজুলি চাকিৰ ভিৰবিৰণি, নাই তাত দৌৰী ফুৰা গাভৰুৰ কপালী হাঁহিৰ লহৰ। জোনাক নিশা তাত এসময়ত বং ধেমালি কৰা মানুহবিলাকৰ জ্যোত্স্বাৰোহে হাঁহি নাচি “মুনলাইট চোনাটা” বজায়নে নবজায় কৰ নোৱাৰে। আৰু সেই আন্ধাৰ পোহৰৰ মাজত নীৰৱে বহি থকা বুঢ়া চকীদাৰে কি জ্ঞাৰিছিল তাকো কব নোৱাৰে। কিন্তু সেই সময়ত সেই দিনা গধূলি সন্ধৰ ওপৰত বিবাদে কি তৰপ এটা পেলাইছিল তাৰিলে আচৰিত লাগে। মাৰোৱাৰী বন্ধুৱে ঘৰটোৰ মূল্য কিমান হ'ব পাৰে তাৰ আভাস এটা দি মন্তব্য কৰিলে, “কিহে সমাধিহু হ'লো দেখোন।” গিৰিৱাৰীজালৰ বয়স মোৰে সমান, সি মোক ভূমি-ভাৱা কৰি মাতে।

উজ্জ্বল দিবলৈ নোপাওঁতেই অকস্মাৎ মোৰ কাণৰমিহ হ'ল, কিয়নো পাহাৰৰ

নাশনিৰ পৰা উঠি আহিল বৰীন্দ্র-সঙ্গীতৰ এটিৰ মূৰ। মই এমেনে গান কৰিলে বলিয়া, তাতে সেই বহুস্তময় সজিয়া শূকোমল নাবীকৰ্ত্তৰ মূৰত আছিল ঠাণ্ডাৰ অগুৰু বচনাৰ কলি এটা—

দিনেৰ শেষে ঘূমেৰ দেশে ঘোমটা পৰা ঐ ছাৱা

ভূলালো বে ভূলালো মোৰ প্ৰাণ ..

ছোৱালীজনীয়ে গাইছিল আন্ধাৰত গা লুকুৱাই অঞ্চল মূৰত বিজক উবুৰিয়াই দি। গহীন ভৈৰৱীৰ কঁপনিয়ে কঁপনিয়ে কল্পনাত ভাহি উঠিল সিপাৰৰ ধাননিৰ সোণালী আভা জঁই পেলাই নামি অহা মৰণ-হাঁ, ভাব আৰতে যেন নিজকে বিলাই দিম। গিৰিধাৰীলালেও মূৰৰ সন্মোহনত বিজক কল্মুকলৈ পাহৰা যেন লাগিল। ছয়ো গান অক্লমৰণ কৰি নামি গলোঁ, দেখিলোঁ পথাৰত মানুহ এজন আৰু কাষতে ছোৱালী এজনী। আমাক দেখি ছোৱালীজনীয়ে গাবলৈ এবিলে। মানুহজনে বঙালীতে মাত দিলে, “কে ?” বুঢ়া মানুহৰ মাত।

গিৰিধাৰীলালে তেওঁক চিনি পায়। তেওঁ পেখন লোৱা মাটৰ। গোৰীপুৰত ঘৰ। মোৰ চিনাকি দিয়া হ’ল—এখেত উংগল বক্ৰা, ঘৰ নগাওঁত, ব্যৱসায়ী ডেকা, ইত্যাদি। মই কলোঁ, “আপোনাৰ ছোৱালীৰ অপূৰ্ব প্ৰতিভা; এই পৰিবেশত অল্প গান গোৱাহেঁতেন মোৰ ইমান ভাল লাগিলহেঁতেন।”

বুঢ়াই অলপ হাঁহিলে—“বুঢ়া কাল, কোন দিনা বাওঁ ঠিকনা নাই; সেই কাৰণেই তাইক দিনেৰ শেষে ঘূমেৰ দেশে গাবলৈ কৈছোঁ।”

“ইচ্ পিতাই কি কয় !” নীলিমাই মন্তব্য কৰিলে।

বুঢ়াই আমাক ক’লে, “আহা, আমাৰ ঘৰত অলপ বহি বোৱাছি” ওচৰতে ঘৰ, আমি বাবলৈ আপত্তি নকৰিলোঁ। লেমৰ পোহৰত নীলিমাক দেখিলোঁ, দেখি মোৰ বিবাদৰ ভৰণ ভেন কৰি বিৰিডি পৰা আশাৰ কোৱি যেন অনুভৱ কৰিলোঁ। অকস্মাৎ দেখা ছোৱালী, আকৌ বে লৰ পাৰ ভেনে তাৰো বাই, তথাপি অন্ধাৰত পাঁচ নবহা সময়ত নীলিমাৰ মূৰ হাবিৰ পাঁচ

কৈচা পাণ্ডৱ ঈশনি

পবিল, মাখোন পাহৰিব নোৱাৰিলে। নীলিমা বায়ুৰ ছোৱালী, আৰু মই
শুনিব—মাজত কিমান ব্যৱধান !

বাতি গোবীপুৰত থাকিবৰ কথা নাছিল, নীলিমাৰ কাৰণেই থাকিলে।
গিৰিধাৰীলালে মাখোন অলপ খেমেলীয়া মন্তব্য কৰিলে। সি আৰু ক'লে,
“বঢ়িয়া ছোৱালী—এইবেলি মেট্ৰিক দিছে, বয়স ওঠৰ-উঠনৈশ হ'ব, বাপেকৰ
অৱস্থা ভাল নহয়...”

বাতিপুৱা বুঢ়া মাষ্টৰৰ তালৈ আকৌ গলে। তেওঁ দেখি আদৰ-সাদৰ
কৰিলে, শিক্ষিত ডেকা ব্যৱসায়ত লগা দেখি আনন্দ প্ৰকাশ কৰিলে।
নীলিমাই দিলে এটি কোমল হাঁহি আৰু সুধিলে, “আৰু কেতিয়া আহিব ?”

ছোৱালীজনীয়ে হয়তো ভদ্ৰতা অলুসৰিয়ে সেইদৰে সুধিছিল, কিন্তু তাৰ
উত্তৰ মোৰ মনত নিবিচাৰি বিচাৰিলে। তাইৰ ক'লা চকুজুৰিত। তাই তলমূৰ
কৰিলে। আহিবৰ সময়ত হাঁহিৰ চলেৰে বুঢ়াৰ আগতে নীলিমাক দি
আহিলে। মোৰ নাম ঠিকনা থকা কাৰ্ডখন। মন্তব্য কৰিলোঁ, “এয়ে মোৰ
ঠিকনা, অৰ্থাৎ মোৰ গোলাৰ ঠিকনা ; কেতিয়াবা যদি মৰাপাটৰ দৰকাৰ
হয়—” আটায়ে হাঁহিলোঁ।

গধুৰ মনেৰে গোবীপুৰ এৰিছিলোঁ।

ঘৰত থাকোঁতেই চিঠি এখন পালোঁ ; মনৰ তলিব পৰা নীলিমাব চিঠিলৈ কামনা থাকিলেও চিঠিখন আহিছিল বাইদেউৰ পৰাহে। ভিনদেউৰ টাইফইড, অতি টান, ঘৰৰ পৰা কোনোবা এজন যাব লাগে। ভিনদেৱে ষ্টিলঙৰ চেক্ৰেটেৰিয়েট অফিছত কাম কৰে, আদবয়সীয়া মানুহ। ল'ৰা-ছোৱালীকেইটি সৰু সৰু।

ষ্টিলঙলৈ লব মাৰিলোঁ। ভিনদেউৰ অৱস্থা ভাল নেদেখিলোঁ, দুসপ্তাহ জ্বৰত লালকাল দিছে। আৰু এসপ্তাহ ভুগিলে। তাৰ পাছতো এসপ্তাহমান আটাইৰে মুখত চিন্তা। মুঠৰ ওপৰত এমাহ ডেৰমাহমান ঘৰৰ মানুহ আটাইৰে আলপেচান খৰি ডাক্তৰৰ ওচৰলৈ দৌৰি ভাগৰ লগা যেন হ'ল। বাইদেউৰ চকুৰ চাৰিওকাষে ক'লা দাগ পৰিল। গিৰিয়েকৰ বেমাৰৰ উপৰিও তেওঁৰ টকা-পইচাৰ চিন্তা। এই বিষয়ত তেওঁক বিমান পাৰ্বী আশ্বাস দিলোঁ, কিন্তু মোৰো মনৰ অৱস্থা ভাল নহয়। সামান্য মূলধন লৈ ব্যৱসায় কৰিছিলোঁ, যদিও তাৰ পৰা সদায় জীৱিকা উলিয়াবলৈ টান। ব্যৱসায়ো একাংশপতীয়াকৈ কৰিব নোৱাৰি, কিয়নো দেউতাই মাত দিলেই ঘৰ বুলি লব দিব লাগে। তেঁৱো বুঢ়া হৈ আহিছে। সৰু ভনী এজনী বিয়া দিবলৈ আছে। চাকৰি-বাকৰি কৰিবলৈকেও মন নাযায়, কৰিলেও নিজৰ পেট পোহাৰে হৰ, তাৰ পৰা আৰু আনক পুহিব নোৱাৰি। বাইদেউৰ ঘৰখনৰ সাময়িক নিবানসমূহ মোৰ মনৰ অৱস্থা আৰু বেয়া কৰিলে। তাৰ উপৰিও বাইদেউৰ খেচখেচনি—মোৰ ছেনো বিয়া কৰাবৰ বয়স হ'ল।

ষ্টিলঙতে দুমাহ হ'ল। বহুত বহু এজনৰ লগত গোলা এখন পাতিছিলোঁ। তাৰ চিন্তাত মই বাওঁ বাওঁ লগালোঁ। অলপ বৰালাটৰ গুলাৰ আৰু আন আন বন্ধৰ অলপ-অলপ যোগান। কিন্তু বহুজনৰো সাতোটা সেউজ, গোলা চলাবলৈকে সুকঠিন হ'ল। বাইদেৱে কয়, “তই এৰি পেলা কাৰবাৰ-কৰবাৰ। সময় ভলো ভলোকে খুঁবি খুঁবিলেনো কি হ'ব, ইয়াতে কাম কৰা এটা চা।”

কেঁচা পাভৰ কঁপনি

মই পুতৌৰ চকুৰে বাইদেউলৈ চাওঁ। ভাল কাম এটা পোৱা জানো
সহজ আজিৰ দিনত ! তাৰ কাৰণে লাগে কিমান মাল-মছলা। বাস্তৱৰ পৰা
কালৰি কাটিবলৈ মন মেলি ভাৱৰ পাখি উকুৱাওঁ, মনটো বায় নৌৰীপুবলৈ
উৰি, ধেমালিৰ চলতে বাইদেউক সোধোঁ, “বাইদেউ, আধা-বঙালী ভোৱালী
এজনী বিয়া কৰালে কেনে হয়ো ?”

“কি আধা-বঙালী ?”

“অৰ্থাৎ অসমীয়াই, বঙালীৰ লগত থাকি থাকি বঙলুৱা হৈ পৰিছে।”

“সেইখন নকৰিবি বোপাই, দেউতাই এই বুঢ়া কালত কষ্টপাৰ লাগিলে—”

মই আমন-জিমনকৈ ওলাই যাওঁ। বাটতে পিয়নটোৱে চিঠি এখন দিয়ে।
লেখাফাৰ ওপৰৰ আখৰ অচিনাকি, চিঠিখন বহাৰ পৰা জুৰি আহিছে। কব
নোৱাৰাকৈয়ে বুকুখন অলপ কঁপিল। বাওনাই চকুলৈ হাত মেলাৰ দৰে মই
হুপ্তো এদিন নহয় এদিন নীলিমাৰ পৰা খবৰ পাম বুলি ভাব এটি পুহি
ৰখিছিলো ; নীলিমাৰ চিঠি নোহোৱাটোৱে সম্ভৱ। চিঠিখন জেপত স্তম্ভাই
কৰাভাৱ জুৰিৰ পাৰৰ নিৰ্জন ঠাইলৈ যাওঁ বুলি খোজ পেলালো।

বাটতে আগচি ধৰিলে শিল্পী বন্ধু ববীনকুমাৰে। সি আহিছিল চৰকাৰ
দুৱাৰত আঁঠৰ পৰিপোষণৰ বাবে কিঞ্চিৎ ধন সংগ্ৰহৰ কাৰণে। চমুকৈ ভাব
খবৰটো দি ক’লে, “ব’লা, অলপ নিজান ঠাইলৈ যাওঁ, বহুতো কথা আছে।”

ববীনকুমাৰ মোৰ বিশেষ বন্ধু, তথাপি মোৰ মনৰ ভেঁনে অৱস্থাত তাৰ সল
এৰিব পাৰিলেই ভাল লাগিলহেঁতেন। বাটত বিশেষ কথা নোহোৱাকৈ
বেগাবেগিকৈ গৈ পালোঁগৈ—সৰবজাবৰ ব্ৰিঙা বেটোৰী। তাত আমাক তিনি
পোৱা মানুহ নোলাব আৰু অকলশৰে বহিবলৈ সুবিধাও পাম।

আমি গৈ পাওঁমানে কৰুণ পৰিকলৈ ধৰিলে। যথেষ্ট জাৰ। সোমাব
কোৱোঁতেই খাটীয়া এটাই বলপলকৈ আমি মোৰ গাত খুন্দা মাৰি দিলে।
কাকিয়াক পি আহিছিল হুপ্পায়। ঠাণ্ডা বতৰ। প্ৰায়বিলাক মেজতে মানুহ
বহি আছে। অলপ পৰা পাছত খাটীয়া পৰিচাৰিকা এজনীয়ে দাঙ্গি কোৱা
এটাত আমাক স্তম্ভাই দিলে।

বহি লোৱাৰ আগে লগে ববীনকুমাৰে আৰম্ভ কৰিলে, “বুজিছা উৎপল, গাৰ্ভত এনে বঢ়িয়া ছুজনীমান ছোৱালী পাইছোঁ—কি তাই! ভাৱ গাৱ, কি নাচোনৰ ভঙ্গী! মই তাইতক শিকাবলৈ ধৰিছোঁ। এই ছুজনী ছোৱালী উলিয়াব পাবিলে অসমীয়া নৃত্যৰ সন্মান বাঢ়িব ধুকপ।”

“টকা?”

“সেয়েতো সমস্তা এতিয়া। ভাবিলো খিলঙতে চেষ্টা কৰি চাওঁ, পিচে চৰকাৰেনো আৰু ছোৱালী নচুৱাবলৈ টকা দিবনে? অথচ আন হাতে দেশৰ আৰ্ঠ-কালচাৰ সকলো বসাতললৈ গ’ল!”

তাৰ খোলা মুখখনত বিৰক্তিব আভাস। মই কলোঁ, “ময়ো ছোৱালী এজনী পাইছোঁ। অপূৰ কঠিন্ধৰ, কিয়ে গাব পাৰে!”

“তেনে বঢ়িয়া কথা। লোৱানো সেইজনীকো। কি ছোৱালী? ক’ব ছোৱালী?”

“বঙালী ছোৱালী, গোবীপুৰৰ।”

“বঙালী ছোৱালী, তেনে আৰু কি লাগে? বঙালী ছোৱালী বেচ বসাল হয়।”

তাৰ মস্তব্যটো ভাল নালাগিল যদিও হাঁহি কলোঁ, “পিছে ছোৱালীজনী এবেলি মাথোন লগ পাইছিলোঁ। সিও তিনিমাহমান আগেয়ে, সামান্ত চিনাকি—” মই কি কম ভাবোঁ। ক’বলৈনো কি আছে।

“পিছে আনিব পাৰিবা নে নোৱাৰিবা?” তাৰ চকুত আগ্ৰহ। কুৰ লীঘল চুলিবোৰ মেল খাইছে।

অকস্মাত্ জেপত থকা চিঠিখনৰ কথা মনত পৰে। তাৰ উত্তৰ যদি চিঠিখন উলিয়াওঁ। নীলিমাৰ চিঠি! মোৰ কুখত জিলিকি থোৱা আনন্দৰ ভাব দেখি সি হাত মেলে, “চাওঁ কাৰ চিঠি।”

“ব’কা!” মই পঢ়োঁ, পঢ়ি গোটেই শৰীৰটোতে এটি শিহৰণ অনুভৱ কৰোঁ। এইখনতো সামান্ত চিনাকি মানুহলৈ লিখাৰ দৰে লিখা চিঠি বহুত, কেন বহুদিনৰ সৰহীয়া মানুহ এজনলৈ বিধানৰ সৈতে অনুভৱ বাৰ্তা জনাই পঠিওৱা নুহ। সৰহত বচনা, অথচ তাৰ ভিতৰেদি প্ৰকাশ পাইছে আন্তৰিকতা আৰু

সৌহার্দ্যৰ ভাৱ। নীলিমাই মেট্ৰিক পাছ কৰি গুৱাহাটীলৈ পঢ়িবলৈ আহিছে, ভিনদেশকে সকলো খবৰ বহন কৰিছে। মোলৈ বোলে হঠাৎ মনত পৰিল। কি জানি গুৱাহাটীত লগ পায়হি। মোক হেনো পাহৰিব পৰা নাই। মোক লগ পাবনে ?

চিঠিখন ববীনকুমাৰক আগবঢ়াই দিলোঁ ; কলোঁ, “চোৱা, জীৱনত এনে চিঠি এয়ে প্ৰথম ; এতিয়াই যে কৈছিলোঁ, সেই ছোৱালীজনীৰ পৰা।”

সি মিচিকৈ হাঁহি সোধে, “খুব ভাল লাগিছে, নহয় ? কাকিয়াদ খাবা ?”
 “খাম”, মই জোৰেৰে কলোঁ : “আজি ইমান ভাল লাগিছে যে মদ মুখত দিবলৈ অমান্তি নহওঁ।”

পৰিচাৰিকা এজনীয়ে কাকিয়াদ দি গ’ল। ববীনকুমাৰে গিলাচটোত ঠুঠ লগাই অকণমান ভিতৰলৈ নিলে। মই একেটোকাই গোটেইখিনি পি পেলালোঁ।
 “হেই কি কৰিছা ? তেনেকৈ খালে মৰিবা।”

“কিয় ?”

“বুকু চম্চমাই যাব, গা বেয়া লাগিব—”

“আজি মোৰ গা ইমান ভাল লাগিছে, অকমান বেয়া লাগিলেই বা ?”

আকৌ কাকিয়াদ আছে। দি যোৱা খাচীয়াজনীয়ে মুছ হাঁহি আঁতৰি যায়। তাইৰ চাৰ্গৈ ধেমালি কৰিবৰ মন। “ইহঁতৰ কঁকালবোৰ কেনে শকত,” ববীনে মন্তব্য কৰে।

কাকিয়াদে মুখত ধৰে, কথা কবলৈ মন যায়। বাহিবৰ পৰা বিমানেই কৰকণৰ জিপ জিপ শব্দ আহিছে, তিমানেই চিঞৰিবৰ মন যায়। ববীনে খিব চকুৰে মোলৈ চাই থাকে। “মোক এতিয়াও ধৰা নাই,” মই কওঁ।

সি হাঁহে, কয়, “তুমি এতিয়াও ল’ৰা মাজুহৰ নিচিনা।”

“ল’ৰা ? চিকাল ল’ৰা হৈ থাকিবা, জেহে জীয়াই থকা সাৰ্থক হব। শিল্পীৰ কি ডেকা-বুঢ়া, শিল্পী চিকাল ল’ৰাৰ দৰে সজীৱ, হাঁহি মুখ—”

সি থেক্‌থেক্‌ হাঁহি কয়, “খাছীয়া কান্ধেই বিচাৰি যাবানে কি ? এৰে অৱস্থাত বেচ ভাল লাগিব।”

“তাৰ কাৰণেওতো পইচা লাগে। বৰা। তুমি যদি টকাৰ কাৰণে শিলঘাটৰ বালিত পিয়াজৰ খেতি কৰিব পাৰা—টকাৰ কাৰণে, মোক হাঁহিবা কিয় ? টকা লাগে ; টকা নহলে আৰ্ট নচলে সঁচা ; কিন্তু যি দেশত ধাবলৈ ভাত নাই, পিঙ্গিবলৈ কাপোৰ নাই, সেই দেশত কোনে বৰঙনি দি ছোৱালী নচুৱাব, কোনে গান গোৱাব ? প্ৰেৰণা আহিব লাগিব তলৰ পৰা, বাইজৰ মাজৰ পৰা, বুজিছা ? তোমাৰ আমাৰ দৰে ভাত ছুটুটি খাই থাকিব পৰা ডেকাৰ আৰ্ট চৰ্চা এক বিলাস, পাপ !”

সি মোৰ মুখলৈ আচৰিত ভাবে চায়। কয়, “তোমাক বৰকৈ ধৰিছে হবপায়, উৎপল ?”

“নাই ধৰা,” মই জোৰেৰে কওঁ। “নাই ধৰা। শুনা, নভবা-নিচিন্তাতকৈ একোকে নকওঁ। যৌৱনৰ ছুৱাবদলিত থিয় দি থকা নাই—তাৰ মাৰলত সোমাই লৈছোঁ। সেই কাৰণে কৈশোৰৰ সীমা পাৰ হওঁ হওঁ অৱস্থাত যি শিহৰণ অনুভৱ কৰিছিলোঁ, মোৰ অৱস্থিতিৰ বিষয়ে যি দৰে সজাগ হৈছিলোঁ, পৃথিৱীৰ ৰূপ-স্পৰ্শৰ যি অভিনৱ উপলব্ধি হৈছিল—বিৰাট সংসাৰখন চকুৰ আগত লৈ সেই সংসাৰত মোৰ সজা বিলীন কৰিবলৈ—সেই সংসাৰ ভাঙি মোহাবি মোৰ তেজৰ সৈতে মিহলাই ধমনীয়ে ধমনীয়ে বোৱাবলৈ—এৰা, সেই কৈশোৰ আৰু যৌৱনৰ দোমোজাত যি তীব্ৰ ভাৱে, সজাগ ভাৱে, শহাৰুণীয়া হৈ, জীয়াই থাকিবলৈ, নিজস্ব ভাৱে সকলো কথাৰ ভুল লবলৈ, যি এটা ধাউতি হৈছিল সেই অৱস্থা পাব হৈ অহা যেন লাগে। সংসাৰৰ প্ৰতি মোৰ যি দৃষ্টি তাত এতিয়া অনভিজ্ঞ আৱিষ্কাৰকৰ বিন্দৱ নিজিলিকে ; তাত এতিয়া যি পোহৰ সেই পোহৰত অকস্মাৎ জ্বলি উঠা চাৰিৰ দৰে চাকল্য নাই, আছে বিৰতা, ভৱিষ্যতৰ আবকাপোৰ ভেদিবলৈ এটি স্থিৰ প্ৰয়াস। সপোনৰ আৱেশ !—”

“হেৰা, তুমি কিতাপ নিলিখা কিয় ? তোমাৰ দৰে—”

মোৰ মূৰ উঠে। “তিনি বোৱাচোন, কেলেই বাতলায়ি কৰিছা ? হাঁহিবা কিয় ? আৱেশ হয়তো আছে, কিন্তু সি অলীক মোহজালৰ আৱেশ অৱেশ,

পৰিচিত আৰু দিনে দিনে সলনি হব ধৰা সংসাৰে যি এটা বোধ দিছে তাৰহে কল্পনা ; সেই কাৰণেই কৈছোঁ, বৰঙনিৰ ওপৰত তোমাৰ আঁট নচলিব ; গোটেই সমাজে—গোটেইখন গাওঁ বা চহৰে যেতিয়ালৈকে একেলগে নাটোঁ বা গাওঁবুলি স্থািতি, তেতিয়ালৈকে তুমি যোৱা শিলঘাটৰ বালিলৈ আৰু মই বিচাৰি ফুৰোঁ চাকৰি !”

মই একেবাহে কৈ গৈ অলপ থৰ লাগেঁ। চকুৰে ধোঁৱা ধোঁৱা দেখিছোঁ , তথাপি কওঁ, “বুজিছা ভাই, তুমি খং নাখাবা ; বৰ্তমান সময়ত আঁট অচল, লিখা-পঢ়া অচল—”

“ৰাজনীতিত ধৰিলেই লাভ যেন পাইছোঁ,” সি লাহেকৈ কয়। মই মনে মনে থাকোঁ। মোৰ চকুৰ ধোঁৱা-ধোঁৱা ভাৱ আঁতৰিব ধৰিছে, গাটোও বেচ ভাল লাগিছিল।

তাৰপৰা ওলাওঁতে ৰাতি যথেষ্ট হ’ল। ববীনকুমাৰক পুলিচবজাৰৰ হোটেল এটাত ধৈ মই অকলে লাবানলৈ খোজ ললেঁ। নীলিমাৰ কথা মনত পৰিল। চিঠিখন আকৌ এবেলি পঢ়ি ললেঁ। বাটৰ চাকৰি পোহৰত। বাটত মানুহ-ছন্দুহ নাই। দুই এটোপাল বৰষুণ পৰিয়ে আছে। মনত অপাৰ আনন্দ। আন্ধাৰ বাটেদি যেতিয়া যাবলৈ ধৰিলেঁ, তেতিয়া মোৰ খোজ আপোনা-আপুনি কিপ্ৰ হ’ল। ভবি দুখনেই যে আগ নাবাঢ়িল এনে নহয়, শৰীৰৰ প্ৰতি ধমনীয়েদি ডেজৰ সোঁত বেগেৰে বলে ; মাংসপেশীবিলাক সজাগ হ’ল ; শৰীৰত চুৰ্কাৰ শক্তি সঞ্চাৰিল, আৰু দৃষ্টি ধীৰ স্থিৰ হৈ সমুখৰ আন্ধাৰ ভেদ কৰি ফুৰলৈ গ’ল ; সেই দৃষ্টিৰ সমুখৰ আন্ধাৰ ছফাল হৈ কাৰত থিয় হৈ থকা— যেন কাৰোবাৰ প্ৰতীক্ষাত উৎকৰ্ষ হৈ থিয় হৈ থকা—ক’লা সবল গছবিলাকৰ স্তম্ভিত ধূপ খালেগৈ। মোৰ তেতিয়া ঙ ধেমালিত যি উলাহ পোৱা যায় কেই উলাহ নাছিল, শৰীৰটো যেন খহি পৰিছিল আৰু ভিতৰত থকা আত্মাতোহে যেন সতেজ হৈ ওলাই আহিছিল।...

যেতিয়া ঘৰ পালেগৈ দেখিলো চ’ৰা ঘৰত একদৰে ভয়লোক, আলহী। কোষহাটৰ পৰা আহিছে। তেওঁক শিষ্টাচাৰ দেখুৱাই ৰূখোখকখন অগ্নিকাণ্ড

ডেই নিজৰ খোটালী পাৰ্শ্বগৈ মানে মোৰ মনৰ আনন্দ বহুত ভাললৈ নামিল। ইলেকট্ৰিক লাইটৰ গৰম নিলাজ পোহৰে বাহিৰৰ সংসাৰখনহে উজলাব পাবে, ভিতৰখন ঢাকি থৈ। ভাবিছিলোঁ তপতে তপতে গৈ নীলিমালৈ চিঠি এখন লিখিম, মোৰ অসুস্থৰ ভাববিলাক উবুৰিয়াই দিম, কিন্তু বাইয়েউৰ লগত দিনটোৰ বজাবৰ হিচাব চৰ্চা কৰোঁতে আৰু চোঁচা ভাত গিলোঁতে যি ভাগৰ তাৰ হেঁচাতে কলম লোৱা আৰু নহ'ল। বিছনাত পৰিলত ক'লা ডাৱৰৰ দৰে মনৰ আকাশত নৈবাশ্ৰুপূৰ্ণ জলবোৰে আমনি লগাব ধৰিলে।

বাইদেউ মোৰ বিয়াৰ কাৰণে বৰকৈ উচপিচাই আছে। নবেশ্বৰ শইকীয়া গুৰু খাপৰ বিষয়া, তেওঁৰ ছোৱালী এজনী দিবৰ হৈছে, বাউদেউৰ আগত হেনো ছোৱালীজনীৰ মাকে মোৰ কথা উলুকিয়াইছেও। মই যিমান দূৰ জানো শইকীয়াই অৱশ্যে পাৰ্বোতে মোক ছোৱালী নিদিয়ৈ। বৰশীত ডাঙৰ মাছ নপৰিলে শেহত মোৰ নিচিনা সৰু মাছকে তুলিব, কিন্তু তাৰ আগতে চাই লবতো লাগে। সাংসাৰিক বেপাৰৰ লাভ লোকচান বুজা মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ পিতৃ, এনেস্থলত বমলা আইদেউক মোৰ হাতত দিয়াৰ আগতে দুবাৰ ভাৰি চাব লাগিব। শইকীয়া আৰু বৈদ্যকৰ বমলাক লৈ বাক-বিতণ্ডা হৈয়ে থাকে। তাৰ বিপোর্ট মই ভালকৈয়ে পাওঁ, যদিও বাইদেউৰ আগত একো হুলিয়াওঁ। বমলাৰ ককায়েক প্ৰবীণ মোৰ ভাল বন্ধু, সি তাৰ ঘৰৰ কথা প্ৰায়বোৰেই মোক কয়। তাৰ কাম-কাজ একো নাই কাৰণে বন্ধু-বান্ধৱৰ ঘৰত আড্ডা দিয়াটোকেই সি ঘাই কাম কৰি লৈছিল।

প্ৰবীণৰ বিপোর্ট মতে এদিনৰ ঘটনা এনে।

মাকে বমলাক সূতা লব দিছিল হবপায়, পিছে ছোৱালীৰ সুখত পানৰ সুৰ শুনি সন্দেহ কৰি মাত দিলে, “বমলা, সূতা লৈছনে কি কৰিছ ?”

“সূতা লৈছোঁ মা, আৰু অলপ আছে।” ভিতৰত পৰা তাই সমিধান দিয়ে।

‘এনেতে শইকীয়া হুবমুৰাই সোমাই আহে। বৈদ্যককে উচাপ খাই কৈ উঠে, “অলপ লাহে-ধীৰে সোমাবচোন, এনেকৈনো পচোৱা বতাহ অহা দি—”

“উ: তোমাৰ বে সুখখন! এই বঁদে কৰবুপে তোমাৰ ছোৱালীৰ কাৰণে দৰা বিচাৰি ফুৰিছোঁ—মাখোন দৰা, মাখোন দৰা; তাই হুদিন ঘৰত থাকিলেই বা, তাতেনো কি হ’ল? সেই বুলি এইদৰে হাবাখুৰি খাই ফুৰিব পাৰিনে ?”

বেচেৰাই বঙা খোপোকা মুখখন কমালেৰে মটি ললে। সেই জাবৰ দিনতো তেওঁৰ ঘাম ওলাইছে।

শইকীয়ানীয়ে চকু মুখ ঘোপা কৰি সমিধান দিলে, “নিজৰ ছোৱালীক বিয়া দিব নোৱাৰে, মোৰ কি হ’ল? মতা মানুহতো একো নাভাৰেই, ডাঙৰ ছোৱালী ঘৰত থাকিলে কিমানে কিমান কি কয়।”

“তোমালোকৰ কাৰণেই আমাৰ দুৰ্গতিৰ সীমা নাইকিয়া হ’ল।”

“বাক বাক, অলপ জিৰাই লওক।” ভিতৰলৈ মুখ কৰি, “বমলা, চাহ একাপ. কৰি আনচোন।” তাৰ পাছত মাত অলপ কোমল কৰি সোধে, “পিছে বৰুৱাইঁতৰ ঘৰলৈ গৈছিল নে নাই? কি ক’লেনো বাক?”

“কিনো যাবাহে, ল’ৰাজনে মৰাপাট নে কিহবাৰ কাৰবাৰ অলপ কৰিছিল। এতিয়া টিঘিলিঘিলাই আছে, চাকৰি-বাকৰিও কৰিব নোখোজে।”

“সেইবুলি শুৱনি ল’ৰা। ঘৰৰ অৱস্থাও তেনেই বেয়া নহয়। গ্ৰেজুৱেট ল’ৰা, চাকৰি পাওঁতেনো কিমান বেলি। তাহাঁতৰ মনো চাগৈ মিলিলহেঁতেন। বমলা তেওঁলোকৰ তালৈ গৈয়ে থাকে।”

“কি কৈছা? মন মিলিলহেঁতেন?” তেওঁৰ মূৰ গবম হ’লেই। “মোৰ ছোৱালী, তাইক মোৰ যতে ইচ্ছা ত’তে দিম, তাইৰ আকৌ মনটো ক’বপৰা আছিল? আমি তাইৰ কিবা অহিত চিন্তামনে?”

“নহয়, অকল টকাৰেইতো নহয়, মনৰ কথাও জানো চাব নালাগে?” তেওঁৰ স্ত্ৰী মুখখনত অলপ চিন্তাৰ ডাৱৰ।

“সেইবোৰ খোৱা, তোমালোকে লিখা-পঢ়া শিকি গছত গছ উঠা কথাবোৰ চিন্তা কৰিবলৈ শিকিলা—সই তোমাক বিয়া কৰাওঁতে তোমাৰ মনটোৰ কোনোবাই খবৰ কৰিছিলনে?”

শইকীয়ানীয়ে ভালমূৰকৈ ভবিৰ আঙুলিৰে মজিয়াত ঝাঁক দিবলৈ ধৰে। তেওঁৰ মনত খেলালে—তেওঁবোতো মন এটা আছে, তাৰ খবৰ যে কোনোবাই বৰকৈ বাখে এনে ভবসা তেওঁৰ নাই। দিনবোৰতো গ’লেই, আক নো কিমান দিন জীয়াই থাকিব।

সিবিয়াকে তেওঁৰ মুখলৈ ক্ষন্তেক চাই মাত দিলে, “হেবা—”

“কি ?”

“মই আৰু এজনৰ কথা ভাবিছোঁ।”

“কাৰ যুৱনো ভাবিছে ?” তেওঁৰ মনত অসন্তোষৰ ভাব।

“কিয়, আমাৰ জনাৰ্দন ঠিকাদাৰৰ ল’ৰা কিৰণচন্দ্ৰ—” তেওঁৰ চকুত অঙ্গল আশাৰ বেঙনি।

“কিৰণে দেখোন আই-এটোকে পাছ কৰিব নোৱাৰিলে, আমাৰ ছোৱালী আকৌ আই-এ পাছ।”

“তাতেনো কি হ’ল ? মই-জানো আই-এ পাছ কৰিছোঁ ? বুজিছা—
বুজিছা, টকাহে পৰম বস্তু। টকা নহলে ঘৰ-সংসাৰ সকলো মিছা। দেখা
নাইনে আজিকালি কিমান ভিৰোতাই মিলিটেৰিৰ লগ লৈছেগৈ ?”

“বাক, বাক, সেইবোৰ জনাচাৰী কথা উলিয়াব নালাগে। যি ভাল বুজি
কৰক।”

শইকীয়াই হাঁহি কয়, “ঠিকাদাৰৰ ল’ৰা নালাগে যদি ব্লেকমাৰ্কেটিং কৰা
সাক্ষৰ লাগেনে ? সো ববীন উকীল যে, তেওঁ হেনো কাছাৰীৰ ব্যৱসায় অচল দেখি
চোৰাং বেজাৰত ধৰিছে ; বেচ হুপইচা কৰিছেও, মটৰ ছখন অনবৰত দৌৰিছেই।”

“এবা, লোকৰ হৈছে, হৰাই লাগিছে, আমাৰহে—” শইকীয়ানীয়ে
হুয়ুমিয়াছ এটি এৰে। “যি একেটি ল’ৰা সিও হ’ল ধুবন্ধৰ, টকা-পইচা যে
আজিব লাগে এনে জ্ঞান নাই।”

“কেলেই, নিজৰ মটৰগাড়ীখন নহ’ল দেখি বেজাৰ পাইছা-নে কি ? ববা-
চোজ, সো সাপৰৰ সিপাৰৰ পৰা কমিউনিজম আহিব লাগিছে, যবে যবে পাড়ী
একোখন হব।”

“চুপতিখন একক এতিয়া। অ’ আপোনাক বৰসাক্ষৰে মাতি পঠিয়াইছিল।”

“এহ্, কোৱা নাই কিয় ?”

“কিয়নো মাতিব, তাৰা খেলিবলৈকেহে। এই বুঢ়া-কেইটাৰ আৰু কাৰ
কাজ নাই।”

মইকীয়া ওলাই যায় আৰু ছোৱালীৰ পিতৃ-মাতৃৰ খবৰিলাব ভিত্তিতৈ সামৰণি পৰে। প্ৰবীণে মাক-দেউতাকৰ এনেবোৰ খবৰিলাব কৰ্মনা কৰাত যেচ আগ্ৰহ দেখুৱায়। সি উদাৰ প্ৰকৃতিৰ মানুহ, আপোন-পৰ আটাইবোৰ কথা সমানভাৱে কৈ যাব পাৰে, মাথোন নিজৰ কীৰ্ত্তিবোৰৰ কৰ্মনা কৰোঁতে সি আৰু অলপ মুকলিভাবে কৰ পাৰে। সি মোক খোলাখুলিকৈয়ে কয়, “তই ভাই, বমলাক বিয়া নকৰাবি।”

মই যুহু বিশ্বস্ত সোধোঁ, “কিয় !, তই নিজৰ ভনীয়েকৰ বিষয়ে তেনেকৈ কৰনে ?”

“নহয় চা, ভাইবনো বয়স কিমান ? বিয়াৰ বয়স বৰ মোৰ হৈছে। মাইতে মোক দেখিব নোৱাৰে। মোৰ কথা তেওঁলোকে ভাবিব নাজানে। কোনোবাদিনা খাটীয়ানী এজনী ঘৰ সন্মুখাম, বাপেকে পাব মজা তেতিয়া।” তাৰ চকুত হুটামিৰ হাঁহি, হুটামিৰ ভাবত তাৰ খোপোকা নাকটোও জিলিকিছে।

মই তাক কওঁ, “আচ্ছা তইতৰ দেখোন বৰঠাকুৰৰ লগত বৰ ভাব, তই এটা চাকৰি-তাকৰি যোগাৰ কৰি লব পৰা নাইনে ? বৰঠাকুৰ দেশৰ ধৰ্মী, তেওঁ কৰিব নোৱাৰা কি আছে ?”

“কিনো কৰি ভাই, বৰঠাকুৰে মোক তেওঁৰ জীয়েকৰ টিউচনীটো দিব পাৰে, তেতিয়াও আহিব যুঁত বানচকেবা দিয়ে নে নিদিয়ৈ সন্দেহ, যিহে চিকিটা। দেশৰ কাৰণে ত্যাগ কৰি কৰি এতিয়া তাৰ কতিপূৰণত লাগিছে যেতিয়া তোৰ-মোৰ দৰে মানুহৰ মুখলৈ চাবলৈ তেওঁৰ আহৰি ক’ত ?”

মই মনে মনে ধাকোঁ। প্ৰবীণ অকামিলা যদিও তাৰ কথাখিলাক দলিয়াই পেলাকলীয়া নহয়। তাৰ কথা ভাবি চালে অলপ বেয়াও লাগে। মোবোতো প্ৰায় একে অৱস্থা। মনত ভাব হয় শেহত চাকৰিকে কৰিব লাগিবনে কি !

চাকৰিৰ চেষ্টা কৰাৰ আগেয়ে অন্ততঃ গুৱাহাটীৰ পৰা আহিব লাগিব—নীলিমাক চাই। ছোৱালীজনীৰ ছবিটো মনত ভাহে।

প্ৰবীণে সোধে, “আচ্ছা ভাই, তই কেতিয়াবা প্ৰেমত পৰিছনে ?”

মই একো নকওঁ, মাথোন হাঁহোঁ। সেই দিনা মাথোন নীলিমাৰ চিঠি

পাইছে, মোক মাতি পঠিয়াইছে। মনত এনে সজীৱ বিচাৰ এটা লৈ তাৰ ওপৰত জনো ধাৰে-তাৰে লগত আলোচনা চলাব পাৰি? নীলিমাৰ চিন্তা মই অকলেই কবিল, তাৰ ভাগ আনক নিদিওঁ।

প্ৰবীণে আকৌ বৰঠাকুৰৰ কথা উলিয়ায়। সি এদিন ছুপৰীয়া গৈছিল নিমন্ত্ৰণ বাখিবলৈ। কিবা এটা কাৰণত তাহাঁতক ভাত খাব মাতিছিল। সেই পাৰ্লেগৈ, কিন্তু তেতিয়াও খাবলৈ পলম আছে। সি চ'ৰা ঘৰতে ছবি থকা কাগজ এখনৰ পাত লুটিয়াই আছে। বৰঠাকুৰে তেওঁৰ সক অকিচ কমটোত বহি বাতৰি কাকত পঢ়িছে। দূৰৈৰ পৰা বতাহৰ ঢালত সংকীৰ্ত্তনৰ শব্দ ভাঁহি আহিছে। বাস্তৱত খাচীয়া ল'ৰা-ছোৱালী কেইটামানে চিঞৰ-বাখৰ কৰি খেলি আছে। ঘড়ীত চা চা কৰি বাৰ বাজিল। তাৰ ভোক লাগিছে আৰু অকলে অকলে বহি আমনিও লাগিছে। সংকীৰ্ত্তনৰ শব্দ ওচৰ চাপিছে। সি মাজে মাজে খিৰিকী এখনেৰে বৰঠাকুৰে কি কৰিছে চায়। এনেতে বাহিৰত পদূলি-মুখত মগনীয়াৰ এটিয়ে কাতৰ কঠে চিঞৰিলে—“দেউতা! ভিক্ষা দিয়ক। ছুপৰীয়া আহিছোঁ, চাউল এমুঠি—”

ভেনে সময়তে কেইজনমান গেকুৱা বসনধাৰী বঙালী ডেকাৰ হাৰমনিয়াৰ আৰু গানৰ শব্দে ছুপৰীয়াৰ ভিখাৰীৰ কীৰ্ত্তি মিনতি বুধাই পেলালে।

বৰঠাকুৰ ব্যগ্ৰভাৱে চোতাললৈ নামি আহিল। ‘নাৰীত্ৰাণ সমিতি’ বুলি ডাঙৰ ডাঙৰকৈ লিখা আখৰেৰে কাঠবকলা এটুকুৰা বাঁহৰ আগত নচুৱাই নচুৱাই ডেকাকেইজনে আশ্ৰয়হীনা, লাঞ্ছিতা নাৰীৰ সহায়ৰ অৰ্থে বন্ধনি বিচাৰি আহিছে। এজনে এটা বহী আগ বঢ়াই দিলে। আনকেইজনে মা-মা কৰি মাতৃজাতিৰ হৰ্দশা বৰ্ণনা কৰি শুবজালৰ সৃষ্টি কৰিলে। মুৰ্খ মানুহৰ ভিত্তিত টোপা মাৰি বাকবোধ কৰাৰ দৰে নাৰীত্ৰাণ সমিতিৰ চিঞৰে নিহুলা ভিখাৰীৰ—
দেউতা—দেউতা—কাকুতি তল পেলালে।

বৰঠাকুৰ ভয়চিন্তে ডেকাইজন ছপোৱা জ্বাকী এখন লৈ পঢ়িবলৈ বহিলে। তেওঁৰ মনত চাইছে মাতৃসকলৰ হৰ্দশাৰ ছবি—দুৰ্বৃত্তৰ অভ্যাচাৰ, বৰ্ণন, বিদ্ৰোহৰ ঘটনা, ইত্যাদি ইত্যাদি। তাহাঁতে টকা বহুটা লৈ বিচাৰি গলে।

“দেউতা, বাতিপুৰাৰে পৰা পেটত জাত এমুঠি পৰা নাই। দেউতা উঠিব
জয়-জয় ময়-ময় হ’ক। চাউল এমুঠি—” তাৰ সোভোৰা দুখমত আঁতৰি হাঁ।

বৰঠাকুৰ ভাৰত বিত্তোৰ। দেশৰ দুৰ্গতিৰ ছবিয়ে তেওঁৰ মন শাওনৰ
আকাশৰ দৰে ডাৱৰীয়া কৰি তুলিলে।

ভিখাৰীটোৱে চিঞৰিলে, “আই, এবেলা বহিলো—”

বৰঠাকুৰৰ চিন্তাৰ আঁতডাল ছিগিল। গভীৰ বিবক্তিত কৈ উঠিল, “এই
মগনীয়াৰেৰে যে—কটা জুৱাচোৰহঁত! সময় নাই, অসময় নাই, খালি ভিকা
ভিকা কৰি ফুৰিব। দেউতা আইহঁতৰ যে সময়ৰ মূল্য আছে কি বুজিব ভিকহ—
হঁতে! এই খাব নোপোৱা মগনীয়াৰ একোটাইনো কেনেকৈ খিলং পায়হি?”

তেওঁ তাক ডবুয়াই ছকিয়াই আঁতৰ হবলৈ ক’লে।

সি কাকূতি কৰিলে, “দেউতা কালিৰে পৰা পেটত একো পৰা নাই, পুৱাৰ
পৰা ঘূৰি ফুৰিছো—”

“নাই নাই, যা!”

সি আকৌ কাবো কৰে, বৰঠাকুৰে বিবক্তিত চিঞৰে, “হেৰ মনবাহাছৰ!
মনবাহাছৰ! ইয়াক বাহিৰ কৰি দে—”

সি বেচেৰাই কথা বিষম দেখি ফটা জোলাঙাখন কোঁচাই লৈ এখুজি
দুখুজিকৈ আঁতৰ হবৰ চেষ্টা কৰে। তাৰ ওঠত লাগিয়ে থাকে—“দেউতা, চাউল
এমুঠি—”

প্ৰবীণে কিবাকিবি ভাবি সি ওলাই যোৱা চাই থাকে। ক’ব কলিকতীয়া
নাৰীত্ৰাণ সমিতি আৰু অনাথ আশ্ৰম... আৰু পদূলিকুৰু—দেউতা, এমুঠি চাউল।
মনটো কেনেবা লাগিল।

বৰঠাকুৰে গহীনাই প্ৰবীণ বহা খোটাণীটোলৈ আহি মন্তব্য কৰিলে, “প্ৰবীণ
বাণী, দেশৰ সমস্যা দিনে দিনে বাঢ়িছে যাৰ লাগিছে। চাৰিওফালে ধৰ্মবৰ্ত্ত,
নাৰীধৰ্ম, দুৰ্ভিক্ষ—কি ৰে দিন হ’ল। মাইকী মানুহৰোৰ অৱস্থা ভাবিলে যে
বেলাবেই লাগে—”

প্ৰবীণ আৰু বৰ নোৱাৰিলে, তাৰ দুখৰ পৰা ওলাই গ’ল, “ক’ব, মনবাহাছৰ,

কৈচা পাভৰ কঁশনি

মাইকী মানুহৰ ছবমহা—মাতৃজাতিৰ দুৰ্গতি.. আঃ! পিছে এটা কথা নহয়, আপোনালোকে দেখোন আজিকালি সমস্তা সমাধানৰ কাৰণে একোজনকৈ বিশেষ বিষয়া নিযুক্ত কৰে, মাতৃজাতিৰ দুৰ্গতিৰ বিষয়ে বিশেষ অনুসন্ধান কৰিবলৈ তেনে এজন বিষয়া নলয় কিয়?”

তেওঁ তাৰ মুখলৈ অলপ আচৰিত হৈ চায়। সি কৈ যায়, “হয়, এজন স্পেচিয়েল অফিচাৰ নিযুক্ত কৰক। মোকে নিযুক্ত কৰিব পাৰে। মই গ্ৰেজুৱেট আৰু তাৰ উপৰি মাইকী মানুহ সম্পৰ্কে মোৰ বিশেষ অভিজ্ঞতাও আছে। দৰমহা মোক পাঁচশ মানকৈ দিলেই হব—”

বৰঠাকুৰে তাৰ ফালে উৎকট ধ্বনিৰ দৃষ্টি এটা নিক্ষেপ কৰি ওলাই গ’ল।

তাৰ পাছত প্ৰবীণে তিনিমাহমানলৈ বৰঠাকুৰক দেখা দিয়া নাই। সি মোক হাঁহি কয়, “দেখিছ ভাই, বৰঠাকুৰেনো আৰু মোক চাকৰি দিবনে?”

বাইদেউক কলৌ, “গুৱাহাটীত মোৰ কাম আছে, দুদিনমানৰ কাৰণে যাওঁ।”

তেওঁ প্ৰশ্ন কৰিলে, “তই চাকৰিৰ কাৰণে দৰ্খাস্ত কৰিলিনে—চেফ্ৰেটেৰিয়েট অফিচত বোলে খালি আছে?”

“নাই, আহি কৰিম।”

“গুৱাহাটীলৈ যাবনে কিয়? ঘৰত থাকিবলৈ ভাল নাপাৰ; মাটি-বাৰী চলাই দেউতাক সহায় কৰিব নোৱাৰিলি; ব্যৱসায় কৰিও যিটো কৰিলি গম পাইছোঁ, মাথোন ঘৰৰ টকা অলপ খাস্তাং কৰিলি। এনেকৈ ঘূৰি কুৰিলে হয়নে?”

মোৰ ঋ উঠে—এই মাইকী মানুহবিলাক যে আৰু! আমি বালৈকেই নাযাওঁ, যিয়েই নকৰোঁ, এওঁবিলাকৰ কি?

তেওঁ আকৌ উলিয়ায়, “তোৰ বিয়াখনো পাতিব লাগিছিল, মায়ে দৰব পৰা লিখি পঠিয়াইছে—”

মই তেওঁৰ মুখখন জপাবলৈ জোৰেৰেই কৈ পেলাওঁ, “বিয়া কৰাওঁ নকৰাওঁ শিচৰ কথা, অন্ততঃ বমলাক কৰাব নোৱাৰোঁ।” কথাবাব কৈয়ে মই ওলাই যাওঁ। বিলা এৰিলোঁ।

ছাত্রীৰ বোৰ্ডিং পালেগৈ আবেলি। চুপাৰিন্টেণ্ডেণ্টৰ খবৰ কবিলত সকল'ৰা এটি ওলাই আহিল। আঠ-নবছৰীয়া ল'ৰা, অভিপাত শেঁতা, চকু এটা জাপ খোৱা, মূৰটো এফালে অলপ হুলা। তাৰ গাটোত খিৰতা নাই, হাত দুখন যেন ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে গাৰ পৰা এৰি যাৰ খোজে। মোলৈ ঘোপাকৈ চাই নুখিলে, “কাক লাগে? কি লাগে?”

মই ঈশ্বৰ নিদিয়াকৈ তাক লক্ষ্য কৰিলোঁ। সি চকী এখন বগবাই দিলে। হুবমূৰকৈ শব্দ হ'ল আৰু ভিতৰৰ পৰা তিবোতা এগৰাকী ওলাই আহিল। তেওঁ ল'ৰাটোক ধমকি দি উঠিল, “মালা ভিতৰলৈ যা! চকীখন দিলে বগবাই, ইয়াৰ পৰাষে আক!”

চকীখন তুলি ধৈ তেওঁ মালাক ঠেলি ভিতৰলৈ পঠিয়াবলৈ যত্ন কৰিলে। মালাই তেওঁক এক থাপৰ মাৰি মুখ সিঞাৰি লৰ মাৰিলে।

“ইয়ে মোক বলিয়া কৰিব যেন পাইছোঁ,” তেওঁ বিষাদমনে মোক ক'লে। “সকতে বেমাৰ হৈ তাৰ চকু এটা জাপ খালে আৰু স্নায়ুমণ্ডলীৰো অলপ বিকাৰ হ'ল। তাৰ পাছত আৰু সি লগৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ লগ নালাগে, কাৰো লগত ভালকৈ মিলিব নোৱাৰে—”

“কুললৈ যায়নে?”

“কুললৈ জোৰ কৰিয়ে পঠিয়াইছোঁ। কিন্তু তাতো তাৰ ভৰণি নাই, ইটো ভাঙিব সিটো ভাঙিব, আৰু মাৰিব তাক মাৰিব। কি যে কৰোঁ—” অলপ বৈ, “অ' আপোনাক চিনি পোৱা নাই, আপুনি কাৰোবাক বিচাৰি আহিছেনে-কি?”

“হয়, মই বিচাৰিছিলোঁ নীলিমা চক্ৰবৰ্তীক, প্ৰথম বাৰ্ষিকৰ ছাত্ৰী।” তাই আছে বা নাই মোৰ বুকুত অলপ কঁপনি।

“নীলিমা—নীলিমা চক্ৰবৰ্তী, অ' হয়, পিছে ছোৱালীজনী নাই হবপাৰ—”

কৈচা পাভৰ ঈপনি

“কিয়, ইয়াতে পঢ়ে নহয় ?”

“নহয়, দেউতাকৰ বেমাৰনে কি, কালি কোনোবাই লৈ গ’ল।”

মোৰ নৈবাশ্ৰৰ ভাব মুখত ফুটি ওলাল চাগৈ। তেওঁ মোৰ মুখলৈ চাই স্নিহিলে, “আপুনি কি হয় তেওঁৰ ?”

“পিড়বন্ধু,” চমুকৈ কলৌ। “ভাল, নমস্কাৰ।” মই ওলাই আহিলোঁ।

বাটত ভাবিলোঁ কি কৰা যায়। বেচৰীক চাবলৈ ইমান হেঁপাহ কৰি আহিলোঁ, শেহত হ’লগৈ এই। ভবা-চিন্তা কৰি পেহীৰ ঘৰ পালোঁহি। সম্পৰ্কীয় পেহী এগৰাকীৰ ঘৰতে উঠিছিলোঁ।

ৰাতি ভাত খাবৰ সময়ত পেহীয়ে স্নিহিলে, “বোপাই, কিবা কামত আহিলি হ’বপায়। ভোৰনো কাৰবাৰ এতিয়া কেনে চলিছে ?”

চমুকৈ মোৰ কাৰবাৰৰ আভাস এটা দিলোঁ। আভাসটো তেওঁৰ পচন্দৰ নহল যেন লাগিল। মই হাঁহি পাতলাই কলৌ, “পেহী, জীয়েকটোৱেই যে কাৰবাৰ, লাভ-লোকচানৰ হিচাব মৰিবৰ দিনাহে থিৰ কৰিব পাৰি।”

“পিচে মৰাৰ দিনলৈকে জানো ভাভৰ সংস্থান কৰিব নালাগে ? নিজৰ লগতে আনৰ মুখততো ছুটি তুলি দিবৰ দৰ্কাৰ হয় ?”

“হয়, লেঠা সেইখিনিতেহে। চাওঁচোন কি কৰিব পাৰোঁ ! বাইদেৱেতো মোক চাকৰিতে ধৰিবৰ দিছা দিছে। মইহে গুণা-গাঁথা কৰি আছোঁ। আকৌ এবেলি ধুবুৰীৰ ফালে যাওঁনে কি—”

গৌৰীপুৰলৈ যাওঁ বুলি তেতিয়াও থিৰ কৰা নাছিলোঁ, কিন্তু মনৰ ভলিৰ পৰা ভাবটো আহিল যেতিয়া সেইটোকে কৰা ভাল হ’ব যেন লাগিল।

ধুবুৰীলৈ যাওঁতে বাটত পান্ধুত লগ পালোঁ মাট্টবগী এগৰাকী—মিনতি চৌধুৰী। মিনতি মোৰ সহপাঠিনী আছিল আৰু বহুদিনৰ মুখত লগ পাই মোক যেতিয়া অকস্মাৎ “ককাইদেউ, কলৈ ওলালে ?” বুলি সজ্ঞাবণ জনালে, মই আচৰিতহৈ হলোঁ। কিয়নো লগত পঢ়া ছোৱালীয়ে কাবোবাক ককাইদেউ বুলি মতা কথাটো অলপ একধৰণৰ লাগে।

“অ’ ধুবুৰীলৈ যাওঁ। পিছে আপুনি ?”

“মোকনো আপুনি বুলিছে কিয় ?” তেওঁ বেকাকৈ হাঁহি ভলম্ব কৰিলে ।
লক্ষণটো ভাল নেদেখিলোঁ ।

মিনতি দেখিবলৈ অন্তৰী নাছিল, এতিয়া বয়সৰ ভৰত আগ বয়সৰ প্ৰভা
কমিল । অৱশ্যে তাৰ ক্ষতিপূৰণ প্ৰসাধনে কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে । সম্ভৱ
এতিয়াও বিয়াৰ জালত সোমাবলৈ সুযোগ পোৱা নাই ।

মাইকী মানুহৰ—বিশেষকৈ অকণো সম্পৰ্ক নোহোৱা মাইকী মানুহৰ
লগত বেলে জাহাজে যাৰ লাগিলে, অলপ অসুবিধা ভোগ কৰিব লাগে ।
এবেলি তেজপুৰলৈ বাচেৰে যাওঁতে দলংবোৰ পাৰ হওঁতে আগেয়ে নেদেখা
মুখুনা তিৰোতা এজনীৰ কাৰণে ছপইচা-চাবিপইচাৰ শুকবোৰো তৰিবলগীয়া
হৈছিলোঁ । সেই কাৰণে মিনতিয়ে মোক লজ্জিত ভাল নাপালেও আপত্তি
কৰিবৰ উপায় নাপাই মনে মনে থাকিলোঁ ।

“আপুনি কি কৰিছে এতিয়া ?” ৰেলত মিনতিয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে ।

“কি কৰিব পাৰি তাৰ চেষ্টাতে আছোঁ,” মই মিচিকিয়াই কওঁ ।

“তাৰ মানে আপোনাৰ ঘৰৰ অৱস্থা ভাল, নহয় নে ?” মিনতিয়ে অলপ
নিৰাশভাৱে মন্তব্য কৰে । হয়তো তাই নিজৰ জীৱনটো মোৰ লগত বিজাই
চালে ।

“নহয় নহয়, ঘৰৰ অৱস্থা অকণো ভাল নহয় । খৰি লোৱা ময়ে অকামিলা,
সেই কাৰণেই একো ইমান দিনে কৰিব পৰা নাই ।”

“আপোনাৰ কথা মই এবেলি ষিলঙলৈ যাওঁতে প্ৰবীণ ককাইদেৱে
কৈছিল । প্ৰবীণ ককাইদেৱে আপোনাক খুব শ্ৰদ্ধা কৰে ।”

“কেতিয়া গৈছিল ষিলঙলৈ ? অ’ মই আপোনাক তুমি বুলিছোঁ ।” মোৰ
লাজ লাগে ।

“কে কি কথা কয় । তুমি তুৰুলি আৰু কি বুলিব ! আপুনিও প্ৰবীণ
ককাইদেউৰ দৰেহে ।”

মই “বাক বাক” বুলি খলাপাৰ শিহুত মিনতিয়ে ঘৰুৱা কথা আবৃত্ত কৰে,
“দেউতাই শেকন পালে, আশী টকা মাথোন পায় । তাই দুইও ফক ।

কৈল পাভৰ ৰূপনি

সিহঁতৰো পঢ়া-শুনাত মন নাই, সংঘ-সমিতি কৰি ঘূৰি ফুৰে। মইনো আক কি কৰোঁ। মাই ভাবিছিল সোনকালে বিয়া হৈ যাব। পিচে আজিকালি ইমান বয়সীয়া ছোৱালীৰ বিয়ানো সতকাই হয়নে? দেখিবলৈকেও জাকত জিলিকা হব নোৱাৰিলোঁ। শেহত যোৰহাটতে স্কুলত কাম পালোঁ। এবছৰ চাকৰি কৰিলোঁৱে। এতিয়া বদলি হৈ ধুবুৰীলৈ যাত্ৰা কৰিছোঁ। তালৈ গৈয়ো আৰু ক'ত থাকিম কি কৰিম কবই পৰা নাই—”

মোৰ শুনি অলপ বেজাৰ লাগিল। যুদ্ধৰ দিনৰ বজাৰ। মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ মানুহৰ জীৱন নিৰ্বাহ সঁচাকৈয়ে দুৰ্বহ। এই অৱস্থাত জীয়াই থাকিবলৈ যি সংগ্ৰাম চলে তাত সাহ আৰু ধৈৰ্য্যৰ চানেকি কম নোলায়। সুধিলোঁ, “তোমাৰ ঘৰলৈয়ো পইচা দিব লাগে নহয়?”

“নকব আৰু। মাইকী মানুহ হৈ মতা মানুহৰ কাম কৰিছোঁ। আপোনা-লোকৰ দৰে স্বাধীনচিতিয়া হৈ ফুৰিব পৰাহেঁতেন—”

“মোক ঠাট্টা কৰিছানে কি?”

তাই হাঁহে। হাঁহিটোত স্বাভাৱিকতা নাই যেন লাগিল। ভাবিলোঁ কথা কওঁতে সাৱধানে কব লাগিব, মিছাতে ছোৱালীজনীৰ মনত আঘাত দিওঁ কিয়।

“প্ৰবীণ তোমালোকৰ কিবা হয়নে কি?”

“অ’ প্ৰবীণ ককাইদেউ মামীহঁতৰ ফালৰ পৰা অলপ সম্বন্ধীয়া হয়। প্ৰবীণ ককাইদেউ—” তাই অকস্মাৎ বৈ যায়। অলপ লাজকুৰীয়াকৈ হাঁহে, মই কিবা যেন বুজি উঠোঁ, কিন্তু একো নকওঁ।

অলপ হাঁহিবৰ চেষ্টা কৰি তাই আবদ্ধ কৰে, “মোৰ লগত এবেলি বিয়াৰেই কথা উঠিছিল, পিছে যেনিবা—”

ভাবিলোঁ সেই অকৰ্মণ্যটোক মাক-দেউতাকে পৰাপক্ষত বিয়া কৰোৱাই নিদিয়ে। সেই কাৰণেই চাৰ্গে বিয়াখন ভাগিল। “প্ৰবীণে কিবা এটা কাম-কাজ কৰাহেঁতেন,” মই মাজতে কই থওঁ।

বিনতিয়ে ‘ভুক লাভি অলপ সন্দেহৰ চকুৰে চাই সোধে, “জাপুনি এই বিষয়ে কিবা জানেনে কি?”

“কি বিষয়ে ?”

“অৰ্থাৎ যে আমাৰ বিয়াৰ কথা চলিছিল আৰু বিয়াখন ভাগিল ?”

“ওঁহোঃ, একোকে নাজানো, সমূলি নাজানো ” মই সঁচাকৈয়ে একো নাজানিছিলোঁ ।

ধুবুৰী পালত তাই সোধে, “আপুনি ক’ত থাকিব, উৎপল ককাইদেউ ?”

“মই ইয়াত নাথাকোঁ, চিধা গৌৰীপুৰলৈ যাম, তাত মাৰোৱাৰী বন্ধু এজন আছে ।”

আঙুলি কেইটা মোটোকাই মোটোকাই তাই ক’লে, “আপুনি গলে মোৰ বৰ মস্কিল হব, মোৰ ইয়াত চিনাকি মানুহ কোনো নাই ।”

মোৰ পেটে পেটে খং উঠে । মইতো তেওঁৰ চেক্ৰেটেৰি হৈ অহা নাছিলোঁ । মোক নীৰৱ দেখি মিনতিয়ে কৰুণভাৱে আকৌ কয়, “আজি বৰ নোৱাৰে জানো, ককাইদেউ ? আজি বাতিটো কৰবাত থাকি কাইলৈ বাণেশ্বৰাই হেড্‌মিচ্‌ট্ৰেছক লগ ধৰি থকাৰ এটা দিহা কৰি লম । আজি হোটেল-টোটেল এটাতে—” মিনতিক লৈ মানুহৰ ঘৰত উঠিবলৈয়ো টান, কি-বা ভাৱে । অগত্যা উপায় নাপাই হোটেল এটালৈ যাত্ৰা কৰিলোঁ । কি নিকপায় এই মাইকী মানুহবোৰৰ পৰা ।

ধুবুৰীত ভাল হোটেল আৰু ক’ত পাম । মা কামাখ্যাৰ দুৱাৰ মুখত গাৰীৰ পৰা নামিলোঁ । মেনেজাৰে ছুয়োকে এবলি ভালকৈ নিবীক্ষণ কৰি মন্তব্য কৰিলে, “আপনাদেৰ চাই একটা কামৰা ।”

মিনতিয়ে ভলমূৰকৈ মিচিকিয়ালে, মই নিবোকাৰ দৰে ব’ লাগি বুলোঁ, মুখৰ পৰা মাত নোলাল । কম হেনো এটাতকৈ বেচি নাছিল । কিবা বেবেবিবাং অৱস্থাত পৰিলোঁ ।

সি যি নহওক বাতিটো পাৰ হ’ল, পিচদিনা বাতিপুৱা মিনতিক হেড্‌মিচ্‌ট্ৰেছক চমজাই দিলোঁ । মই বাৰৰ সময়ত মিনতিয়ে চকু চলচলীয়া কৰি কাবো কৰিলে, “ককাইদেউ, উভতিবৰ সময়ত মোক মাত নলাপোৱাকৈ নাযাবা । বৰ অকলশৰীয়া জীৱনত—” তাই মোক তুমি বুলি মাতিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে ।

গৌৰীপুৰত গিৰিধাৰীলালে মোক দেখি আচৰিতেই হ'ল, কিয়নো সি ভাবিছিল বিজনেহু আৰু মই নকৰোঁ। “মিঃ বৰুৱা, বেচ সুযোগ এটা পাইছোঁ, আকৌ একখুন্দা মাৰি চাবানে কি ? কাঠৰ কাৰবাৰ—”

“বৰা ভাই, আগে এটা খুন্দা আছে, সেইটো পাৰ হৈ লওঁ, তাৰ পিছতে কাঠৰ কাৰবাৰ।”

মই কিয় আহিছোঁ তাৰ আভাস সি পালে। সি কি ভাবিলে কব নোৱাৰোঁ। অৱশ্যে কাঠৰ কাৰবাৰত মোৰ ইচ্ছা আছে বুলি কবলৈ হেলা নকৰিলোঁ।

নীলিমাঠতৰ ঘৰলৈ গৈ ভৰি তুখন কিবা সন্ধোচত বৈ গ'ল। ঘৰখন অলপ নিজম হৈ থকা যেন লাগিল। বাহিৰত আন্ধাৰ। লাহেকৈ মাত দিলোঁ— “নীলিমা—” কোনেও হুণ্ডনিলে হবপায়। অলপ পৰ গুণাগুণা কৰি আকৌ মাত দিলোঁ, “ঘৰত কোন আছে ?” এক মিনিটমানৰ পাছত হাতত লেম লৈ কোনোবা ওলাই আহিল। নীলিমাক চিনি পাই মাত লগালোঁ, “নীলিমা—”

“কোন ? অ' আপুনি—কেতিয়া আহিল ?” তাই অলপ হতভম্ব হলেও আনন্দৰ ভাব এটা মুখত বিৰিঙি উঠিল।

সুধিলোঁ, “পিতাৰ বোলে অসুখ, কেনে পাইছে-এতিয়া ?”

মোৰ কথাৰ উত্তৰ নিদি ছোৱালীজনীয়ে মাথোন মোৰ মুখলৈ চাই থাকিল। তাইৰ মুখখনত অলপ আশ্চৰ্যৰ ভাব, কিন্তু ক'লা বহল চকুজুৰিত জেউতি, বেকীডাল ডিঙিত মেৰিওৱা, গাৰ কাপোৰ অলপ অসংযত।

“আহক ভিতৰলৈ, পিতাৰ অলপ ভাল এতিয়া।” তাই বাট দেখুৱাই লৈ গ'ল।

সাধাৰণ নিম্ন মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ ঘৰ। বন্ধ-মেহানি মাথোন, পৰিপাটিকৈ সজোৱা। পিতাক শুই আছিল বিছনাত, কাষত ত্ৰিশ-পঁইত্ৰিশ বছৰ বয়সীয়া তিৰোতা এজনী। মোক দেখি তেওঁ উঠিল। নীলিমাই পিতাকৰ ওচৰলৈ গৈ লাহেকৈ ক'লে, “পিতা, এখেত উৎপল বৰুৱা, সিবেলি যে আহিছিল।”

“কোন উৎপল বৰুৱা—অ' মনত পৰিছে। বহা বাপা, বহা।”

“কেনে পাইছে আপুনি ?” নীলিমাই চকী এখন আনে।

“এমাহ ভুগিলোঁ, জ্বৰ কাহ, বুঢ়া হলোঁ। পিচে .যেনিবা বাঢ়িলোঁ। এইজনী মোৰ বৰ ছোৱালী, তাইয়ে আলপৈচান খবিলে। ইহঁতৰ মাকো নাই নহয়।” বুঢ়াই কাহিবলৈ খবিলে।

“আপুনি বিজ্ঞাম কৰক, কথা নকৰ।”

“মাজতে জোঁৱাইজনো আহি গৈছিল। ঘৰত আৰু সৰু ল'ৰাটোহে আছে, সি ক'বাত পাঢ় আছে হবপায়। অ' পিচে তুমি ক'ত আছাহি ?”

“মই নামিছোঁহি গিৰিধাৰীলালৰ ঘৰত। মই তুঁদনমান আছোঁ, আপোমাৰ খবৰ কৰি থাকিম।”

“মা অ', নীলিমা, এওঁক কিবা খাবৰ—চাহ-তাহ—”

“নাই নাই, নালাগে একো, আপুনি শুই থাকক।”

“তুমি ইয়াতে মোৰ ঘৰতে উঠিব পাৰিলাহেঁতেন ?”

কি অদ্ভুত মানুহজন, মই ভাবোঁ। এদিনৰ সামান্য চিনাকি, তাৰ ওপৰতে ইমানখিনি মৰম আগ্ৰহ। মানুহজনৰ প্ৰতি আস্থা হয়।

“হয়, আমাৰ ইয়াতো থাকিব পাৰে আপুনি,” নীলিমায়ো বুঢ়াৰ কথা শলাগিলে।

“থাকিব পাৰেতো, কিয়নো মাবোৱাৰী এজনৰ ঘৰত থাকিব লাগে,” নীলিমাৰ বাইদেৱেকেও যোগ দিলে।

“বাক বাক, সেইটো পিছতো হব,” ইঁহি সমিধান দিওঁ। “আপোনালোকৰ ঘৰতে ইমান বিপত্তি, তাৰ ওপৰত আলহী—”

“নহয় বাপা, খবখন ইমান দিনে নিবানন্দ হৈ আছিল, এনেদৰে এজন ভাল মানুহৰ লগ পালে আমিও ভাল পাওঁ, কি কৰ নীলিমা ?” বুঢ়াই মাতি দিয়ে।

নীলিমাই মৌলৈ চাই আনে নেদেখাকৈ মিচিকিয়ায়। তাই বাইদেৱেকক কয়, “বাইদেউ ভই ইয়াতে বহ, মই এওঁক বাহিবলৈ লৈ গৈ চাহ-তাহ অলপ দিবৰ চেষ্টা কৰোঁ।”

বাহিৰৰ খোটালা এটাত বহি লৈ মই তাইৰ মুখলৈ চালোঁ। মোৰ কথা সহজভাৱে ওলাব লুখুজিছিল। নীলিমাই তলমূৰকৈ সুধিলে, “পিতাৰ অসুখ বুলি কেনেলৈ জানিলে?”

অলপ হাঁহি কলোঁ, “কল্পনা কৰিব পাবানে?”

“ওঁহোঃ নোৱাৰোঁ, মইতো লিখাও নাছিলোঁ।”

মই মিচিকিয়াই হাঁহোঁ, কৈ নিদিওঁ।

“কণ্ঠকটোন।”

“তোমালোকৰ চুপাৰিন্টেণ্ডেণ্টে ক’লে।”

“অ’ আপুনি আমাৰ বোৰ্ডিঙলৈ গৈছিল! ইমান ভাল! মাহুহ আপুনি, মোক চাবলৈকেই গৈছিল?”

মই মূৰ ছুপিয়াওঁ।

“সঁচা?” তাইৰ গাল দুখন যেন বঙা পৰে। মোৰ লোভ লাগে।

অলপ পৰ আমাৰ কথা নহয়।

মই সোধোঁ, “ভাত-পানী বন্ধা হ’ল?”

“চৰ ঠিকঠাক, অলপ পাচত খালেই হব। তাইটিয়ে খাই গুলেই। সি বৰ সোনকালে শোৱে। আপুনিও খাবনে কি ইয়াতে?”

“মই শূদিৰ মাহুহ, খালে জ্ঞাত যাব।” মই ধেমালি কৰোঁ, কিন্তু মোৰ কথাবোৰে তাইৰ মুখখন মোলান পেলায়। মই তাৰ কাৰণ বুজোঁ। মোৰো বেয়া লাগে। তাই কৰুণভাৱে মোলৈ চায়।

মই অপ্ৰিয় ভাববোৰ জোকৰি পেলাবলৈ মন কৰি সোধোঁ, “আচ্ছা নীলিমা, তোমাৰ এই কেইদিন বৰ কষ্ট গ’ল নহয় নে? ওচৰৰ মাহুহ-ছলুহে সহায় কৰিছিল?”

“আপুনি বাক গৌৰীপুৰলৈ কি বুলি আছিল?”

তাই মোৰ প্ৰশ্নটো আওকাণ কৰিলে, মই কি বুলি কম বুলি ভবা-চিন্তা কৰোঁতেই তাই আকৌ কৈ উঠিল, “সঁচাকৈয়ে মোৰ কাৰণেই আহিছে?”

মই তাইৰ চকুলৈ চালোঁ। মুখেৰে নামাভিলোঁ। তাই ছহুনিয়াহ এটি

কাঢ়িলে আৰু ক'লে, “আপুনি কালিলৈ বস্তু-বেহানি লৈ ইয়ালৈ আহিব। আহিবনে নাহে কওক—”

আদেশৰ মূৰ। কলৌ, “আহিম”। আকৌ কলৌ, “মই মৰিবৰ দিনা যদি তোমাৰ মুখৰ পৰা ‘দিনেৰ শেষে ঘূমেৰ দেশে’ শুনিম বুলি আশ্বাস পালোঁ- হেঁতেন তেতিয়া কিজানি চিৰকাল ইয়াতেই থাকিবলৈ চেষ্টা কৰিলোঁহেঁতেন।”

“আপোনাৰ মৰিবৰ দিন সোনকালে চমু চপা নাই, মোৰেই চাগৈ চাপিছে। আপুনি যাওক এতিয়া, বাতি বেছি হ’ল, গিৰিধাৰীলালৰ ঘৰলৈ ইয়াৰ পৰা বহুদূৰ।”

মঠ ওলাই যাওঁ। আকাশত তৰাৰ মেলা। চাৰিওফালে জ্বলিব বিড়-বিড়ীয়া শব্দ। ওচৰৰ ঘৰ এটাত হাৰমোনিয়ামৰ বেসুৰীয়া আৱাজ। মাজে মাজে শীতল বতাহ একোছাটি। মনত ভাব হয় তাতে আলিবাটৰ কাষত অকলে অকলে বহি নিজৰ কথা ভাবিম। কলৈ আহিছোঁ, কিয় আহিছোঁ, তাৰ পাছত কি হব—এইবিলাক ভাব। যি আওবাটে চলিছোঁ তাৰ ফলতো কষ্টদায়ক হবই। জীৱনটোৰো খিত নালাগিল এতিয়াও। ওপৰত তৰাবিলাকে ভিৰ-বিৰাই চাই থাকে। নীলিমাৰ মনতো চাগৈ মোৰে দৰে ভাবৰ ক্ৰিয়া। তাই কেনেকৈ কথাবিলাক কয়। মৰিবৰ দিন চাগৈ মোৰে চমু চাপিছে!— অল্পভূতিশীল ছোৱালী।

গিৰিধাৰীলালৰ ঘৰ পাৰ্শ্বতে অলপ বাতিয়েই হয়। সি কয়, “তুমি কি কৰিব খুজিছা মই বুজিবলৈ টান পাইছোঁ। তুমি—”

মই ঘূৰাই প্ৰশ্ন কৰোঁ, “তুমি কাঠৰ কাববাৰৰ কথা কি উলিয়াইছিলি, কোৱাচোন বেলৰ কন্দ্ৰেইটনে কি?”

“হয় ভাই, বহুতো গ্লিপাৰ দিব লাগে, তুমি যদি এছ-ডি-ও ববাক এবেলি হাত কৰিব পাৰা আমাৰ কাম হৈ যায়। টকা মোৰ, তুমি তদাৰক কৰিব লাগিব আৰু লাভৰ আশা ভাগ তোমাৰ—”

“পৰা যাব জানো?” মই অলপ ভাবি কওঁ।

“আবে নোৱাৰিবা কিয়? তুমি আগত থিয় হ’লে—আৰু তুমি লিখা-পঢ়া

কেঁচা পাভৰ কঁপনি

জনা লোক, অন্ততঃ কথাটো খাজ খুৱাই কব পাবিবা, আৰু মইনো ক'লে গৈছোঁ ? মোৰ মাৰোৱাবী বুদ্ধিখিনি অথলে যাবনে ?”

“তোমাৰ মাৰোৱাবী বুদ্ধিখিনি যদি নাখাটে ?” মই হাঁহি সমিধান দিওঁ।

“আঃ কি কোৱা, স্বয়ং ভগবানকো হাত কৰি থৈছোঁ, আৰু এজন অফিচাৰৰ কথা !”

“ভগবানক হাত কৰা কেনেকৈ ?” মই অবিশ্বাসৰ সূৰত সোধোঁ।

“শতক্ৰৱ পঁচিশ ভাগ লাভৰ অংশ—” সি কথাটো ভাঙি নকয়।

“অৰ্থাৎ ?”

“অৰ্থাৎ ধৰি লোৱা ব্লেকমাৰ্কেটিং কৰি ধৰা পৰিলোঁ, তাৰ পৰা সাৰিবৰ উপায় হৈছে ভেঁটা। সেইদৰে বিপদ আপদত পৰিলে, পূজা-সেৱা দান-দক্ষিণা আমাৰ ইমান বেছি হয় যে ভগবানে আৰু উপায় নোপোৱাত পৰে। আনকি সেই কেইদিন পোহনীয়া পাৰইও খাবলৈ দিয়া বস্তু খাই অন্ত কৰিব নোৱাৰে—” সি আত্মতুষ্টিৰ ভাবত মুখখন ওফন্দাই দিয়ে।

“হেঁ, ভগবানকো ভেঁটা দিয়া—”

“কিয় তোমালোকে নকৰা জানো ?”

“ক'ব নোৱাৰোঁ ভাই, ভগবানৰ খবৰ যে ক'ব বাৰ্থো, এনে আশ্বাস নাই, আৰু অফিচাৰকো-তফিচাৰকো যে বৰ পূজাপাতল দিওঁ তেনে প্ৰভুপ্ৰতিও নাই।”

“আবে তুমি হৈছা উদ্ভৱৰ সন্তান, লিখা-পঢ়া শিকিছা, আমাৰ কথা বেলেগ—আমি বেপাৰী মানুহ, আমাক লাগে টকা—”

“বাক, মিঃ কৰাৰ দৰ্শন লাভ কৰা হ'ব আৰু যি পাৰোঁ ময়ো টকা অলপ আনিবলৈ চেষ্টা কৰোঁ। দেউতাই যে টকা দিব এনে বিশ্বাস নাই, সিবেলি মৰাপাটৰ কাৰবাবত দেৱহেজাৰ পানীড পৰিল—”

“আঃ সেইবিলাক কথা এৰি পেলোৱা, কাৰবাৰ কাৰবাবেই।”

গিৰিধাৰীলালৰ উত্তম আৰু আত্মবিশ্বাস অলানিবলগীয়া। তাহাঁতৰ চিৰকাল ব্যৱসায় কৰি কৰি জ্ঞান-অজ্ঞান সকলোৰে বিনিময়ত লাভটোহে যে জন্ম এনে ভাব ভেজৰ লগত মিহলি হৈ আছে। হিন্দু ধৰ্মৰ শিলৰ খুটাও মাৰোৱাবীসকলেই।

শিহদিনা বাতিপুৱাই মিনতিৰ পৰা চিঠি এখন পালোঁ। ছদিনমানৰ পাছতে পূজাৰ বন্ধ, তাই হেনো আহি মোৰ লগ লাগিব। যি উৎকট প্ৰকৃতিৰ ছোৱালী তাই—আহি আৰু বা 'কি নকৰে। মই নীলিমাইঁতৰ ঘৰত নথকাটোকেই খিৰ কৰিলোঁ, এৰা, নথকাটোহে ভাল। মিনতি আহিলেওবা ক'ত ৰাখিম। গিৰিধাৰীলালক কলোঁ মোৰ ভনী এজনী আহিবৰ কথা। সি ক'লে, ভাল কথা, থাকিববতো অনুবিধা নহব।

মই গৈ নীলিমাইঁতক কৈ আহিলোঁ। নীলিমাই মুখ ওফন্দালে। ক'লে, “বাক, আবেলি কাম এটা কৰিব পাৰিবনে?”

“কিনো?”

“তাইটিহঁতৰ ক্লাব এটা আছে। ক্লাবলৈ ইয়াৰে ঠিকাদাৰ এজনে টকা পাঁচশ দিছে। সেই কাৰণে এটা সৰুসুৰা পাৰ্টি হব, তালৈ যাব লাগিব আপুনি। ময়ো যাম—ল'ৰাইঁতক অলপ উৎসাহ দিব লাগে, আহিব দেই—”

“যুদ্ধৰ বজাবৰ ঠিকাদাৰনে কি?”

“কি কৰি টকা কৰিলে সেইবিলাক আৰু মুখুধিব। আগেয়ে পি-ডব্লিউ-ডিৰ তিনশটকীয়া ঠিকাদাৰ আছিল, এতিয়া ভব্য-গব্য মানুহ—” তাই হাঁহে। তাইক আজি বেচি বড়িয়াল দেখিছোঁ। বেনীডাল ডিঙিত মেৰিয়াই ধৈছে আজিও, মুখৰ পৰা গালৈ মোৰ চকু নমা দেখি তাই বেঙুনীয়া শাৰীখন অলপ টানি লয়। “আহিব দেই, চাৰি বজাত। ইয়ালৈ আহিলেই হব। নিচেই ওচৰতে ক্লাবটো।”

মই আবেলি যাওঁ। সক সভা এখন। ছজনমান স্থানীয় জহলোক। এজন স্থানীয় জমিদাৰ সভাপতি। ঠিকাদাৰজন মোহনৰাম সিং, ৰাজকন্যা মানুহ। পোচাক-পৰিচ্ছদ সাধাৰণ বদ্বিও তেওঁৰ মুখখন টুপটুপীয়া, চকুৰ পিৰিখি গধুৰ, মুখৰ পৰা হয়তো মদৰ গোন্ধ ওলাইছে। মানুহজনৰ ওচৰে-

কৈচা পাণ্ডব ঈশনি

কাষৰে দুই এজন বয়সীয়া ভদ্ৰলোক। তেওঁলোকে ঠিকাদাৰক যথেষ্ট সজ্জম দেখুৱাইছে। ল'ৰা-ছোৱালী এজাকে সভাপতিৰ পিচফালে কিবা তৰ্কাতৰ্কি চলাইছে।

সভাপতিয়ে পাঁচশ টকা দান কৰা দেখি ঠিকাদাৰৰ বদান্ততাৰ নথি শলাগ ল'লে, ক'লে—এখেতৰ নিচিনা উদাৰমনা পুৰুষৰ পৰা সমাজে বহুতো কামৰ আশা কৰিব পাৰে, এখেতসকলেই সমাজৰ নেতা, ৰাইজৰ আশা-ভৰসাৰ স্থল, ইত্যাদি।

প্ৰতিপত্তিশীল বংশভেমত অভিমানী জমিদাৰৰ মুখত তেনে ভোষামোদৰ বাণী শুনি ভাব হ'ল ঠিকাদাৰৰ জেৰুলোঙা নিশ্চয় এওঁৰ বেঙ্ক। এৰা, আজিৰ দিনত কোন জমিদাৰে টকা ধাৰ নকৰাকৈ থাকিব পাৰে?

ঠিকাদাৰে শলাগৰ সমিধান স্বৰূপে হাতজোৰকৈ বিশেষ বিনয় প্ৰকাশ কৰি এইদৰে ক'লে, “মোকনো তেনেকৈ কিয় কয়? মই আপোনালোকৰ ধনৰ উঁবালাইহে মাখোন, মই ৰখীয়াহে মাখোন। মই যি পাবোঁ আপোনালোকক সহায় কৰিবলৈ সদায় আগবঢ়া।” ইত্যাদি—ইত্যাদি।

আহিবৰ সময়ত মন্তুৰা কৰিলোঁ, “ঠিকাদাৰে লাভৰ বিখ্যা আয়ত্ত কৰাৰ লগতে অন্ততঃ সামাজিক ভণ্ডামিখিনিও নিশিকাকৈ ধকা নাই।”

নীলিমাই মোৰ কালে কেবাহিকৈ চাই মিচিকৈ হাঁহিলে। ছোখোজমান গৈ তাই ক'লে, “মোহনৰাম সিঙে সভাপতিৰ ছোৱালী বিয়া কৰাৰ হবপায়—”

“মই তেওঁলোকৰ মাজত কিবা এটা বাওঁহতীয়া সম্বন্ধ ধকা বুলি কল্পনা কৰি নোলোৱা নহয়।”

নীলিমাই আকৌ হাঁহে। ঘৰৰ ওচৰ পাই তাই ভায়েক মুকুলক কয়, “মুকুল, তই পিতাৰ কাষত থাকিবি, আমি অলপ ফুৰি আহোঁগৈ। সদায় দ্বৰত সোমাই থাকি ভাল লগা নাই।”

মুকুল গ'ল। আমি কাকেশ্বৰৰ ফাললৈ খোজ পোনালোঁ। বেলি ঘাৰ যাওঁ যাওঁ হৈছে। বতৰ বেচ স্নিগ্ধ। পূজাৰ বতৰৰ ভাৰ ঘনলৈ আহে।

আকাশৰ শুকুলা ডাৱৰৰ চপবাবোৰে সজিয়াৰ পাতল আন্ধাৰত গা লুকুৱাবৰ উপক্ৰম কৰিছে। কাৰেংঘৰৰ ওচৰৰ পথাৰৰ গছবোৰত ছুই-এটি চৰায়ে থৰ্ম্‌ম্‌ কৰিছে। ওচৰত মানুহ-দুহুহ নাই।

“খুব ভাল লাগে, নহয় ?” নীলিমাই লাহেকৈ কয়।

“তুমি লগত থকা কাৰণে আৰু ভাল লাগে।” মই তাইৰ হাতখন ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰোঁ, তাই আঁতৰাই নিয়ে।

পাহাৰৰ নামনিতে কোমল ঘাঁহনিত আমি বহোঁ।

“আমি এইদৰে অহা কাৰণে বাইদেৱে বা কি ভাবে !”

“কিয় পিতাবাই ?”

“পিতাই একো নকয়, বাইদেউৰ মাইকী মানুহৰ মন, কাঁকি দিব নোৱাৰিম।”

“মই তোমালোকৰ ঘৰত নাথাকি চাগৈ ভাল কৰিলোঁ, নহয় ? অ’ কথা এটা—” মই ক’ব খুজি বৈ যাওঁ।

“কি ?”

“পিচতো কম বাক।”

“আপোনাৰ বাবৰ হ’লনে কি ?” তাই উদ্বেগ প্ৰকাশ কৰে।

“নাই-নাই, এই বেলি মোৰ নিকৰ্দ্দেশ যাত্ৰা ; ক’লৈ আহিছোঁ, কিমান দিন থাকিম সম্ভৱ দেউতাহঁতেও নাজানে।”

“কিন্তু এই যাত্ৰাৰ পৰিণতি ?”

“সেইবিলাক নাভাবিবা এতিয়া, নীলিমা। এই মুহূৰ্ত্তৰ স্নিগ্ধ পৰিকল্পিত নিজৰ নিজৰ সমস্তাবিলাক পাহৰিবলৈ চেষ্টা কৰোঁচোন—”

“আপুনি তেতিয়া কি কথা ক’ব খুজিছিল ?”

মাইকী মানুহৰ এই যে বদভ্যাসটো—অসমন্তত প্ৰশ্ন সোধা। মই ক’ব খুজিছিলোঁ মিনতিৰ কথা, কিন্তু ক’ওঁ কি বুলি। মই মনে মনে থকা দেখি তাই আকৌ সোধে মোৰ হাতখন জোকাৰি দি, “কওকচোন—”

মই পাতলকৈ কওঁ, “অ’, মিনতি আহিব, মিনতি অৰ্থাৎ মোৰ সম্পৰ্কীয়

কৈচা পাভৰ ৰূপনি

ভনী এজনী, ধুবুৰীত মাঠবনী কাম কৰে, মই ইয়াত থকা বুলি শুনি পৰহি আহিব খুজিছে।”

“আহি থাকিব ক’ত ?”

“তাকেতো চিন্তা কৰিছোঁ—বাক, সেইটো পিছৰ কথা। মোকেতো বাখিব খুজিছিলো, ধৰি লোৱা তাৰ ঠাইত মিনতিয়ে ছদিন থাকিল, আপত্তি আছেনে কি ?”

“ধেং, কিয় আপত্তি কৰিম ?”

তাৰ পিছত তাই মোৰ খবৰবোৰ লয়। ইমান দিনে কি কৰিছিলোঁ, তাইৰ প্ৰথম চিঠিখন পাই কি ভাবিছিলোঁ, ইত্যাদি।

তাই নিজৰ কথা কয় অলপ অসন্তোষমনে, “ভিনদেৱে পঢ়াইছে, পিচে তেওঁৰো অৱস্থা টনকিয়াল নহয়, পিতাই মোৰ বিয়াৰ কথাকে উলিয়াইছে—”

তাই তলমূৰ কৰে। তাই চকুপানী টোকা যেন সন্দেহ হয়। কি বুলি সাস্থনা দিম ভাবি বিমোৰ হওঁ। মই যে প্ৰকৃত সাস্থনা দিব নোৱাৰোঁ সেই বিষয়ে মোৰ ভ্ৰান্তি নাছিল। সমাজৰ নীতি নিয়ম, ছয়ো সাগৰৰ তুই পাৰে, আমাৰ নাও একেলগে কেনেকৈ যায়। মই তাইৰ হাত এখন লৈ মৰম কৰি কওঁ, “নাকান্দিবা নীলিমা, নাকান্দিব—” আৰু কি কৰ্ম ভাবি নাপাওঁ।

অলপ পাছত তাই হাঁহিবলৈ চেষ্টা কৰি কয়, “পিতাই মোক গীতা পঢ়ায়, কয় আত্মাৰ মৰণ নাই, আত্মা অবিনাশী—অশোচ্যান্ অৱশোচস্থম, গতাস্থন্ অগতাস্থুচ্চ নান্নশোচস্তি পণ্ডিতাঃ—যাৰ কাৰণে শোক কৰিব নালাগে তাৰ কাৰণে কিয় শোক কৰিবা ? জ্ঞানীলোকে জীয়া বা মৰা কাৰো কাৰণে শোক প্ৰকাশ নকৰে। পিতাই পঢ়ে আৰু মোক বুজায়। মনত বল পাওঁ। ভাল লাগে। নহলে আমাৰ জীৱনটো বৰ আনন্দৰ নহয়। ছুবছৰ আগেয়ে দাদা ঢুকাইছে। দাদাৰ বয়স তেতিয়া বাইশ, বি-এ পাচ কৰি উঠিছেহে মাথোন। তেতিয়াৰ পৰা পিতাৰ মন মৰা। দাদা বেচ সুৱনি আছিল, অলপ আপোনাৰ দৰে। সেইহে চাগৈ পিতাই আপোনাক ইমান ভাল পায়। আমাৰ ঘৰ চলাবলৈ টান, বাইদেৱে মাজে মাজে সহায় কৰে। মুকুল ডাঙৰ

নোহোৱালৈকে ভাবিছিলোঁ মই ঘৰতে থাকিম, পিতাৰ আলপৈচান ধৰিম, পিচে—”

“বিয়াৰ কথা উঠিছে, নহয়নে ?” মই লাহেকৈ কওঁ।

“আকনো কি উপায় আমাৰ নিচিনা ছোৱালীৰ কাৰণে, কলেজত বি-এ লৈকে পঢ়াটোহেন, কাম-কাজ এটা উলিয়াই লব পাৰিলোঁহেঁতেন। কিন্তু ভিনদেশৰ ওপৰত সদায় নিৰ্ভৰ কৰিবলৈ মন নাযায়। এইবিলাক কথা মনলৈ আহিলে বৰ বেজাৰ লাগে।”

মোৰ মনো গধুৰ হয়। এয়ে জীৱন। অভাৱ-অনাটন, অসুখ-অশান্তি। তাৰ পটভূমিত মোৰ প্ৰেমৰ বিলাস। নিজৰ ওপৰত থকাৰ ওপৰত খোজে।

“মোৰ কথাবোৰ শুনি আপোনাৰ বেয়া লাগিছে, নহয় ? কিবোৰ ৰে কৈছোঁ। আক নকওঁ। আজি আপুনি ওচৰত থকা কাৰণে মনত বল পাইছো, খুব ভাল লাগিছে, সদায় নাথাকে যদিও—”

“নীলিমা, গান এটা গাবা ? তোমাক চাগৈ এইদৰে অকলে আপোন-ভাৱে আক নাপাওঁ, গান এটা গোৱা—সেই সেইদিনাৰ—দিনেৰ শেষে ঘূমেৰ দেশে—”

“মোৰ গান খুব ভাল লাগে আপোনাৰ ? মোৰ হাতখন ধৰি থাকক, জোৰেৰে। আক একো নকৰিব।”

তাই ইমান সবলভাৱে বিশ্বাসেৰে কথাখিনি কয়, মোৰ অসুৰত বৰ বেজাৰ লাগে, তাইলৈ খুব পুতৌ হয়। ইমান বিশ্বাস কৰিছে তাই মোক। মই আক তাইৰ জীৱনটোত আউল লগাবলৈ চেষ্টা নকৰোঁ। তাইক মৰমেৰে কওঁ, “গোৱা নীলিমা—”

তাই গাব খোজে, গায়। প্ৰথমতে তাইৰ মাত ওলাব নোখোজে, তাৰ পাচত তাই আপোন পাহৰি সুবৰ খাৰত নিজক উটুৱাই দিয়ে। বাতিৰ নিজান আন্ধাৰৰ তৰাপে তৰাপে তাইৰ গানৰ সুৰ বিয়পি পৰে। মই নিজেই পাহৰোঁ যে মোৰ কাষত কোনোবা ছোৱালী এজনী আছে ; ববীশ্বৰনাথ ঠাকুৰৰ ৰচনা আৰু নীলিমাৰ আপোন পাহৰি গোৱা গানৰ সুৰ লহৰে মোক

কৈচা পাতৰ কঁপনি

কোনোবা এখন কল্ললোকলৈ লৈ যায়—নৈৰ পাৰত অকলে পাৰঘাটৰ ঘাত্ৰী, আন্ধাৰ নামি আহিছে, ঘৰলৈ যাব যাবৰ আছিল সি গ'ল ঘৰলৈ, পাৰলৈ যাব যাবৰ আছিল সি পাৰলৈ, কিন্তু—

ঘৰেও নহে পাৰেও নহে যে-জন আছে মাথথানে

সজ্জাবেলা কে ডেকে নেয় তাৰে।

অলপ সময়ৰ পাচত তাই বয়। আমি কথা নকওঁ। জুৰ বতাহে আমাক ছুট যায়। অলপ চাগৈ কঁৱলী পৰে।

তাই মাত দিয়ে, “যাব লাগিল, নহয়নে ? বাতি বহুতো হ'ল।”

“তোমাক ঘৰত থা কৰিবনে কি ?”

“যাবইতো লাগিব তথাপি, নহয় জানো ?” তাই হাঁহিবলৈ বৃথা চেষ্টা কৰে।

“তুমি ইমান বঢ়িয়া গাব পাৰা,” মই কওঁ। ববীনকুমাৰৰ কথা মনলৈ আহে। সি কৈছিল নীলিমাৰো সংগ্ৰহ কৰিবলৈ তাৰ পাটিৰ কাৰণে। তাইক তাৰ প্ৰস্তাৱৰ কথা কমনে কি ? “বুজিছা নীলিমা, মোৰ শিল্পী বন্ধু এজন আছে, ববীন্দুকুমাৰ তেওঁৰ নাম। শুনিলেই মানুহজন, নাকটো পোন, কপালখন বহল, মূৰত দীঘলকৈ জপৰা চুলি, চকু ছুটাত দীপ্তি, মনত তাৰ অদমা উৎসাহ, কিন্তু তাৰ নাই এটা বস্তু—টকা, ধন নাই কাৰণেই তাৰ উত্তম অথলে যাব লাগিছে -”

“কি কৰে তেওঁ, নাচেনে কি ?”

“ওঁ, নাচে আৰু ছবিও আঁকে। এইবেলি তাক খিলঙত লগ পাইছিলো। তাক কৈছিলো তোমাৰ কথা। তোমাৰ কথা শুনিয়ো সি জাপ মাৰি উঠিল, ক'লে, লোৱাচোন ছোৱালীজনীকো।”

“সকতে মই পিচে অলপ নাচ শিকিছিলো, এতিয়া অভ্যাস নোহোৱা হ'ল। ইচ্ছা কৰাকৈয়ে—”

“বৰাচোন। মই তাক কওঁ, নচুৱাব পাৰিবা, কিন্তু খুৱাব কি ? টকা নালাগিব জানো ?”

“কিন্তু” বো দেখুৱালে টকা জানো নাপায় ?” তাইৰ মনত হেঁপাহ ফুটি ওলায়।

“স্বো পতাৰ আগখিনিতেওতো বহুতো টকা লাগে, আৰু প্ৰথম শ্ৰেণীৰ নৃত্যৰ কাৰণে আমাৰ সমাজ এতিয়াও তৈয়াৰ হোৱা নাই। সমূহীয়াকৈ সহায় নাপালে আৰ্ট-কৃষ্টিৰ কৰ্ষণ স্থায়ীভাবে কৰিব নোৱাৰি, সাময়িক উজ্জ্বাস মাথোন হয়। ব’লা বাক, বাতি হৈছে—”

ছয়ো ধীৰে ধীৰে উভৰ্তো। হয়তো মোৰ দৰে নীলিমাবো আছিবৰ মন নাযায়। কাৰেংঘৰৰ নিজান আন্ধাৰৰ আত্মীয় এবিবলৈ মন নাযায়।

“আপোনাৰ কাঠৰ ঠিকা কি হ’ল?” নীলিমাই সোধে।

“কৰ পৰা নাই এতিয়াও।” ভাবোঁ মই আৰু তাত সবহদিন তাইৰ ওচৰত থকাটো যুগুত নহব। কাঠৰ কাৰবাৰ আৰু নালাগে। উপায় নাপালে শ্বিলঙতে কিবা চাকৰি এটা লৈ সোমাই থাকিম।

ঘৰ পালত নীলিমাৰ বাইদেৱেকে ক’লে, “ভাত খাই যোৱা ইয়াতে।” তেওঁ মোক ভূমি বুলিয়ে মাতিলে।

বাতি বিছনাত ইকাতি সিকাতি কৰোঁতেই গ'ল, ভালকৈ টোপনি নাছিল। একালে অন্তৰৰ পিয়াহ, আনফালে বিবেক আৰু ব্যৱহাৰিক জগতৰ লাভ লোকচানৰ হিচাব; তাৰ মাজত কি কৰিম কি নকৰিম খিৰ কৰিবলৈ টান পালোঁ। বিবেচনাৰে কিবা এটা খিৰ কৰিলেও তাক বহুত সময়ত কামত দেখুৱাবলৈ টান। মই জানো মই ইয়াত থকা যুগুত হোৱা নাই, যিমান সোনকালে পৰা যায় সিমান সোনকালে আঁতৰিব লাগে, তথাপি পলম কৰিছোঁ কিয়! মিনতি আহিব। মিনতিয়ে যিদৰে ফুৰাচকা কৰে আৰু তাই যিদৰে মোক গিলিবলৈ চেষ্টা কৰে, সেইবোৰ দেখি নীলিমাই বা কি ভাবিব। মোৰ ওপৰত তাইৰ যি আস্থা বা আশ্বাস আছে সি জানো তেতিয়া থাকিব? মানুহে ভুল বুজিলে বেয়া লাগে, কিন্তু এনে অৱস্থাত মোক কোনে ভুল বুজাকৈ থাকিব?

মিনতি আছিল। মিনতিক দেখি ফিল্‌ফিলীয়া আদিৰ পাঞ্জাবী আৰু কাণৰ লতিত ফুকুতা পিন্ধা গিৰিধাৰীলালে বেচ তাৰিফ কৰিলে।

মই ক'লোঁ, “মিনতি, চিনাকি মানুহ এঘৰ আছে, তোমাক তাতে থওঁগৈ বলা।”

“আপুনি ক'ত থাকিব?”

“কিয়, মই ইয়াতে থাকিম। তোমাক মাথোন—”

“ওঁহো: ময়ো ইয়াতে থাকিম। গিৰিধাৰীলালে কৈছে নহয় একো অনুবিধা নহয় বুলি। তাৰ উপৰি তেওঁৰ ঘৈণীয়েকো আছে।” তাই তালৈ চাই যিটোহে কটাক্ষ কৰিলে, তাৰ সুফল স্বৰূপে সি তিনিজাপ মাৰি আগ বাঢ়ি আহি তাইক অনুন্নয় জনালে, “মিনতি দেৱী, আপুনিও মোৰ ভনীৰ নিচিনাহে, আপুনি মোৰ ঘৰত নাথাকি আৰু ক'লৈ যাব?”

মই মনে মনে থাকিলোঁ। ভাল আপদটোৱে পালে। মিনতিয়ে অলপ বিজয়ৰ ভাবেৰে মোলৈ চালে। মই আঁতৰি গ'লোঁ। ভাব হ'ল নীলিমাইভৰ

ধবড নাথাকি চা'গৈ ভালেই কৰিলোঁ, কিয়নো তাত কিবা এটা অদ্ভুত কাণ্ড কৰিলে মোৰে সন্মান নাথাকিলহেঁতেন।

নীলিমাইঁতক খবৰ দি আহিলোঁগৈ, মিনতি মোৰ লগতে থাকিল বুলি। নীলিমাৰ বাইদেৱেকে অলপ আচৰিত পালে। হাঁহি কলোঁ, “তাই তেনেকুৱাই, অলপ আঁকৰী ধৰণৰ, কথাবতৰা নুশুনো—”

“ইয়ালৈ লৈ আহিবা দেই।”

“কেলেই নানিম?”

“ইয়াতে থকাহেঁতেন ভাল পালোঁহেঁতেন, ছোৱালী মাছুহ”, নীলিমাৰ পিতাকে মন্তব্য কৰিলে। তেওঁ গা বহুতো ভাল পাইছে, অলপ উঠা-বহা কৰিছে। “ভূমিতে কিছুদিন আছাই, নহয়নে বাপা?”

“ক’ব পৰা নাই, সোনকালেই যাব লাগেনে কি।”

“কিয় তোমাৰ ঠিকা—”

“হয়, কামটোত সোমাই লৈ মজিলত পৰিলোঁ, ঘৰৰ পৰা দেউতাই মাতি পঠিয়াইছে—” এইখিনি তেনেই মিচা কথা।

“বাক তুমি গ’লে কেতিয়ামানে যাবা? যদি নীলিমাইঁতৰ খুলিবৰ হয়, তাইক ভূমিয়ে লৈ যাব পাৰিবা, লগত পঠিয়াবলৈকেও কোনো নাই।”

আকৌ নীলিমাৰ কথা। সোনকালে আঁতৰাটোহে জ্ঞেয়ঃ। কণ্ঠ, “হয়, মই থাকোঁ যদি নিশ্চয় নিম। নীলিমা ক’লৈ গ’ল?” ছোৱালীজনী মই ৰোৱাৰ পৰা দেখা নাই।

“অ’ তাই পাগঘৰত হবপায়,” বাইদেৱেকে কয়।

“মাত নিদিয় কিয়? তাই অলপ ফুৰি আহিবই পাবে এওঁৰ লগত, ঘৰত সোমাই থাকিনো কি কৰে?” বুঢ়াই কয়।

“ক’তনো ফুৰি ফুৰিব, ঘৰত জানো কাম-কাজ নাই?” বাইদেৱেকে বক্তব্য কৰে। কথাবাৰ যেন অৰ্থব্যঞ্জক। মোক অৰ্থ কৰি কোৱা যেন লাগে, ঘোৰ কেনেবা কেনেবা লাগে।

অকস্মাৎ নীলিমা ওলাই আহে খুনীয়াকৈ সিদ্ধি উৰি। তাই মোক দেখি

কৈচা পাতৰ ঝপনি

আচৰিত হোৱাৰ দৰে কৈ উঠে, “অ’ আপুনি! মই ওচৰৰে মানুহ এঘৰৰ
তালৈ ৰাম বুলি ওলাইছিলোঁ। ব’লক, আপুনিও ওলাওক, অলপ ফাঁৰি
আহোঁগৈ।”

তাই কথাবোৰ এনেদৰে ক’লে যেন ওচৰত আক কোনো নায়েই, যেনিবা
তাইৰ বাইদেৱেকো নাই।

হুয়ো ওলাই গ’লোঁ। তেতিয়া আবেলি চাৰিমান বাজিছে। বতৰ জুৰ।
আমি কাৰেংঘৰৰ ওচৰ পালোঁ, তাতকৈ ভাল ঠাই আক নাই। ঘাঁহনিত
ভালকৈ ভৰি মেলি বহি লৈ তাই মোলৈ চাই মুহু হাঁহিলে।

“তোমাৰ বুদ্ধি আছে দেখিছোঁ।”

“হয়, বৰ ওলাব পাৰিলোঁ, বাইদেৱে আমাক সন্দেহ কৰিব ধৰিছেই—”

“সন্দেহৰ চেলু আক বেচি নিদিওঁ বাক,” মই চমুকৈ মন্তব্য কৰোঁ।

তাই কোতূহলী চকুৰে মোৰ ফালে চায়। মই একো সমিধান নিদিওঁ,
মাথোন অলপ হাঁহোঁ।

“পিচে ব’ব, বাইদেউৰ কথা শুনক।” তাইৰ কথাত অলপ চোক উঠিল।
“বাইদেৱে কি কৰিছিল জানে—”

“খোৱা খোৱা, লোকৰ চৰিত্ৰ চৰ্চা কৰা বেয়া অভ্যাস।”

“নহয়, বেয়া কথা ক’ব খোজা নাই, তথাপি শুনক বাক। বাইদেউৰ
বিয়াৰ আগৰ কথা দৈই। কেইবছৰমান আগৰ কথা। বাইদেৱে তেতিয়া
নৰম জ্যোতি পঢ়ে। এদিন দাদাৰ লগত আছিল তেওঁৰ বন্ধু এজন। দাদাতকৈ
অলপ ডাঙৰ আক মানুহজনেও অলপ স্বাৰ্থ লৈহে আহিছিল—”

“স্বাৰ্থ মানে?”

“ভেঁৰত ইন্‌চিয়োৰেঞ্চৰ এজেন্ট। সেই কাৰণে মানুহৰ লগত চিনাকি হৈ
ফুৰাটো তেওঁৰ অভ্যাসেই। তেওঁ আমাৰ ঘৰলৈ আহিল, পিতাৰ লগত কথা
পাতিলে। বাইদেউৰ লগতো কথা পাতিলে। তাৰ পাছত কি হ’ল জানে?
বাইদেউৰ মুখত তেওঁৰ কথাই ওলায়—এনে ভাৰ্যজীৱা মানুহ, ইমান বুৰিৰক
ইত্যাদি। পিছত দেখিলোঁ, তেওঁ ঘনাই আমাৰ ঘৰলৈ আহিবলৈ ধৰিলে।

তেওঁ আহিয়ে বাইদেউক মাতিব—বীণা, দাদাৰ আছেনে নাই? বাইদেৱে মাৰ্বিব লৰ'চ'ৰা ঘৰলৈ বুলি। মোক নমতা দেখি মাহুহজনলৈ আকৌ মোৰ অলপ বিতৃষ্ণাও হৈছিল, তেওঁ মোক দেখিলেও নেদেখা ভাও ধৰে—ইকালে বাইদেউলৈ হ'লে কেবাহি কেবাহিকৈ চায়—”

“ঈশা?”

“হয় চাগৈ,” তাই অলপ লাজৰ ভাবত মিচিকিয়ায়। তাই ঠাছিলে কজলা চকুজুৰিব তলৰ পৰা তিৰবিৰণি, বিৰিঙি পাবে।

“পিছত কি হ'লগৈ?”

“অ', বিয়াই হ'ল আৰু, কি হ'ব?” তাই ঝিল্‌ঝিলাই দিয়ে।

তাই শুব এফাকি গুণগুণায়। তাৰ পাছত নিজকে নিজে কয়, “বাইদেউ আৰু মোৰ সমস্তা অৱশ্যে বেলেগ।”

মই মনে মনে থাকোঁ। সন্ধিয়াৰ আবেশ চাৰিওফালে। জুৰ বতাহ ব'লে। বতাহৰ কঁপনিত ওচৰৰে গছ এজোপাৰ পাতবোৰ লৰে, চিৰ্ চিৰ্ শব্দ হয়, মোৰ চকু যায় কাষতে শান্ত-শিষ্ট ভাৱে দীঘলীয়াটোকে পৰি থকা ছোৱালীজনীলৈ। সহজ স্বাভাৱিক তাইৰ ব্যৱহাৰ, অথচ তাৰ মাজতে কেনে সংযত। তাইৰ অন্তৰ্ভূতিবোৰো সেইদৰে সতেজ অথচ বান্ধ ভাঙি যোৱা নহয়। ঘন ক'লা চুলিয়ে বেৰি থকা তাইৰ কপালখনত চিন্তালীলতাৰ চাপ। অস্তবৰ ষোকিবা-খোবোৰ বুজি পায়ো তাই নিজক পাহৰি নাযায়, বৰং সেইবোৰ বহনভাৱে পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ সৈতে মিলাই চাই তাৰ পৰা বেছি সাৰ্থকতা আহৰণ কৰিব পাৰে। অমঙ্গলীয়া সপোনৰ দৰে মিনতিৰ কথা মনলৈ আহে।

আগ বয়সত মিনতি দেখিবলৈ কুজী নাছিল—কিন্তু বছৰবোৰ বাগবি বোৱাব লগে লগে তাইৰ নাকৰ তলৰ নোমবোৰ বেচি স্পষ্ট হৈ পৰিছে; মূৰত বোঁবনৰ প্ৰথম পূৱাৰ আভা ধৰি বাধিবলৈ প্ৰসাধনৰ সহায়ত বিমানেই চোঁটা চলিছে আৰু সেই অদ্ভুত তাইৰ হাঁহিটো বিমানেই নাটকীয় হ'বলৈ ধৰিছে, ভিমানেই তাইৰ চকুজুৰিব বাহিৰৰ কোণ'ছটা ওপৰৰ ফালে উঠিবলৈ ধৰা যেন লগা হৈছে। তাৰ উপৰি তাইৰ মেকুৰীৰ দৰে থিয় চকুহালিৰ কটাকট

কৈচা পাতৰ কঁপনি

চাৰিওফালে জাল পেলাবলৈ চেষ্টা। হয়তো তাই জীৱনৰ দাবী অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি, অশুকুল পৰিবেশ নাপাই, নিজৰ বাসনাবোৰ আপদাল কৰিব নোৱাৰিয়ে সেইদৰে ফুৰে। তাইৰ গাত হয়তো জগৰ নাই। তথাপি তাই মোৰ পাচ নলগাহেঁতেনেই মঙ্গলজনক হ'লহেঁতেন। এইবেলি ষ্মিলঙলৈ গ'লে প্ৰবীণক তাইৰ কথা কম, তাইৰ কথা কৈয়ে তাক অলপ বাস্তববাদী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিম।

“কি ভাবিছে আপুনি?” নীলিমাই মোৰ চিন্তাৰ সোঁতত ভেঁটা দিয়ে। মোৰ মনলৈ আছে—মিনতি আৰু নীলিমাৰ প্ৰকৃতিত সাদৃশ্য আছে, কিয়নো ছয়ো মাইকী মানুহ, তথাপি ছয়ো বেলেগ। মিনতিক মোক নালাগে, নীলিমা লাগে। মিনতিয়ে উজানৰ মাছৰ দৰে মোক খেদি আহে, নীলিমাই অকলশৰীয়াকৈ ফুলা ফুল এপাতৰ দৰে আকৰ্ষণ কৰে, অথচ ফুলপাহ মই ছিঙিব নোৱাৰোঁ, ছিঙিলেই সি মৰহিব।

“কিনো চিন্তা কৰিছে, গান শুনুনে আজি?”

“অ’, শুনিম শুনিম। গোৱা নীলিমা—” মই আকৌ তাইৰ কাষত থকা সজাগ জীৱ এটি।

“গোৱা নীলিমা—ক'ত আছিল ইমান পৰে?” তাই ভেঙুচালি কৰে।

“পতিয়াবা জানো?—যদি কওঁ তোমাৰ কথাকে ভাবি বিভোৰ হৈ আছিলো?”

“যদি কওঁ নপতিয়াওঁ বুলি?”

“ময়ো নপতিয়াওঁ।”

তাই ষ্মিলিলাই হাঁহে। “মই আপোনাক বিশ্বাস কৰোঁ বুলি আপুনি জানে, নহয়? বাক কওক, কি ভাবিছিল।”

“মিনতিৰ কথা—”

“মিনতি দেখোন আপোনাৰ ভনী—”

“মুঠেও নহয়।”

“জেনে?” তাইৰ মাতত সন্দেহৰ কঁপনি।

“অৱশ্যে মোৰ ভনীৰ দৰেই,” অৱস্থাটো পাতল কবিবলৈ চেষ্টা কৰি কওঁ।
 “মিনতি মোৰ ভনীৰ দৰেই, মাথোন তাইক দেখিলে মোৰ খং উঠে।”

“কিয় ?”

“মোক গিলিব খোজে কাৰণে।”

অলপ বৈ তাই কয়, “সেইটো চব মাইকী মানুহৰে লক্ষণ।”

“লক্ষণটো বেয়া বুলি নকওঁ, মাথোন মিনতিৰ গাত এই লক্ষণটো বিচাৰি
 নোপোৱাহেঁতেনেই বেচি নিৰাপদ অনুভৱ কৰিলোঁহেঁতেন।”

“কথাবোৰ কেনেকৈ কয় আপুনি। মোৰ ভয়ে লাগে।”

“কিয় নীলমা ?” মই মৰমসনা মাত্ৰেৰে আশ্বাস দিব খোজে।

“কিজানি ময়ো গিলিয়ে পেলাওঁ ?”

“কি ছুঁ ছোৱালী, তুমি আকৌ গিলিবা কিয় ? য’ত ছয়োফালৰে
 প্ৰেৰণাৰ ওপৰত সম্বন্ধ গঢ়ি উঠে তাত জানো গিলি পেলোৱাৰ কথা
 উঠে ?”

“মুঠে ?”

নিচেই আঁকৰীৰ দৰে তাই প্ৰশ্নটো কৰে। তাইক মুখেৰে সমিধান নিদি
 গাব পৰণেৰে, কোলাত তুলি লৈ চুলিবোৰ টানি টানি মৰম কৰি আশ্বাস দিব
 মন যায়। নিজক সংযত কৰোঁ। গৰমকালি ভৰ ছপৰীয়া অকস্মাৎ অহা শীতল
 বতাহছাটিৰ ওপৰত যেনেকৈ কাৰো দাবী নাই—অথচ সি আটাইৰে গা-মন
 শাঁত কৰে, নীলমাৰ সঙ্গত মই সেইদৰে মনত দাবীৰ ভাব নোতোলাকৈ মানি
 লবলৈ চেষ্টা কৰোঁ। বেচৰীক মোৰ অমঙ্গলীয়া পৰিচয়ৰ বান্ধব পৰা মোকোলাই
 দি মইতো যামেই। এনেস্থলত তাইৰ জীৱনটোত কেলেই বেচকৈ আঁউল
 লগাওঁ ?

“আমাৰ উঠিব হ’ল, নীলমা। গোৱা গান এতিয়া। গান সদায় শেহত
 শুনিব লাগে, ভেতিয়াহে মনত সুৰৰ বেষ লৈ উভতি যাব পাৰি।”

“বি কিব কিবীয়া বা বলিছে সি মোৰ সুৰৰ বেষ আপোনাৰ মনৰ পৰা
 উকুৱাই লৈ নাৰাব জানো ?”

কৈচা পাভৰ ঈশনি

“নাযাবও পাৰে। গোৱা বাক।”

মই তাইৰ হাত এখন ধৰি থাকোঁ। তাই গায়, আপোন পাহৰি গায়।
অকস্মাৎ মাজতে বৈ তাই কৈ উঠে, “আপুনি সোনকালে গৌৰীপুৰ এবিধ
মতলব কৰিছেনে কি?”

মই অলপ আচৰিত হওঁ। কওঁ, “নাই নাই, তুমি গোৱা মাখোন।”

তাই আকৌ সুবৰ সোঁতত নিজক উটুৱাই দিয়ে।

থিৰ কৰিছিলো নীলিমাক মোৰ আকৰ্ষণৰ পৰা মুক্তি দি পলাম। মই গোৰীপুৰ এৰিলেই চাটৈ হ'লহেঁতেন। কাঠৰ ঠিকোটোত সোমাই লৈ অলপ জঞ্জালত পৰিলো, মাজতে এৰি থৈয়ো যাব নোৱাৰি। তাতকৈয়ো ডাঙৰ কথা—মই গ'লেই জানো নীলিমাক ৰান্ধি থোৱা শিকলিডাল ছিগিব? কোমল-মতীয়া ছোৱালীজনীৰ অস্তুৰত যি এটা সাঁচ বহিল তাক আঁতৰাবলৈ হলে মই আঁতৰিলেই নহব। যাতে মোক একে বেলিয়ে পাহৰি যায়, যাতে মোৰ কথা ভালভাবে আৰু মনত নেপেলায়। মোৰ সমস্যাটো সহজ কৰিলে মিনতিয়ে। প্ৰথমতে বেয়া পাইছিলো যদিও মিনতিয়ে মোৰ হিতেই সাধিলে। মই কামৰ মাজতে গিৰিধাৰীলালৰ লগত এদিন ধুবুৰীলৈ গৈছিলো। গিৰিধাৰীলালক কিবা কাৰণত এৰি থৈ মই আগতে ঘৰ পালোঁহি। হাতমুখ ধুই চাহ-জলপান অলপ খাই বহিছোঁহে, এনেতে মিনতিয়ে মোৰ ওপৰত আক্ৰমণ চলালে।

“তুমি এতিয়া চাটৈ নীলিমাছঁতৰ ঘৰলৈ যাবা, নহয়নে?”

মই ধীৰভাবে তাইৰ চকুলৈ চালোঁ। তাত যেন অলপ হিংসাৰ দীপ্তি। প্ৰশ্নটোৱে মোক বিৰক্তি দিলে যথেষ্ট, কিয়নো মই সাঁচাকৈয়ে তালৈ যাবলৈ মন কৰিছিলোঁ। নিজক যিমান পাৰি সংযত কৰি কলোঁ, “হয়তো যাম।”

“কিয় যোৱা? আহি পাইছাহি মাথোন?”

মই দেখিলোঁ তাইৰ ভঙ্গী বৰ সম্ভ্ৰান্তজনক নহয়। মিছাকৈয়ে এই বিষয়ে তৰ্কাতৰ্কি কৰাতকৈ তাইৰ মুখ জপাবলৈ মই ততালিকে কৈ উঠিলোঁ, “আঃ সেইখন দেখোন বঢ়িয়া কমাল! ক'ত পালা?”

কমালখন বড়িন চিন্ধব। মই সেইখন ক'ব পৰা আছিল সন্দেহ কৰিলোঁ। তাই মোৰ কথাত কমালখন হাতৰ মুঠিত লুকুৱালে আৰু মোৰ মুখলৈ পোলোৱাকৈ চাই ব'ল।

“ক'ত পালা এনে বঢ়িয়া কমাল?” মই ব্যঙ্গৰ শব্দত আকৌ সুধিলোঁ।

“তুমি নীলিমাক যেনেকৈ দিয়া, সেইখন মোকো গিৰিধাৰীলালে সেইদৰে দিলে।”

মই হাহি দিগৌ। তাই ইমান মুকলিকৈ কব বুলি ভবা নাছিলো। কলৌ, “মই যে নীলিমাক কমাল উপহাৰ দিছোঁ, ধৰি ল'লা কিয় ? নিদিবগতো পাৰোঁ ?”

মোৰ হাঁহিত তাইৰ মূৰ গৰম হ'ল। খঙত তাই কমালখন চিৰাচিৰ কৰিলে। তাইৰ অস্থিৰতাত মোৰ আকৌ হাঁহি ওলাল। তাই বকিবলৈ ধৰিলে, “যোৱা যোৱা, নীলিমাৰ তালৈ যোৱা, মোক কৈলে ? মইনো কোন ? বামুণৰ ছোৱালী এজনীৰ লগত—লাজ নালাগে, অনুশোচনা নহয় ? ছিঃ তুমি তেনে কিয় মোৰ লগত—মোৰ লগত—বুৰীঃ হোটেলত—কিয়—কিয় ?—”

বাগত অভমানত তাইৰ নাক-মুখ কোঁচ খালে, চুলি আউল-বাউল হল। চুৰুৰে পানী ব'লে, নাকত ঘোঁক ঘোঁক শব্দ হ'ল। মোৰ ধৈৰ্য্য টুটি আকি-ছিল।

“ধুবুৰীত মই নিজে ”

মোৰ মুখৰ কথা কাঢ়ি লৈ তাই আকৌ আবন্ত কৰিলে, “এৰা, ধুবুৰীত মই নিজে—এনে সচাৰবৰ চানেকিটো ! কথা কৈছে ! মই যদি মিনতি হওঁ, মই যদি—মই—চাব তোমাক কি নকবোঁ, মই—”

তাই হাত ভৰি জোকাৰি মোৰ ওপৰত পৰিব যেনেই লাগিল। ভাবিলো কোনে চুপতি কৰে এইজনীৰ লগত।

“মুখৰ মাত নাই কিয় এতিয়া ?”

গাৰ জোকাৰণত তাইৰ চাদৰখনো পিচলি পৰিছে। তাইলৈ মোৰ পূজো উপজিছিল। কলৌ, “তোমাৰ বৰ খং উঠিছে, মিনতি। অলপ থিৰ হৈ লোৱাচোন। তুমিহে কৈ গৈছা, মোক ক'বলৈতো দিয়াই নাই—”

“খং ? কাৰ উঠিছে খং ? মুঠিবই বা কিয় ? ব'ব যদি মই তোমাৰ সোণৰ নপোন ভাঙি নিদিওঁ—এতিয়াই যাম মই—” তাই কাপোৰ-কানি চম্ভালি লৈ বাহিবলৈ খোজ দিব খুজিলে।

“কলৈ গৈছা ?” মই ডাবি দি কলৌ।

“কেলেই নাযাম ? এতিয়াই যাম—চব কম, চব কথা নীলিমাইতক কৈ দিম। আটাইবোৰ আগত কম।”

মই তাইৰ হাতখন ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলোঁ। তাই উচাট্ মাৰি আঁতৰ হ'ল। কথা ভাল নেদেখিলোঁ, তাই যাব, গৈ নীলিমাইতৰ দ্বৰত কি যে কাণ্ড নকৰিবগৈ।

থিয় হলোঁ, তাই লব মাৰিব খুজিছিল, ধাপ মাৰি ধৰিলোঁ। ধৰি জোৰ কৰি ভাইক তাইৰ খোটালালৈ লৈ গ'লোঁ।

গালেমুখে হাত বুলাই কিছুপৰৰ পিছত তাইক অলপ শান্ত কৰিব পাৰিলোঁ।

ৰাতি গিৰীধাৰীলাল আহি মোক দেখি সুধিলে, “মিনতিৰ কি হৈছে ? তোমাকো দেখোন বৰ গহীন দেখিছোঁ।”

মোৰ কথা ক'বৰ মন যোৱা নাছিল।

“আবে কি হ'ল, মুখৰ মাত নাই কিয় ?” তাৰ মুখত বিষয়ৰ ভাৱ।

“ভাই, মই আক ইয়াত থাকিব নোৱাৰিম যেন পাইছোঁ। তোমাক ক'বলগীয়া কথা বহুতো আছে ; তোমাৰ গাতো অলপ জগৰ আছে”—অলপ হাঁহি কলৌ।

“মোৰ গাত কি জগৰ ?” সি যেন অলপ ভয় খালে।

“বাক বাক, সেইবোৰ পিছতো হ'ব। আজি বৰ ভাগবো লাগিছে। তোমাক কাইলৈ কম।”

পিচদিনা ৰাতিপুৱাই গিৰীধাৰীলালৰ সৈতে ওলাই গ'লোঁ লবী এখন লৈ। মিনতিৰ সৈতে মোৰ কি সম্বন্ধ তাৰ আভাস তাক দি থৈছিলোঁ। তাক কলৌ, “মিনতিক ইয়াত বখাটো ঠিক হোৱা নাই। ভদ্ৰম্বৰ হোৱালী ইয়াত থাকিলে মোৰ কথা নকওঁ, তুমিয়ে তাইক নষ্ট কৰিবা।”

“মই কি কৰিলোঁ ?” সি মোৰ মন্তব্যটো পচন্দ নকৰিলে ; “মই মাথোৰ অলপ কিবাকিবি কাপোৰ উপহাৰ দিছিলোঁ, আক-তো—”

মই তাক আশ্বাস দি কওঁ, “বাক বাক। সেইবাবে তোমাক জগবীয়া নকবিলেও তাইক ইয়াত ৰখা উচিত হোৱা নাই। তোমাবো বদ্‌নাম মোৰো বদ্‌নাম। তাৰ উপৰি মধ্যবিস্তৃত শ্ৰেণীৰ মানুহৰ স্বভাৱৰ এটা লক্ষণ কি জানানে? এই শ্ৰেণীৰ মানুহে লুকুৱাই বহুতো কাম কৰে, কিন্তু বাহিৰত সমাজৰ আগত নিজৰ মুখ ৰক্ষা কৰিবলৈকেও কম যত্নপৰ নহয়। তুমি মন কৰিব পাৰা এই সুস্থৰ সুযোগ লৈ বহুতো মানুহে নানান অসং উপায়ে ধন উপাৰ্জন কৰিছে, অথচ এই লোকবিলাকেই সমাজসেৱাৰ নামত মুখত বচা-বচা নীতি উচ্চাৰণ কৰি ফুৰিছে। বুজিছা, বাহিৰৰ পৰ্দাৰ উজ্জ্বল ৰংটো চালেইতো নহয়। ভিতৰলৈকেও চাব লাগে—তাত দেখিবাঁ ধোঁৱাবৰণীয়া আন্ধাৰ, নাকত লাগিব ভেকুৰা গোন্ধ।”

“তুমিওতো মধ্যবিস্তৃত শ্ৰেণীৰ লোক?” সি মন্তব্য কৰে। তাৰ বোধশক্তি বেয়া নহয়। লিখা-পঢ়াও কিছু নকৰা নহয়।

“ঠিক ধৰিছা, সেই কাৰণে এই শ্ৰেণীৰ সামাজিক ভণ্ডামি মোৰো কম নাই। মই হয়তো এইবোৰ বুজিবলৈ অলপ চেষ্টা কৰিছোঁ আৰু সেই কাৰণেই এইদৰে ক’ব পাৰিছোঁ।”

অলপ বৈ আকৌ কওঁ, “হয়, মিনতিয়ে ভিতৰত যিয়ে নকৰক বাহিৰত তাইক এখন সংসাৰ লাগে, এজন স্বামী লাগে, সম্ভাৱন এটি লাগে, ভদ্ৰমহিলা হিচাবে পৰিচয় দিবৰ সুযোগ লাগে। এই সুযোগতো মই দিব নোৱাৰোঁ, সেই কাৰণে কয় মিছাকৈ বদ্‌নামৰ ভাগী হওঁ, এইবোৰ কথা মোৰ ঘৰত ওলালেও এখন ছলছুল লাগিব।”

“তাইক পঠিয়াই দিব নোৱাৰিনে? তাইৰ স্কুল খুলিবৰ হোৱা নাই জানো?”

“তাইক পঠিয়াবানে! কালি গধূলি তাইৰ ঘি ৰূপ দেখিলোঁ—”

মই তাক নীলিমাৰ কথাও কলোঁ। সকলো কথা মুকলিকৈয়ে কলোঁ।

সি মোৰ অৱস্থাটো বুজি সহানুভূতি জনালে। ছোৱালীজনীৰ কথা ভাবিও সি দুখ পালে। মোৰ সিদ্ধান্তটো সি অপচন্দ নকৰিলে, তাইৰ ওচৰৰ পৰা শুচি

বোজাটো কিমান বুকুত সি ছুবুজা নহয়। ঠিকাকটোৰ আশে তোলা হ'ল। মাজতে এৰি গ'লে চলাবলৈ টান। সিও অকলে চাবিওফালে নকৰ দিবলৈ টান পায়।

“তথাপি কিবা এটা কবিব লাগিব,” সি মন্তব্য কৰে।

“মই আৰু ভাই লাভৰ কথা নোভোলে। মোৰ টকা এহেজাৰ সোমাইছে সেইখিনি পালেই হব, তাৰ কাৰণে এতিয়া অৱশ্যে তোমাক আমনি নকৰোঁ।”

সি মোৰ মুখলৈ চাই অলপ হাঁহিলে। ক'লে, “এহু, মইনো তোমাৰ টকাহেজাৰ খামনে? তোমাৰ কাৰণেই ঠিকাকটো পালোঁ। বুজিব লাগে, তোমাক লাভৰ অংশও—”

“খোৱাচোন সেইবোৰ এতিয়া, লাভ-লোকচানৰ হিচাব-নিকাচ গিচে-পকেও হব। সম্প্ৰতি মোক পলাবলৈ দিয়া।”

“তুমি গ'লে মিনতিও যাব, নহয়নে?”

“নিশ্চয় যাব।”

ঠিকাৰ কাম আধাআধি সম্পূৰ্ণ হৈছিলেই। কচুগাওঁ বিজাৰ্ভত আমাৰ কাঠৰ মহল এটা লোৱা হৈছিল। তাত গছ কটা হয়, আৰু কলোৱা হয় ওচৰৰ ছ-মিল এটাত। হাবিৰ মজুৰ পৰা কাঠ উলিয়াবলৈ হাতী ব্যৱহাৰ কৰা হয়। মাজে মাজে গৈ চাই আহিব লাগে। তাত আমাৰ বিশ্বাসী সহকাৰী এজন আছিল। আমি দুয়োজনে গৈ এবেলি চাইমিলি আহিলোঁ গৈ। মই অহা এক-প্ৰকাৰ নিশ্চয় হ'ল।

মিনতিৰ লগত কাকিয়া লগাৰ চাৰিদিনমান লিচৰ কথা। এইকেইদিন নীলিমাইভৰ ঘৰলৈ যাবলৈ আহিব পোৱা নাছিলোঁ। মই আহিবৰ আগদিনা আৱলি খবৰ লবলৈ গলোঁ। নীলিমা বাহিৰতে ঘাঁহনিত বহি আছিল। মই দূৰৰ পৰা মূৰ ছুপিয়ালোঁ। তাই মূহু হাঁহি সম্ভাষণ জনালে।

“মই ছদিনমানৰ কাৰণে ঘৰলৈ যাব লাগিল, নীলিমা।”

“মাত লগাব আহিছে চাপৈ? মিনতিকো লৈ যাবনে কি?” তাইৰ কথাটো কোৱাৰ আভাস।

তাৰ কথাৰ জোৰোজোৰ মেলিবলৈ মন নহ'লি শুধিলো, “পিতাৰা আছে ?”

“মাতৃ দি আহক গৈ, ভিতৰত আছে। ইতিমধ্যে মই ওলাওঁ কাপোৰ-কাৰি
পিন্ধি।”

ওঁহিৰ চাৰিও মৰাৰ লগত ফুৰিবলৈ যাবলৈ মন। মোৰ ভাবি বেয়া নালাগিল।
কথা-বতৰা তেওঁ নিজানত হ'ব পাৰিম।

বুঢ়াই কিতাপ পঢ়ি আছিল। মোক দেখি অকণমান হাঁহি ক'লে,
“গান্ধীজীৰ আত্মজীৱনী পঢ়িছা বাপা। পঢ়ি বেচ ভাল লাগিছে। কি নিৰ্ভীক
লোক, নিজৰ অকণো ফাঁকি নিদিয়, তুখ-কষ্ট, সম্পদ-বিপদ সকলোকে সমান
চকুৰে চাব পাৰে—তুমি পঢ়িছানে চাৰি ?”

“কলেজত থাকোঁতে পঢ়িছিলো। আগবয়সত কেতবিলক পুৰুষৰ জীৱনীয়ে
খুব প্ৰেৰণা যোগাইছিল, পিচে এতিয়া জীৱনৰ সৈতে সম্বন্ধ স্থাপন কৰিব
খোজোঁতেহে জেঁট লাগে—”

“হাতৰ আগৰ কাম কৰি গ'লে কেতিয়াও জেঁট নালাগে, কেতিয়াও
বিচলিত হ'ব নালাগে। নীলমাক তাকেই কওঁ। ওঁহি আজি কিছুমান দিনৰ
পৰা মাজে মাজে মন মাৰি থাকে। মই কওঁ—নিজৰ কাম কৰি যাবি, মন
নিৰ্মল থাকিব, শাস্তি পাবি।”

মই শুনি থাকোঁ। কথাৰাৰ মোৰ গাতো লাগে। অলপ বৈ তেওঁ আকৌ
কয়, “বাপা, কথা এটি সোধোঁ। মিনতি তোমাৰ কি হয় ?”

মই ভনী হয় বুলি কৈছিলো, বুঢ়াই প্ৰশ্ন কৰিলে কিয় ? মিনতি এইকেই-
দিনৰ ভিতৰত নিশ্চয় আহিছিল ? মোৰ বৰ লাজ লাগে। মিছা কথা কবলৈয়ো
মন নাযায়।

“মোৰ ভনীয়েই হয় এক হিচাবে।” উত্তৰটো বৰ ঢিলা হ'ল যেন লাগিল।

“হুঁ।”

বুঢ়াৰ সমিধানটো সাক্ষিপু হ'ল যদিও তাৰ অৰ্থ কিমান ব্যাপক হ'ব পাৰে
মোৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল। মাটিৰ লগত মিলি যাবলৈ মন পৰিল।
এই মানুহজনক ইমান জ্ঞান কৰিছিলো, এতিয়া মোৰ বিষয়ে চাৰি তেওঁ কি

যে ধাৰণা লৈছে। এই মিনতিজনীক পালে বেগীত ধৰি তিনিপাক জ্বাৰ। এইজনীয়ে মোৰ সৰ্বনাশ কৰিলে।

তাৰ পৰা কেনেকৈ উঠি আহিলো কব নোৱাৰোঁ। সম্ভৱ আঁতৰৰ পৰা নীলিমাই মাত লগালে আৰু মই তাৰে চেলুলে উঠি আহিলোঁ। বুঢ়াই পিচকালৰ পৰা নীলিমাক উদ্দেশ্য কৰি মাথোন ক'লে, “নীলি, আহোঁতে পলম নক'ৰিবি।”

নীলিমাৰ লগত দুখাজ্জমান আগবাঢ়ি গৈছেহে মাথোন, এনেতে তাই আচৰিত ধৰণৰ হাঁহি এটা মাৰি ক'লে, “অ' দাদা, মই মানুহ এবৰৰ তালৈ যাব লাগে। আপোনাক অলপ আগ বঢ়াইহে দিলোঁ।”

তাই মোক ঠাইতে এৰি যাবলৈ ওলালেই। তাইৰ ধৰণ-কৰণ দেখি মোৰ কেনেবা কেনেবা লাগিল। শ্ৰদ্ধাৰ্থক চকুৰে তাইলৈ, চালোঁ, তাই মাথোন মিচিকিয়ালে।

“কেতিয়া আহিব আকৌ?”

“ব'বা, ক'লে যোৱা তুমি? ফুৰিবলৈ নোযোৱা মোৰ লগত?”

“আপুনি যাব আৰু দেই, মোৰ অলপ বিশেষ কাম আছে—আপোনাক গুৱাহাটীত লগ পাম নিশ্চয়।”

তাই উলটি বহুশয় হাঁহি এটি মাথোন দলিয়াই গ'ল। মই তাতেই বৈ থাকিলোঁ। কি অদ্ভুত ছোৱালী। কিয় তাই সেইদৰে এৰি গ'ল? মিনতিয়ে কিবাকিবি ক'লে নিশ্চয়। কি ক'লে গম নাপালোঁ। মিনতিক সুধিববো মন নাই, এখুজি দুখুজিকৈ আঁতৰ হলোঁ। মিনতিয়ে চাৰিওফালে আমাৰ দুয়োবো মাজত বেৰ এখন তুলি দিলে। তাইৰ পৰা আঁতৰ হ'বই খুজিছিলোঁ, তথাপি এইদৰে, অকস্মাৎ, এৰা, এইদৰে থকাৰ বাবে কিবা এটা হ'ব বুলি ভবা নাছিলোঁ।

বাটত মনত খেপালে নীলিমাই চাৰিওফালে বহুত বিবেচনা কৰিয়ে এইদৰে আমাৰ সপোনৰ সামৰণি পেলাবলৈ মন ক'ৰিলে। মিনতিৰ কথা তাই জানে, সেই কাৰণে মিনতিয়ে যিয়েই নকওক সি তাইৰ মন বিচলিত কৰিব নোৱাৰে। শান্ত সন্ধ্যাত ছোৱালী তাই, কি আউল নলগাকৈ আঁতৰি গ'ল। বাৰৰ সময়তো যুধৰ হাঁহি শুনছিল।

বহালৈ গৈ দেউতাৰ মুখৰ পৰা অলপ আশীৰ্বাদ হজম কৰি গোলাখনৰ অৱস্থা টুনকিয়াল কবিত পাৰিনে তাৰ চেষ্ঠাত লাগিলো। মোৰ মেনেজাৰ নিতাই ববাই অলপ গা এৰা দিয়া যেন পাই তেওঁক পোনাবলগীয়া হ'ল। নিতাই আমাৰে বায়ত এঘৰৰ ল'ৰা, আই-এ ফেল কৰি সি চাকৰি এটাতে সোমাবলৈ মন কৰিছিল। তাৰ গাত খন্দৰ, কংগ্ৰেছৰ সভা-সমিতিৰো সি অলপ শ্বৰৰ ৰাখে। পিচে দুমাহমান ঘূৰা-ঘূৰি কৰাৰ পাচত তাৰ মনৰ জোখাৰে চাকৰি নাপাই সি বৰ দুখ পালে। এইয়া তিনিবছৰ আগৰ কথা।

“ভাই, বিয়াল্লিশ চনৰ আন্দোলনত মিছাকৈয়ে স্থলত জুই লগাই ফুৰিলো, ফল হলে একো নহ'ল,” বেজাৰ মনেৰে সি মন্তব্য কৰে।

“পাপতো অলপ হল,” মই হাঁহি কওঁ।

“পেটৰ ভাতমুঠিৰ যোগাৰ হওক আগে, তাৰ পাচত পাপৰ হিচাব।” তাৰ তেজগোৰা চকলা মুখখন নৈৰাজিত শোঁতা পৰে।

“কিনো কৰিবা এতিয়া?”

“বিয়াল্লিশ চনত কৰিলো বিদেশীৰ বিৰুদ্ধে সংগ্ৰাম, এতিয়াও দেখিছো, সংগ্ৰামৰ শেষেই নপৰিল।”

গ্ৰন্থৰ চকুৰে তালৈ চাওঁ।

“এৰা সংগ্ৰাম চলাবই লাগিব।”

“কিনো সংগ্ৰাম কৰাছে, মোৰ লগ লাগা।”

“তোমাৰ আছে খাবলৈ ভাত, মোৰ নাই, এনে অৱস্থাত আমাৰ ছয়োৰে লগ ছোৱা জানো সম্ভৱ?”

“তুমি দেখোন কথাবোৰ কেনেকৈ কৈছা?”

“গান্ধীজীয়ে কৈছিল—তুমি যেতিয়া কিবা এটা কাম কৰিবলৈ গৈ থিৰ কৰিব পৰা নাই তেতিয়া ভাবি চাবা তোমাৰ কামটোৱে মুখত ভাত নপৰা

কোনোবা এজনৰ কিবা হিঁত সাধিবনে। বৃদ্ধিহা উৎপল, গান্ধীজী আছিল বিপ্লবী। ময়ো গান্ধীজীৰে শিষ্য!” কথাবাব সি অলপ জোৰেৰে ক'লে।

“ব'বা ব'বা, গান্ধী হবলৈ গলে আত্মমলৈ যাব লাগিব, আৰু তাত সোহাই থকাও নিৰাপদ নহ'ব, কিয়নো মাহীয়েবাই যেতিয়া তেওঁৰ জোঙা নাক আঁকি পাতল ওঁঠ ছুটা লৈ তোমাক বিচাৰি যাব তুমি পলাবলৈ ভং নাপাব।”

মাহীমাকৰ কথা ক'লে তাৰ মনৰ ভাপ সদায় কমৈ। সি বেয়া পালে বুলি ভাবি মই পাতলাই কওঁ, “নাই, এইবোৰ খোৱা, বহাৰ হাটত যে গোলাধৰ লোৱাৰ কথা কৈছিলো তাৰে কথা পতা যাওক।”

নিতাইক কোনোমতে ৰাজী কৰি গান্ধীত বচুৱাই ধৈ মই অলপে সকাহ পাইছিলো। মৰাপাট, বেত, ধান ইত্যাদি বস্তুৰ কাৰবাৰ; মনপুষ্টি কৰিব পাৰিলে বেয়া নহয়, পিচে কাৰবাৰ ঝেঁয়ে সেয়ে কৰিব নোৱাৰে। নিতানে কৰিব নোৱাৰে তাৰ মূলধন নথকাৰ কাৰণে নহয়, মূল মনটোত কৈবোনে ধৰিলে কাৰণে। খেতিৰ ভাত খাই পথাৰত দৌৰাদৌৰি কৰি ডাঙৰ হোৱা ল'ৰা, তাৰ হাত-ভৰিৰ নোদোকা গঢ়ৰ লগতে মনটো যদি নোদোকা নহল তেন্তে কাৰণ তাৰ মাহীমাক। সি কয়, “যিদিনাই মই মাহী আইক আৱিষ্কাৰ কৰিলো সেইদিনাই—উৎপল, সেইদিনাই—মোৰ আৰম্ভ আৰু ইতিমধ্যে শুকাল। আৰু ইমানদিনে যে কলিজাৰ কিবা বাকী ব'ল এনে আশীস নহি—”

তাৰ মাহীমাকৰ বিষৰ কলহৰ ভাপ ময়ো অলপ নোপোৱা নহয়। এতিয়া সি মোক কিবা এটা উপসংহা কৰি নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল। দেউতাইতে মই হাঁহে ত'তে খাই ফুৰা পচন্দ নকৰে, পিচে মই এই বিৰূপত উলৰ, বিশেষকৈ নিতাইকনো কেনেকৈ আঙুকাণ কৰোঁ? তাৰ মাহীমাকে মোক কেৰি মৰু টেঙামিঠা হাঁহি এটাৰে সাক্ষৰ জনালে।

“বাপা আই, তোমাক দেখোন আজিকালি দেখিবলৈ টান হ'ল।”

“নহয় মাহীদেউ, কামে কাজে ঘূৰি ফুৰিবলগীয়া হয় নহয়, আই-কৈ আইখিৰে নাপাওঁ।” মই ওলু উলু কওঁ, কিয়নো তেওঁ কেতিয়াওকৈ বাকী কৰিবলৈ টান।

“এহু বাপা, তোমালোকনো আমাৰ ঘৰলৈ আহিবা কিয় ? আমি কিবা তোমালোকৰ সমাননে ? পিচে তুমি হৈছা চহকী মানুহৰ ল'ৰা, তোমাৰ কথা শুকীয়া । সেইবুলি আমাৰ এই অলগৰুদ্ধটোক নাকী লগাই মূৰাই ফুৰোৱাটোহে ঠিক হোৱা নাই ।” তেওঁৰ হাঁহিত এইবেলি মিঠাৰ জাঁচ অকণো নাই, তেনেই টেঙা ।

মই ভাবিলোঁ জলপান নোখাওঁতেই ইমানখিনি, আকতো আছেই । নিতাইৰ মুখলৈ চাওঁ, সি গোজোং মাৰি তলমূৰকৈ থিয় হৈ আছে, ৰূপালখন খঙত জ্বলপ কোঁচ খোৱা ।

বুঢ়ীয়ে জীয়েক সাদৰীক জলপান-চলপান দিবলৈ সঙ্কেত দি আকৌ উলিয়ালে, “এবা আজিকালিৰ ল'ৰাবিলাক কি হ'ল—”

সাদৰীয়ে আমাৰ দুবৰস্থা অনুভৱ কৰিয়ে হবপায় মাত দিলে, “মা, এইফালে আহি যাচোন, সোনকালে আহ ।”

সাদৰী বুঢ়ীৰ একেটি সন্তান । বুঢ়ীৰ বাহৰে ঘৰত নিতাই আৰু সাদৰীহে ।

খাবৰ সময়ত বুঢ়ীয়ে আৰম্ভ কৰিলে, “পৰহিয়ে কলৌ, বোলো নিতাই, যাচোন জোঁৱাই ল'ৰাটোৰে এবেলি খবৰ কৰি আহগৈ । তাৰ ঘৰত ভায়েক-হঁতৰ লগত কাজিয়া । সিয়ে তাহাঁতক খুৱাব বুৱাব লাগে । কেলৈনো লাগে ? সিয়েনো তাহাঁতক সদায় টোপ'দি থাকিবনে ? সিহঁতেওতো খুঁটি খাব জানিব লাগে ।”

“ভায়েকেইজন সৰু, নহয় জানো মাহীদেউ ?”

“কিহবনো সৰু ? আৰু সৰু হলেই বা সিনো সদায় তাহাঁতক—”

“তই মনে মনে থাকচোন মা—তেওঁ যি ভাল বুজি সেইমতে কৰিব, লোকৰ ঘৰ ভঙা বৃথি তোক দিবলৈ কোনে মাতিছে ?” সাদৰীয়ে জিতবৰ পৰা মাত দিয়ে । তাই চাগৈ কথাবোৰ শুনি থাকিবলৈ টান পালে ।

“অ' মোৰ পাতহে লাগিলনে ? মই চিন্তো তইজন ভাল, তইতে ভাব মই কাল । তই তাত কট পাৰ বুলিয়ে তোক এই ছমাহ ঘৰতে বাধি থৈছোঁ,

নহলেনো মোৰ কিহৰ পৰজ ? নিজৰ ছোৱালীৰ মুখত এই ধৰণৰ কথা, কি-বে দিন-কাল হ'ল, হৰি হৰি ! আজি ভেৰেত থকা হলে মোৰ এনে দুৰ্গতি হয়নে ?—”

বুঢ়ীক শাস্ত কৰিবলৈ বুলি মই মাজতে মাত দিলো, “মাহীদেউ, অসপ দৈ দিয়কচোন। দৈখিনি ভাল লাগিছে, নহয়নে নিতাই ? কেনে পাইছা তুমি ?”

“কেনেনো পাব আক ? সি কিবা এইবাৰ কথা কাণ কৰেনে ? মই কি খাওঁ কি পিন্ধো ?—নিজৰ ল'ৰা থকাহেঁতেন আজি—”

বুঢ়ীক সৈমান কৰিব নোৱাৰি যেন লাগিল। বেজাৰৰ হেঁচাত তেওঁ চকুপানী টুকিবলৈ ধৰিলে। ল'গল'গে ওঁঠৰ বাজনি। সাদৰীয়ে নিজেই দৈ দি গ'ল। অভিমান আক খঙত তাইৰ মুখখনো ওফলি পৰিছে। “মই মৰিলেহে চাওঁ তই শাস্তি পাবি,” মাকক উদ্দেশ্য কৰি তাই ভোব-ভোবাই গ'ল।

আহিবৰ সময়ত নিতায়ৈ কয়, “ভাই, মই আক এই ঘৰত থাকিব নোৱাৰোঁ। দেখিলাই নহয়, ভাতমুঠি খাবৰ সময়তো অসপ সকাহ নাই, সাদৰীৰ জীৱনটোও জ্বলাই মাৰিছে, জোঁৱায়েকেহোঁ দেখা দিবলৈকে ভয় কৰে, অসপ অনুবিধাত পৰিছে ছোৱালীজনীক এইদৰে এৰি থৈ গৈছে।”

“মোৰ লগ লাগা,” চমুকৈ কওঁ।

“ভাল কথা কৈছা ! তোমাক বুঢ়ীয়ে চকুৰ কুটা যেন দেখে অন্ততঃ মই তোমাৰ লগত ফুৰা কাৰণে।”

“মাইকী মানুহৰ কথা, তাকেনো ধৰি থাকানে ? আহা, গোসাধন কৰি লওঁ, তুমিয়ে বখীয়া হবা ; চলোৱা কাৰণে বানচ এটা ল'ৰা, তাৰ উপৰি লাভৰ আশ—”

“হয়, সোনকালে কিবা এটা নকৰিলে নহব। দেউতাৰ বেমাৰত পৰচ হোৱা টকা তিনিশ ধাৰ এতিয়াও আছে। তাৰ উপৰি এমাহ আগেয়ে গৰু এটা কিনিছিলো, তাৰ টকাও পূবাকৈ দিব পৰা নাই। সাদৰীৰ বিয়াত কম টকা পলনে—”

ভিনিবহুৰ মূৰত যে গোলাখনৰ কিবা উদগতি হৈছিল এনে ভাব নহয়। মৰ্ধোন মাজত মূৰত দিনকেইটাৰ সুযোগ লৈ অলপ লাভ কৰিছিলো। নিভায়ে তাৰ ধাৰখিনি মাৰি ঘৰ এটা সাজিছিল আৰু মই মৰাপাটৰ কাৰখান কৰি ধুবুৰীত অলপ টকা লোকচান কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈছিলো।

গোলাখনতে কিবা কৰিব পাৰিনে বুলি নিতাইক কলো, “নিতাই, তুমি এইদৰে গা এৰা নিদিবা। অন্ততঃ এইখনৰ ওপৰতে এই ভিনিবহুৰ তিস্তি আছা, অথ চাকৰি-বাকৰি বিচৰাতকৈ ইয়াতে যদি অলপ ধান-জাউলৰ ব্ৰেপাৰ কৰিব পাৰা, তেনেহলে দিনকেইটা নিয়াবলৈ টান নহব—”

সি অলপ দ্বিধাৰ ভাবেৰে কিবা কব খোজোঁতে মই ধেমালিৰ মূৰত আকৌ কওঁ, “সুনানচোন, তুমি বাঘৰ নেজ কামোৰা বৰাৰ ঘৰৰ সন্ধান; তোমাৰ মাহীয়েবাক বাঘৰ নেজ কামুৰিবলৈ নিদিবা, তুমিও অলপ ধৰিবা—ইমান চিলা হ’লে কেনেকৈ চলিব?”

বাঘৰ নেজ কামোৰা বৰাৰ ঘৰ বুলি তাইাঁওৰ এসময়ত অলপ বিতান আছিল, এতিয়া অৱশ্যে বাঘ বুলিলে সি মূৰতে পলায়।

পোনপতীয়া সমিধান নিদি সি কয়, “কথা এটা আছেহে, তোমাক কওঁনে নকওঁ ভাবিছো।”

“কৈ পেলোৱা।”

“পিছত ক’ম, দেই।”

“গোলা এবিধ খুজিছানে কি?”

“গোলাৰ কথা নহয়, গোলাত দেখোন মই লাগিয়ে আছোঁ। বাঘৰ অৱ-ধৰণৰ কাষ অলপ হাতত পৰা কাৰণেহে।”

“কি জান কাষ।”

“অলপ সময়ৰ কাষ।” ভয়মূৰকৈ সি কয়।

মই অলপ তীক্ষ্ণ দৃষ্টিৰে তাৰ চকুলৈ চাবলৈ চেষ্টা কলো। সি বিচিৰিকি উঠি পাতল হয়।

হাটবাৰৰ দিনা। বহাৰ থানাৰ পুলিচ এজন হাটলৈ আহিছিল চাউল বিচাৰি। দাবোগাই বোলে জহা চাউল ধাব খুজিছে। সি মোক চিনি পায়। ওচৰলৈ আহি সাধাৰণ কথাবতৰাৰ পাহত ইফালে সিফালে চাই সকলৈ সি ক'লে, “বকুৰাবাবু, আপোনালোকৰ মাটিৰ খাজানা তুলিব পাৰিছেনে?”

“নাই, কিয়?”

“এহ্, নকব আক, ফুলবাৰী গাওঁ একেবাবে বিপ্লবৰ আদ্য হৈছে। আমিহে সেইফালে যাবলৈ ভয়ে কৰোঁ। সেইবেলি দাবোগাবাবু মৈ কথমপিহে বাচি আহিছে।”

“অ’ সেট কছাৰী এটাক যে ধৰি অনা হৈছিল—লপাং নে কি নাম—তাৰ কি হ’ল?”

“আপুনি জানেনে কি ঘটনাটো? তাৰ কাটেক হ’ল হবপায়, জহাই জেল।”

“মই সিবেলি সেইফালে যাওঁতে তাৰ ঘৈণীয়েকক লগ পাইছিলো, তায়ে কৈছিল হবপায়।”

“সেইফালে গলে সায়ধানে যাব বাবু। মানুহবিলাক বৰ একধৰণৰ হ’ল।”

“এবা, খাজানাৰ কথা এবিয়ে পেলাইছোঁ। পিচে এটা কথা নহয়—সিহঁতেনো কি কৰিব? পেটৰ ভাতহে সকলো গঙগোলৰ মূল, নহয় জানো?”

“ক’ৰ লাগেনে, পিচে বিমানদিন চৰকাৰৰ নিমখ খাইছোঁ, তিমানদিন—”
সি হাঁহি আঁতৰ হয়।

নিতাইক চাব মাৰি ধৰিলো, “নিতাই, ফুলবাৰীৰ ফালে গৈছানে? নতুন খবৰ কি?”

“ফুলবাৰীলৈ কিয় যাম? মোৰ ভাত কিবা মাটি আছেনে?”

“এনেয়েতো ধাব পাৰি।” মোৰ চকুত হাঁহি। সিনো মোক ইমান অবিদ্বান কৰিছে কিয়?

“তোমাক নকওঁ বুলি ভাবিছিলো, পিচে ক’বই লাগিল। ধৰীন বকুৰাক পোৱানে? ধৰীন বকুৰা আৰ্টিষ্ট বে?”

“পাওঁ পাওঁ, পিচে কি হ’ল ?”

“তেওঁ আহি ফুলবাৰীত আন্দা পাতিছেহি ।”

“কি ধৰণৰ আন্দা ?” মই অলপ আচৰিত হওঁ ।

“কিয়, তেওঁ এতিয়া বিপ্লবীদলৰ সভা নহয় ?—”

“ইমানখিনি নাজানো । তেওঁক লগ পাইছিলোঁ, কেইমাহমান আগেয়ে খিলঙত, শিল্পী মান্নুহ—তেওঁ যে এই কেইদিনৰ ভিতৰত ৰাজনীতিত সোমাই পৰিব ভাবিবলৈ টান লাগে ।”

“সমাজৰ কথা ভাবিবলৈ শিকিলেই শিল্পী ৰাজনীতিত সোমাই পৰে ।

নিতাইৰ মুখত যেন নতুন কথা শুনো, অন্ততঃ তাৰ কথা কোৱাৰ ভঙ্গীটো । শিয়ৰ উৎকৰ্ষ হয়তো কেবোণে ধৰা সমাজত সম্ভৱ নহয়, কিন্তু অনুভূতিশীল শিল্পীয়ে যেতিয়া নিজেই সমাজক নতুন গঢ় দিবলৈ ওলায় তেতিয়া আমি বাস্তৱৰ পটভূমিত থিয় হব জনা শিল্পীৰ নৈতিক সাহ অৱশ্যে প্ৰৱল শক্তি । পতিয়াবলৈ টান পাওঁ ।

নিতায়ে আকৌ মোক কয়, “ভাই, তুমি দেউতাৰাৰ খোচনি পাই খাজানা আদায় কৰিবলৈ ফুলবাৰীলৈ নাযাবা দেই । তোমাক কাবো কৰিছোঁ, দিনকাল চাই কাম কৰিবা ।”

তাৰ কথাত মৰমৰ আঁচ ফুটি ওলায় । সি মোৰ কাৰণে যথেষ্ট চিন্তা কৰে । ৰবীন বৰুৱাৰ সৈতে মোৰ কি ধৰণৰ সম্বন্ধ সেই বিষয়ে তাক মই একো নকওঁ ।

ভাতি ভাত খাবৰ সময়ত মাই অকস্মাত্‌ সুধিলে, “তই মিনতি চৌধুৰী নামৰ ছোৱালী এজনীক চিনি পায়নে?”

মই অলপ সতৰ্ক হলোঁ, কিয়নো কি ধৰণৰ কথা ওলায় ক’বতো নোৱাৰি। একো নমতাকৈ মাৰ মুখলৈ চালোঁ। তেওঁ সহজভাবেই ক’লে, “সকলোৱে লিখিছে বোলে তোৰ কাৰণে ছোৱালীজনী ভাল হব। তই বোলে চিনিও পাব—”

সকলমাই বাইদেউৰ নাম। “কেতিয়া লিখিলে?”

“কালি চিঠি এখন পাইছোঁ। ছোৱালীজনী এতিয়া ধুবুৰীত মাটবনী হবপায়, তই লগ পোৱা নাছিলি জানো? বাইদেৱেৰে লিখিছে তই লগ পোৱা বুলি।”

বাইদেৱে জানিলে কেনেকৈ? ইমান খবৰ—নিশ্চয় মিনতিয়ে ঝিলঙত কাৰোবালৈ লিখিছে আৰু সেই তৃতীয় পক্ষ বাইদেউৰ ওচৰ পাইছেগৈ।

“মিনতি আমাৰ লগতে পঢ়িছিল কলেজত—”

“এহ্, তেনে ভাইৰ বয়স দেখোন তোৰ সমানে হব। ইমান বয়সীয়া ছোৱালীনো আনিব পাৰিনে? এই সকলমাইজনীৰো কাণ্ডজ্ঞান নাই।”

মই ভাতত মন দিছোঁ, ভাবিছোঁ এই বিষয়ে মা আৰু আগ নাৰাঢ়িলেই ভাল। আন কথা উলিয়াবলৈ বুব কৰি কলোঁ, “মা, মাটিৰ ব্যৱস্থানো কি কৰা যায়? দেউতাই বা কি ভাবিছে—”

“মাটিৰ ব্যৱস্থা আৰু দেউতাবে কি কৰিব? তই পঢ়া-শুনা কৰা ল’ৰা, কিবা এটা দিহা কৰ। দেউতাবৰ ওপৰতে সকলো কথা পেলাই দি পলাই ফুৰিলেনো কেনেকৈ হয়? তইত যে আজিকালি কেনে হৈ উঠিলি—”

মাৰ কথাৰ ভঙ্গীটো আকস্মিকভাৱে বেলেগ ধৰণৰ হৈ পৰিল। মই একো ক’ব নোপাওঁতেই তেওঁ আকৌ আবন্ত কৰিলে, “সকলোৱে লিখিছে—”

তেওঁ ঋন্তক ব’ল। মই ঐশ্বৰ ভাৱেৰে তেওঁৰ মুখলৈ চালোঁ।

“সকমায়ে লিখিছে তোৰ বোলে মিনতিৰ লগত সন্ভাৱো আছে, ক’ববাত বোলে একেলগে আছিল, হয়নে ?”

মোৰ মুখৰ গবাহ মুখতে থাকিল। ইমানবোৰ খবৰ বাইদেৱে পালে কেনেকৈ ?

“তহঁতৰ ইমান যদি মিলাশ্ৰীতিয়ে, বিয়া কৰালেই দেখোন লেঠা মৰে। বাইদেৱেৰে তোক স্থিৰভাৱে থাকিবলৈ কৈছিল, পিচে ভাল দিহা শুনিবিনে ? আজি অ’ত, কালি ত’ত, এইদৰেই—মোবনো কোনদিনা সুখ হব—”

বুজিলোঁ মাৰ বছদিনীয়া সঞ্চিত বিৰক্তি চেলু এটা পাই ওলাই আহিছে। মাইকী মানুহে জীৱনটো ইমান সহজভাৱে লবপাবে ! সময়ৰ পৰিবৰ্ত্তন, মানুহৰ স্নকীয়া অভিজ্ঞতা—এইবোৰৰ লগত তেওঁলোকৰ সম্বন্ধ নাই। চাকৰি এটা কৰ, বোৱাৰী এজনী আনি দে, নাতি-পুতি হওক, আৰু কি ? ঘৈণীৰ কৰমাহ হয়তো—এইটো লাগে, সেইটো লাগে, এইটো কৰক, সেইটো কৰক। বেচেনা মতা মানুহ—তেওঁৰ যে কিবা স্নকীয়া বোধ অনুভূতি আছে সেইবোৰ পাহৰি পেলাবলগীয়া হয়।

ৰাতি বিছনাত পৰি কি কৰা যায় ভাবোঁ। জাৰকালিৰ ৰাতি। বাহিৰত আকাশত তৰাৰ জেউতি। জোনাকত পৃথিৱীখন উজ্জ্বল হৈ পৰে, আতৰত গছ-গছনিবিলাক আধা হাঁ আধা পোহৰত বহুশ্ৰম হয়। দূৰৈত পাহাৰৰ কলীয়া ধোঁৱা। ফুলবাৰীৰ পাহাৰ আৰু তাৰ ওপৰত হাবি। ববীনকুমাৰৰ কথা মনলৈ আহে। এসময়ত গাভৰু ছোৱালীৰ মুখ চাই অস্থিৰ হোৱা ববীনকুমাৰ আঁঠি আৰু নিজৰ নহয়, লোকৰ। তাৰ ওপৰত পুলিচৰ নজৰ। সি পলাই ফুৰিহ লাগে। তাৰ সাধনা সফল হওক নহওক পিচৰ কথা, তাৰ পৰা শুদ্ধ নে অশুদ্ধ তাৰ আলোচনাও নিৰ্বৰ্ণক। তাৰ উত্তম, তাৰ তাম—সেয়েহে তাৰ পৰিচয়। তাৰ ভালৈ নিজে উপৰাতি নাৰাওঁ। সি চাটো মোক মাতি পঠিয়াব। কিজানি মোক বিবাস কৰ্বেই—ব্যক্তিগত ভাৱেই মোক অবিবাস কৰিব হেতু নাই।

মনলৈ নানান ধৰণৰ ভাৱ আহে। ৰাতি বেঁটি হয়।

হুদিনমানব পাচক নিত্যই অল্প অল্পই হৈছে, “বৰীৰ কৰাব
কৰত তোমাৰ চিনাকি পাচনে কি ?”

“কিয় ?”

“তোমাক দেখোন মাতি গুহাইছে—”।

“কোনে খবৰ আনিছে ?”

“ধৰা—ময়ে ।”

“কেতিয়া যাব লাগিব, দিনত নে বাতি ?”

“বাতিহে ভাল হব, অন্ততঃ তোমাৰ কাৰণে । এই বিষয়ে কাৰো আগত
একো মুলিয়াবা । তোমাক কিন্তু বাতি থকাকৈ মাতিছে ।

“তাৰ মানে ঘৰত ক’বলৈ যোৱা বুলি ওলাব লাগিব, নহয়নে ?”

“ধৰা নগাৰ্হলৈ যাবা ।”

“বাক ।”

সন্ধিয়াবেলিকা হাতত সৰু চুটকেচ এটা লৈ বাহিৰ হলো । বাটত নিজাইক
লৈ যাব লাগিব ।

“নগাৰ্হলৈ যাব যদি এই সন্ধিয়াখন ওলালি কিয় ?” মাই শুলিলে ।

“লবী এখন পাইছোঁ, একো অনুবিধা নহয় । এখনটা দেবদণ্ডৰ বাটহে ।”

“কেতিয়া আহিব বাক ?”

“হুদিনমান লাগিব চাগৈ ।”

“কাপোৰ-কানি সবহকৈ নিৰিলি কিয় ? এই জাবখনত জানো অনুবিধা
নহব ?”

“কিয়, চিনাকি মানুহ আছে নহয় ? একো অনুবিধা নহয় ।”

নিতয়ে ক’লে, “চুটকেচটা মোৰ ইয়াতে থোৱা । বাগ এখন লগেই হব,
পাচকো কাপোৰ আছেই !”

ভাব ভাতে ভাতসাজ খাই আমি খোজ দিলো । বাতি বেছি ছোৱা নাছিল ।

“বাট সাত মাইলমান হ’ব,” নিতয়ে ক’লে ।

“কুলবানী, নহয় জানো ?”

কৈচা পাভৰ ৰূপনি

“ওহোঁ:। তাৰ পৰা আক চাৰিনে পাঁচ মাইল। ফুলবাৰী পাহাৰৰ আক এটা মেঘ ঘূৰিব লাগিব। মিকিব গাওঁ, চাঙেই বুলিব পাৰা। পাহাৰৰ ওপৰত। একেবাৰে ভিতৰৰ গাওঁ। তাৰ মানুহবোৰে বাহিৰ নোলায় বুলিলেই হয়।”

ফুলবাৰীৰ পৰা আমি কছাৰী ডেকা এজন লগত ললোঁ। বাটত কেতিয়াবা বাঘ ওলায়। কছাৰী ডেকাজৰ হাতত এখন দা। আমাৰ হাতত টৰ্চ।

“তোৰ নাম বাঘুৱা কেনেকৈ হ’ল অ’? বাঘৰ সম্বন্ধীয়া হয়নে কি?” কছাৰীজনক মই সোধোঁ।

সি হাঁই সমিধান দিয়ে, “সকতে এবাৰ বাঘে খালে। বহাৰ হাইকুলত পঢ়িছিলো—কেঞাৰ গোলাত থাকি। পূজাৰ বন্ধত ঘৰলৈ যাওঁতে এদিন গধূলি হ’ল। অলপ অলপ ভয়ো লাগিছে। হাতত মাত্ৰ দা এখন। ঠিক গাৱঁৰ ওচৰ পাইছোঁ আক, এনেতে ক’ৰ পৰা জানো নাহবফুকী বাঘ এটা জাপ মাৰি মোৰ কান্ধতে পৰিল। মই ক’বই নোৱাৰো কেতিয়া কি হ’ল, যেতিয়া জ্ঞান পাওঁ তেতিয়া দেখোঁ মই ঘৰত।”

“ঘৰ কেনেকৈ পালিগৈ?”

“বাঘটোৱে মোক খাপৰ মাৰোঁতেই মই বাগৰি পৰিলোঁ নহয়, ঠিক তেতিয়াই আমাৰ গাৱঁৰ মানুহ দুজনমান খৰি কাটি উভতি আহিছিল। তাহাঁতে চিঞৰ-বাখৰ কৰোঁতে বাঘ পলাল। মোৰ কান্ধত যেনিবা তাৰ হাতোৰাৰ চিন বৈ গ’ল।”

“অ’ তেতিয়াৰ পৰা তোৰ নাম বাঘুৱা হ’ল।”

“হয়।”

অলপ পৰ বৈ সি সোধে, “পিচে দেউতা, কথা এটা সোধোঁ।”

“সোধ।”

“আপুনিনো কেনেকৈ আমাৰ লগ লাগিল? আপোনাৰ দেখোন বহুজো মাটি আছে?”

“পাইছানে খুন্দা?” নিতায়ে মন্তব্য কৰে।

“মই কিয় আহিছোঁ ক’ৰ পাৰ? মই আহিছোঁ কিকজানি ডহঁতৰ

খাজানখিনি কিবা উপায়ে আদায় কৰিব পাৰোঁৱে,” মই ধেমালি কৰোঁ।

কছাৰীটোৱে মোৰ কথাৰ পচন্দ নকৰিলে হবপায়। খন্তেক জাবি সি মাত দিয়ে, “নিতাইবাবু, কথাটো সঁচানে? আমি খাজানা নিদিওঁ বুলি খিৰ কৰিছোঁ দেখোন, এনেদৰে মহাজন-আহিলে একো লাভ নাই।”

তাৰ মাতটোত আগৰ বস নাই। তাৰ সমিধান কঠুৰা আৰু খাটো— একো লাভ নাই।

“নহয়ো, তোৰ লগত ধেমালিহে কৰিছে। তইহঁতেনো আৰু উৎপল বাবুৰ ইমান দিনে চিনি নাপালিনে?” নিতাইয়ে মোৰ হকৈ মাত এবাৰ দিয়ে।

“এওঁক আৰু নাজানোনে? পিচে যাৰ মাটি আছে—টকা আছে, তাক বিশ্বাস কৰিবলৈ টান, সেইদেখিহে সুবিছোঁ। আপুনি বেয়া নাপাৰ আৰো।” সি মোৰ ফালে মুখ ঘূৰাই কয়। ঠেক হাবিতলীয়া বাট, সি গাতে গালগাই খোজ দিয়ে। তাৰ মুখৰ ফটিকাৰ গোলক মোৰ নাকত লাগে।

“আমাৰ ববীনবাবুৰ মানা—আমাৰ গাৱঁৰ মানুহ নহলে বাহিৰা মানুহ এইফালে আহিব দিব নালাগে। সেইবেলি কামপুৰৰ থানা মাৰিব যাওঁতে আমাৰ লগৰ বঙালী মানুহ এজন ধৰা পৰিল। সি আমাৰ বহুতো কথা পুলিচক কৈ দিলে। কঢ়াক পালে কাটি টুকুৰা টুকুৰ কৰিম। ববীনবাবু ফুলবাৰীত থকা বুলি গম পাই বহুতো চিপাহী আমাৰ গাৱঁলৈ আহিছিল। পিচে তেওঁক আৰু ক’ত পায়? ময়ো চিপাহী আছিলোঁ নহয়, এতিয়া চাকৰি এৰি দিছোঁ। মোৰ লগৰ চিপাহী এটাই খবৰ দিলে, আমি তৎক্ষণাত তেওঁক আন ঠাইলৈ লৈ গলোঁ। আমি মতা মানুহবিলাক ঘৰে ঘৰে থাকিলোঁ, মাইকী মানুহ ছন্দনীমান দি তেওঁক পঠিয়াই দিলোঁ।”

“বহাগীয়ে তেওঁক বাট দেখুৱাই লৈ গৈছিল,” নিতাইয়ে মাজতে মাত দিয়ে।

“বহাগীক জানেনে কি আপুনি? তায়ে লৈ গৈছিল মিকিৰ চাঙালৈ। তাই হাজত বন্দুক লৈ গৈছিল। বহাগীৰ বৰ খং পুলিচৰ ওপৰত। তাইৰ মানুহটোক জেল দিছে নহয়, সেইকাৰণেই তাইৰ খং।”

“অসীমবাহু ইন্দ্রোত্তমঃ কামিনীং কামিনীং হ’ল ?”

“এই, কামিনীং হ’ল, নে বেছিয়ে হল। বহু ভল মাহুই তেওঁ আক
কামিনীং যে কুচি ! আমাক বন্দুক মাৰিব শিকাইছে নহয়। সিবেলি কামপুৰ
খানা লব পৰা হ’লে আমি পাঁচ-ছটা বাইফল পালোহেঁতেন। আমাক তেওঁ
বহুত কথা শিকায়। এটা কথাত মাথোন আমি তেওঁক অলপ না-পচন্দ
কৰোঁ।”

“কিহুত ?”

“আপোনাকনো আক কি লুকাম। এই মাইকী মাহুই পালে—সেই কুচি
বহাগীৰ লগতহে, নহয়নে, নিতাইবাবু ?”

নিতাইবাবুৱে মুখৰ ভিতৰতে কিবা এটা কৈ গঁহাৰি থয়। সি চাপৈ
এইবোৰ উলিওৱা পচন্দ কৰা নাই।

বাহুৱাই এইদৰে বাটে বাটে কৈ যায়। সাধাৰণতে কছাৰী-মিকিৰ মাহুই
ইমান কথা নকয়, আক সি যি পছাৰ তাতো এইদৰে লেব্‌লেবাই ফুৰা নিষেধ।
কটিকাৰ বাগীত তাৰ মুখ মেল খাইছিল কাৰণে বহুতো নকবলগীয়া কথাও
ক’লে।

মিকিৰ চাঙৰ ওচৰ পালত সিকালৰ পৰা অহা মাহুই এটাই কোন আহিছে
কুচি আমাক চালে। বাহুৱাই তাক দোৱানতে কিবা ক’লে। সি আঁতৰি গ’ল।

বাৰৰ সময়ত সি আমাক উদ্দেশ্য কৰি ক’লে, “বাবু, বাটত মাহুই আছে
ক, খবৰ দিবি, নহলে কামিনীবাবুৰ তাত যেনেকৈ-তেনেকৈ যোৱাৰ নিয়ম নাই।”

মিকিৰ চাং দুশ ফুটমান ওখত পাহাৰৰ কোলাত। সমুখত সৰু হাৰি
এখন। তাৰ আঁতৰত কি আছে বাহিৰৰ পৰা উমান নাপায়। আমাক যোৱা
দেখি কুকুৰ ছটামানে ভুকিলে। চাং এখনৰ পৰা জিৰোতা এজনীয়ে ভুসুকিলাই
চালে। তাই মাহুই দেখি কিবা বিংকি বাংবাং কৰিলে। মাহুই এখন ওলাই
অহিছিল। বাহুৱাই তাক ছটামান শব্দ কলে। সি আমাক তাতে ব’ব কৈ
অলপ আঁতৰৰ চাং এখনলৈ গ’ল। অলপ পাচত উত্ততি আহি অসমীয়াতে
আমাক ক’লে, “বা, বাবু দিছে।”

আমি চাঙত উঠা মাত্ৰকে ভিতৰৰ পৰা বৰীনকুমাৰ ওলাই আহি মোৰ হাতখন লৈ জোকাবিব ধৰিলে।

“কি ভায়া ? মোৰ ষ্টুডিঙলৈ তোমাক আহ্বান জনাইছোঁ, আহাঁ।”

“তুমিও ভাল ষ্টুডিঙটো পাইছা, খোজ কাঢ়োঁতে ভৰি বিৰাল।”

“বহা, বহি লোৱা। তোমাক পাইয়ে ইমান ভাল লাগিছে।”

জুই একুৰাৰ চাৰিওকাষে থঙা পৰা। ভিতৰখনত জুইকুৰাৰ বাহিৰে আন পোহৰ নাই। চাংখনৰ ভিতৰৰ চুকৰ ফালে একুনীনে হুঙ্কনী মাইকী মাহুহ থিয় হৈ আছে। জুইৰ কাষত বুঢ়া মিকিৰ এটা, হাতত ফটিকা এবাটি লৈ টোপনিয়াই আছে।

“আমি খাই বৈ উঠিলোঁ। তোমালোকে খাই আহিছা নে নাই ? কোৱা—অক্ষুবন্ত ভাণ্ডাৰ আমাৰ—”

“ভাণ্ডাৰত বা কি কি পায় ?—”

“সিজোৱা কলী, পোৰা জলকীয়া, আধাসিজা ভাত, লাউপানী, এইবিলাকেই আক। আক যদি অলপ বিলাতী ধৰণৰ আহাৰ বিচাৰা, তেনেহলে গাহৰি এটাও যোগাব কৰিব পৰা যায়—” তাৰ চকুত কৌতুকৰ হাঁহি।

“বন্ধা কৰা বোপাই, পেটত ভাত এমুঠি স্নুস্নুৱাই আহিছোঁ, তোমাৰ পোৰা জলকীয়া আক গাহৰি নহলেও হ'ব।”

“চিগাৰেট এটা উলিওৱাচোন। ভাল চিগাৰেট বহুদিন খাবলৈ পোৱা নাই।”

বাতিপুৰা দোকমোকালিতে সাৰ পালোঁ। পাহাৰৰ ওপৰৰ পৰা তলৰ পিনলৈ চাই পঠিয়ালে মনটো ফৰকাল লাগে। তলেদি সৰু নৈ এখনি বাগৰি গৈছে। আঁতৰত চাদৰৰ দৰে বিল এখন ব'দত জ্বলিমলাইছে। আমি আমাৰ চাংখনৰ বাহিৰৰ মুকলি ভাগত বহি লওঁ। মিকিৰবিলাক দুই এটাকৈ কামে কাজে লাগিছে। দুই এজনী তিবোতা শাক-পাচলিৰ বাৰীত। নিতাই তেতিয়াও শুই উঠাই নাই।

“মোক ইয়াত পাওঁ বুলি আশা কৰা নাছিলো, নহয়নে?” ববীনে কয়।

মই ঠাইখনৰ শোভাকে লক্ষ্য কৰি আছিলোঁ, কলৌ, “বঢ়িয়া ঠাই পাইছা হলে দেই। বাহিৰত দেখাত ইমান শান্তিপূৰ্ণ, অথচ তাৰ ভিতৰতে খোৱা-লোৱা-শোৱা লৈ যি সংগ্ৰাম তাৰ স্পন্দনো অনুভৱ কৰিব পাৰি। এই পৰিবেশত আমি নিজেও যে মানুহ এই সহজ সত্যটো বিচাৰি পায় যেন লাগে।”

“বাক, সোঁ ছোৱালীজনী দেখিছা?”

“সোঁ বেঙেনাৰ বাৰীত? দেখিছোঁ।” আমাৰ চাঙৰ উত্তৰফালে অলপ আঁতৰত পাহাৰৰ এচলীয়াত বাৰীখন।

“তাইক আঁকিমনে?”

“অৰ্থাৎ তাইৰ কি আঁকিবা?”

“ঠিক ধৰিছা, কোৱাচোন তাইৰ কি আঁকিম?”

“তাই হাত মেলি বেঙেনা ছিঙিছে, হাতখন তামবৰণীয়া আৰু নিপোটল— গালৰ একাল দেখা যায়, তাত স্বাস্থ্যৰ জেউতি; বাতিপুৰাৰ ব'দ তাইৰ নিৰজ নাকটোত পৰি পিচলিছে; ঠেক দীঘলীয়া চকুহালিৰ কোণ এটা আন্ধাজ কৰিব পাৰি, তাত একাগ্ৰতা; কাৰলঙিৰ তলত বুকুত টানি পিন্ধা মেখেলাখনত আৰু টপিনাত দুটা ঢৌ; মূৰটো হাতখন অনুসৰণ কৰি অলপ সিকাললৈ হালি

পৰিছে। গোটেই অবয়বটোতে এটা স্বাভাৱিক লয় আছে—যি লয় অনুভৱ কৰা যায় তেটা ভাঙি অহা বানপানীৰ কোবাল সোঁতত, বতাহ লাগিলে ছালি পৰা কুঁহি খানত, লোকহিতকৰ কামত নিমগ্ন থকা লোকৰ কৰ্মপন্থাত—এয়ে তাইৰ ৰূপ, নহয়নে ? আঁকিবা সঁচাকৈ ?”

অকণমান হাঁহি প্ৰশংসাৰ চকুৰে ৰবীনকুমাৰে মন্তব্য কৰে, “সেইয়া তাইৰ ৰূপ ; অসমৰ গাৱঁ-ভূঞা এই ৰূপ লুকাই নথকা নহয়, কিন্তু তাক দেখা আক দেখিবলৈ জনা মানুহৰহে অভাৱ। তুমি ছবি আঁকিবা উৎপল ? মই নিজে তোমাক শিকাম। আঁকিবা ?”

“মোকনো আক কেলৈ ? তুমি আঁকিবা, ইহঁতৰ আশা-নিবাশা ফুটাই তুলিবা, তুমি নাচিবা, ইহঁতকো নতুন আশাৰে সজীৱিত কৰিবা, মই তাৰ গাৰিফ কৰিম।”

“কৈছা আক !”

আমাৰ চাংখন গাওঁবুঢ়াৰ। গাওঁবুঢ়াই অলপ আগতে ছুটা ডাঙৰ চুঙাত ফটিকা পঠিয়াই দিছে। তাৰে ছটোকামান মাৰি ছয়োৰে শৰীৰ পাভল, মানসিক শক্তিবিলাক প্ৰখৰ হৈ পৰিছে। আমাৰ চকুত আশা আৰু উত্তমৰ জেউতি। নামনিৰ পথাৰৰ পৰা গা-মন জুৰ কৰা বিববিবীয়া বতাহ।

ৰবীনে মাত দিয়ে, “উৎপল !”

“কি ?”

“জীৱনত একো নহল ভাই।” মুখত ফটিকা এটোকা দি কয়, “পিয়া, পি লোৱা, ডেনেই ভিটামিন-বি—স্বাস্থ্যৰ কাৰণে খুব ভাল। ভিজিটেবল ঘি আৰু মিছা আদৰ্শৰ চৰ্চাতকৈ হাল বোৱা আৰু ফটিকা পিয়া বহুত ওপৰৰ কাম। খাই লোৱা উৎপল, গৰম হৈ লোৱা, আমাৰ বহুতো কাম আছে—ভাঙিব লাগিব, সৃষ্টি কৰিব লাগিব—”

তাৰ মাত্ৰা অলপ বেছি হৈছে। তাৰ লনী গহীন মুখখনৰ পৰা প্ৰশান্তিৰ ভাৱটো আঁতৰি বোৱা নাই যদিও, চৌপনি নাইকিয়া বঙা চকু চুটাত যেন আঙনি ওলাইছে,—মূৰ চুলিৰ ঘন ডাঠ হাবিখন যেন আকস্মিক ধুসুহাত

অলপ বিধ্বস্ত। ববীনকুমারৰ এই মূৰ্ত্তিটো দেখা পায় তাৰ অন্তৰঙ্গ বন্ধুৱে, এই মূৰ্ত্তি দেখি বাজহাড় শিৰশিৰাই যায়—মাইকী মানুহৰ। মই গাওঁবুঢ়াৰ জীয়েক কেৰেঙক মাত দিওঁ। তাই আহি ববীনকুমারৰ চকুলৈ কোমলভাবে এবেলি চায় আৰু ততালিকে ফটিকাৰ চুঙা ছুটা তুলি লয়।

“দেখিছানে কেনে বুজ তাইৰ?” ববীনে মন্তব্য কৰে। “চহৰৰ ছোৱালী হলে বেকাকৈ হাঁহি মাতটো চেপি স্মিলিহেঁতেন—‘কেলেই মাতিছে ককাইদেউ?’ তেওঁক এবেলি ক’ব লাগিলহেঁতেন। এই অশিক্ষিতা মিকিৰ ছোৱালীজনী চোৱা, তাই আহিল, ততালিকে কথাটো বুজি ললে আৰু চুঙা ছুটা লৈ গ’ল। তাইৰ বোধশক্তি কিমান বেছি অথচ ব্যৱহাৰ কিমান সংযত। এয়েহে নাবীমূৰ্ত্তি!”

“ওহো, এইয়া নাবীমূৰ্ত্তি নহয়।”

“কিয়?”

হাঁহি কওঁ, “নাবীমূৰ্ত্তিৰ চানেকি আৰু জানো নাই?”

দূৰলৈ চকু পঠিয়াই ঋন্তেক ভাবি ববীনে লাহে লাহে কয়, “আন এক শ্ৰেণীৰ নাবী হুই এগৰাকী ময়ো পাইছিলোঁ জীৱনৰ বাটত। এওঁলোক আহিছিল নৃত্য শিকিবলৈ; এওঁলোকৰ সঙ্গই যে মোৰ ভিতৰত থকা শিল্পীজনৰ কিবা হিত সাধিলে এনে ভাৱ নহয়। সেইবোৰ যেন বছৰদিনৰ কথা—এইখন জগতত তাৰ অমঙ্গলীয়া হাঁ নপৰে যেনেই লাগে। সেইখন জগতৰ বংচভীয়া পৰ্দা কালি পেলাবৰ কাৰণেইতো আমি ইমান নিষ্ঠুৰ হবলগীয়া হৈছোঁ, দয়া-মায়া ভ্যাগ কবিলগীয়াত পৰিছোঁ। তুমি আটাইবোৰ কথা জানিলে চাগৈ য়োক ষিণ কবিবা—”

মই নামাৰ্তো, মাথোন শুনি থাকোঁ।

সি আকৌ কয়, “মই শিল্পী, শিল্পৰ নামত মোৰ ডেজ উভলে, কিন্তু যেতিয়া আবেলি কেতিয়াবা বাহিৰলৈ ওলাই যাওঁ, তেতিয়া পথাৰত কোৰ মাৰি থকা মিকিৰবিলাক দেখোঁ—খৰি লোৱা এক বুঢ়া মিকিৰ, বেমাৰ-আজাৰ আৰু অতিপাত পৰিভ্ৰমণত তাৰ হাড়-ভৰিবিলাক সোতোবা পৰিছে, কুকুৰ হাড় লেখিব

পাৰি। তাৰ গলখনেদি ঘাম বাগৰিছে। তাৰ চকুত ভাপৰ আঁক মিৰাশাব ডাৱৰ। সি কোবখন তোলে আৰু পেলায়, পেলায় আৰু তোলে। শুকান কটুৰ পথাৰ, এচমকা মাটি, সি কোবখন ওপৰলৈ দাঙে আৰু পেলায়। তাৰ ঝুমে যে পথাৰৰ মাটি কোমল কৰি তাত সেউজীয়া ধানৰ সম্ভাৰ ওপচাব পাৰিব এনে ভাৱ নহয়। এয়ে মানুহ, জীৱন-সংগ্ৰাম কৰি ত্যাগৰি পৰে, আগবঢ়সত হাড়ক পানী কৰি উদ্ধৃত আংগবাটি গ'লেও ভাটীৰয়সত জীৱনৰ বোজাই মুখৰ মাত কাটি লয়, শক্তিৰ অক্ষতৰত পোন হোৱা শৰীৰত লাগে ভাঁজ, ঘোলা খালৰ পানীৰ দৰে তাৰ চকুতো প্ৰতিকলিত হয় মৰণৰ লেজেৰা ছাঁ।”

“তুমিতো অকস্মাৎ দেখা এই ছবিটো তুলিবে কাগজত আঁকিব পাৰা?”

“নোৱাৰোঁ উৎপল, নোৱাৰোঁ। বাস্তৱৰ ছবিটোৱে মোৰ অন্তৰৰ তলি এনেদৰে কঁপাই দিয়ে যে মোৰ বোধশক্তি লোপ পায়, হাত নচলা হয়। তুমি যেতিয়া নিজৰ দীনতাৰে তাৰ দীনতা জুখি চাবা, তেতিয়া দেখিবা তুমিও তাৰ লগৰে, তোমাবো অভাৱ পূৰ নহয়, তুমিও তাৰ দৰে কোবখন তুলিছা আৰু পেলাইছা, কিন্তু মাটি হলে চাহ নহয় আৰু হলেও তাৰে তোমাৰ পেট নভৰে। তেতিয়া তুমি আঁকিবা কি, লিখিবা কি বা কি? এদিন তুমিয়ে মোক কৈছিল যে সমূহীয়া প্ৰেৰণা নহলে আৰ্ট-শিল্প সকলো মিছা, বিলাসৰ সামগ্ৰীহে হয়তো হব পাৰে। পাহৰিলা কিয়?—”

নিতয়ে চকু মোহাৰি মোহাৰি ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহে।

“উ: বৰ শুলো। কালি দিনটো ইমান পৰিশ্ৰম হৈছিল,” সি কয়।

“আজিও কাম কম নাই দেই, আজি তুমি বহালৈ গৈ কাবোবাক-কাবোবাক খবৰ দিব লাগিব, বাতিলৈ মিটিং এখন কৰিব লাগিব—” ববীনে ডাক কয়।

ববীন আগভকৈ অলপ শকত হৈছে, তাৰ কথাৰ দৃঢ়তা এতিয়া বেছি। সি যেন দুটা মানুহ; আৰ্টৰ আয়োচনাত সি আগৰ বকীলকুমাৰেই, কিন্তু বাস্তৱীতিৰ ক্ষেত্ৰত একেবাৰে বেলেগ এজন। আৰ্টৰ ক্ষেত্ৰত আয়েল আৰু কল্পনাই যেনেকৈ তাৰ মাজনী মজিক খেঁচা-তুলা কৰি তুলিছিল, যেনেকৈ

কেঁচা পাভৰ ঈশনি

হয়তো বাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰতো তাক উগ্ৰপন্থী নেতা কৰি তুলিলে—গুৰিত একে শক্তিৰ প্ৰেৰণা। তথাপি সি দুটা মানুহ। মই তাক বুজিবলৈ অলপ টান পাওঁ।

সি মোক কয়, “তোমাক লগ পাই ভাল পাইছোঁ ভাই, কিন্তু তুমি আক ইয়াত থাকিব নোৱাৰা—তুমি পাৰ্টিৰ মেম্বৰো নোহোৱা। এই বিষয়ত আমাৰ নীতি-নিয়ম বৰ কটা। তাৰ উপৰি বৰ্ত্তমান অৱস্থাত মোৰ পন্থাৰে কিমানদূৰ আগ বাঢ়িব পৰা যাব তাকো ক’ব নোৱাৰি—মোৰ উদ্দেশ্য মাথোন মানুহ-বিলাকক অলপ সজীৱ কৰা, অলপ তেজাল কৰা—যাতে সিহঁতে, সিহঁতৰ অভাব অভিযোগবিলাক বুজি লৈ তাৰ নিৰাকৰণৰ কাৰণে থিয় দিব পাৰে—”

বেলি অলপ লহিয়ালে মোক আগবঢ়াই দিবলৈ সি পাহাৰৰ পৰা নামে। তাক এৰি আহিবলৈ বেয়া লাগে। সি কয়, “নৃত্যৰ চৰ্চা কৰি লৈছিলো জীৱনৰ সাধনা, কিন্তু এতিয়া হাতত লৈছোঁ বন্দুক—অ’ পিচে তোমাৰ সেই ছোৱালী-জনীৰ খবৰ কি?”

“কোনজনী?” মই অলপ আনমনা হৈ আছিলোঁ।

“কিয়, সেই যে গোবীপুৰৰ—তুমি যে ষ্টিলভুত মোক কৈছিল।?”

“জাঁজিবোৰ উটি ফুৰে, কেতিয়াবা লগ লাগে, আৰু আঁতৰ হয়। নৈৰ সোঁজটোহে চাগৈ সত্য, নহয়নে?”

“আমাৰ পাৰ্টিৰ ভিতৰত কিছুমান সমস্তা সহজভাবে সমাধান হয়, ইয়াত বায়ুণ শৃঙ্গিৰ নাই, বিয়াও বৰ সহজে হব পাৰে।”

“মোক প্ৰলোভন দেখুৱাইছানে কি?”

“প্ৰলোভন দেখুওৱা নাই, প্ৰলোভনে মানুহক দুৰ্বল কৰে; এই সত্যটো বিদ্যৱ কৰিবলৈ গৈ সবহকৈ উপলব্ধি কৰিছোঁ।”

“কিয়?”

“অন্তৰৰ প্ৰেৰণাত কাম কৰিব পাৰিলে বিদ্যৱ বেয়া নহয়; কিন্তু প্ৰলোভনত কৰিবলৈ গ’লে উপলব্ধিৰ সৃষ্টি হয়—”

“বি কোনো ক্ষেত্ৰত হয়তো এইটো সঁচা, নহয় জানো?”

“বোধকৰোঁ।”

নীলিমাৰ কথা উলিওৱা কাৰণে তাকো শ্ৰমিব মন যায়—বহাগীৰ বিষয়ে। সি আগতকৈ বেলেগ হৈছে হয়, কিন্তু কিমানদূৰ তাৰ প্ৰকৃতিৰ সাধাৰণ দাবীবোৰ আওকাণ কৰিবলৈ শিকিছে জানিবলৈ মন যায়।

“কেৰেঙৰ লগত তোমাৰ কেনে সম্বন্ধ?” আকস্মিক প্ৰশ্নটোৰ চোক হাঁহিৰে পাতলাই দিওঁ।

“কাৰ লগত বুলিলা?”

“কিয়, গাৰ্ভবুটাৰ জীয়েক?”

খস্কে বৈ সি কয়, “মোক এতিয়াও সন্দেহ কৰা। পিচে জীৱনৰ দাবীনে আওহেলা কৰা কিয়? বাট বুলোতে বাটৰ কাষৰ ফুল ছিঙিবই লাগে।”

“বহাগীকো ছিঙি লৈছানে কি?”

“কোনে ক’লেহে তোমাক এইবিলাক কথা? কোনে ক’লে?”

তাৰ ঋ উঠে। মোৰ মনত খেলায়, তাক বুজিবলৈ শ্ৰয়োগ পাইছে কাৰণেই মিকিৰ গাৰ্ভবুটাৰ জীয়েকে ততালিকে তাৰ সমুখৰ পৰা লাউপানীৰ চুঙাটো আঁতৰাই লৈ গ’ল, নহলে ইমান বোধশক্তি হব ক’ব পৰা?

“তোমাৰ ব্যক্তিত্বৰ পৰীক্ষাহে লৈছোঁ ভাই, বেয়া পাইছা কিয়? ফুলো যেই সেই মালীৰ হাতত ঝেৰিকৈ মুঠে। বাক খোৱা এইবোৰ। কিমান দিন আছা ইয়াত?”

“মই চাগৈ ছুই-চাৰিদিনতে ইয়াৰ পৰা যাম, সবহদিন একেঠাইতে থাকিব নোৱাৰি।” সি হাঁহিৰে চেষ্টা কৰে, কিন্তু মোৰ প্ৰশ্নকেইটাৰ তাৰ তেতিয়াও সি জোকাৰি পেলাব পৰা নাই।

তাৰ অনুবিধাবোৰ মই বুজি নোপোৱা নহয়। সন্ধিয়াৰ শীতল বতাহে অলপ জ্বাৰ লগায়। বাগখন জাপি কাঙ্কত লৈছিলোঁ। বৰীন উত্ততি যায়। নিভাই মোৰ লগত নাছিল, আন ক’ববাত তাৰ কাম। তাইাতৰ গম্ভীৰ গলুত বেল এখন আছে। মোৰ লগত কছাৰী ডেকা বাঘুৱা আছে। তাৰ হাতত দাঁখন। সোনকালে আন্ধাৰ নাযে, অলপ হয়তো কুঁৱলীও পৰে। জন্মতে

কৈচা পাড়ৰ ৰূপনি

জোপোহা এটাৰ আঁৰৰ পৰা ফেকুৱাই চিঞৰে। আমি সম্ভৰ্ণণে ধোঁজ পেলাওঁ।

আৰোণমহীয়া শীতল বতাহে মনটো অলপ গধুৰ কৰে। ভাৱবোৰ পাখিৰ দৰে উৰি-উৰি আহি মনৰ তলিত থিত লয়। এই জাৰকালিৰ আন্ধাৰৰ বাটত কাষত নীলিমাক পোৱাহেঁতেন, একেলগে খোজ পেলাবলৈ! নীলিমা চাগৈ গুৱাহাটীলৈ কেতিয়াবাই আহিল। বেচেৰী শ্বশী হওক জীৱনত, এয়ে মোৰ মনৰ কামনা। ববীনকুমাৰৰ কথাষাৰি মনত পৰে—বাটৰ কাষৰ ফুল ছিঙি লবই লাগে। তাৰ আদৰ্শ চাগৈ নিৰ্ভেজাল নহয়। ভাৱটোৱে মনত উৎসাহ দিব নোখোজে।

“দেউতা, বাঘৰ উৎপাত ইয়াওঁ বৰ বেছি, কিন্তু আমি বাঘ মাৰিব নোৱাৰোঁ, পাপ লাগে। আমাৰ গাৱঁৰ ওচৰত কোনোবাই বাঘ চিকাৰ কৰিলেও আমি চক পেলাওঁ, গা ধোওঁ। আপুনি চিকাৰ কৰিছেনে কেতিয়াবা?”

“মই মৰা পছ তইতেতো খাইছই, বাঘ হলে চিকাৰ কৰা নাই।”

কছাৰীৰ মাজত যে বাঘসম্পৰ্কীয় এনে আচাৰ আছে, আগেয়ে মই নাজানিছিলোঁ; কিছুমান নগাৰ মাজত হলে এনে আচাৰ আছে। ফেকুৱাৰ চিঞৰ শুনিয়ে হবলা বাঘুৱাই বাঘৰ কথা উলিয়ালে।

নিকংসাহ মনেৰে খোজ কাটি ভাগৰ লগা যেন লাগে। তাক সোধোঁ, “আক কিমান বাট আছে অ’ বাঘুৱা?”

“বেছি নাই আক।” এইটো সমিধান সি কেইবাবেলিও দিলে।

নিভায়ে বিপ্লবীদলত যোগ দিয়া কাৰণে মোৰ ব্যক্তিগত লাভ-লোকচানৰ কথা ভুঠে। বন্ধু হিচাবে তাৰ লগত মোৰ যি সাধাৰণ সম্বন্ধ সেইখিনি থাকিলেই হয়। লেঠা হ'ল সি যেতিয়া তাৰ কামবোৰত ইমান কুৰ গ'ল যে গোলাখনৰ পিনে চকু দিবলৈ মানুহ নাইকিয়া হ'ল। দেউতা বুঢ়া মানুহ, সদায় কিবা এটা লাগিয়ে থাকে। তেওঁৰ আলপৈচান ধৰোতেই মোৰ সবহ সময় যায়, আন কামৰ কাৰণে আহৰিয়ে নাথাকে। দুসপ্তাহমান যোৱাৰ পাচত নিভায়ে মোক সহায় কৰিব নোৱাৰে বুলি একপ্ৰকাৰ খাটাং জবাবেই দিলে।

“গোলাখনৰ পৰা যে এতিয়া আক লাভ নহয় ভাবি নোচোৱা কিয়?” সি মোক বুজাবলৈ চেষ্টা কৰে।

তাৰ কথা মিছা নহয়। কণ্ট্ৰোলৰ ব্যৱস্থা হোৱাৰ পৰা ধান-চাউলৰ কাৰবাৰ কৰিবলৈ মন্ডল হ'ল। মৰাপাটৰ কাৰণেও টকা সবহ লাগে আৰু মাৰোৱাৰীৰ লগত ফেৰ পাতিবলৈ অনুচল।

“তুমিহে আৰু মিকিৰ বা কছাৰীৰ পৰা কম দামত চাউল কিনি হাটত বেচিব নোৱাৰা,” নিভায়ে আকৌ কয়।

বিমোৰত পৰোঁ। তাক কওঁ, “তোমাক বান্ধি ৰাখিব মোৰ অধিকাৰ নাই, অথচ তোমাৰ সহায় নহলে গোলাখন ৰাখিব নোৱাৰোঁ। এইখন এবিয়ে পেলাব লাগিল—”

সি মাথোন মোৰ মুখলৈ চাই থাকে। কয়, “পুলিচৰ নজৰ মোৰ ওপৰত এইদৰে থাকিলে কোনদিনা ধৰি নিয়ে ঠিকনা নাই, তাৰ উপৰি মই বৰীন বন্ধুৰ লগত নাথাকিলেও নচলে।”

“মোৰো মন্ডল হৈছে। দেউতাৰ স্বাস্থ্য বেয়া, কোনদিনা কি হয় কব নোৱাৰি। বাইদেউ আৰু মাই মোৰ যিগাৰ কাৰণে উঠিগৰি লাগিছে। এইবেলি হয় মোৰ বিয়া, নহলে মই নিজেই জব্ব পৰা পেলাব লাগিব, অস্ত উপায় আৰু নাই। কি কৰোঁ কোৱাচোন?”

কৈচা পাভৰ কঁপনি

“ভূমি জীৱিকাৰ কিবা এটা উপায় নকৰিলে নচলে, নহয়নে ? এৰা, মাটিখিনি যোৱা বুলিয়ে ধৰা, খেতি-বাতি কৰিলেও চলিবলৈ টান। ভূমি হয়তো চাকৰি বান্ধতে সোমাব লাগিব।”

নিতাইৰ দায়িত্ব সবহ নাই, কিয়নো তাৰ মাহীমাক জীয়েকৰ লগতে— জোৱায়েকৰ ঘৰ পালেগৈ। অন্ততঃ সাময়িকভাবে হলেও সি অকলশৰীয়া। তাৰ আছকাল কম।

নিতাইক মুকলি কৰি দি এদিন হাটবাবে হাটলৈ গৈ গোলাখনৰ কি কৰা যায়—তাকে ভবা-চিন্তা কৰিছে। দুই এজন চিনাকী মানুহৰ সৈতে দুই-এৰাৰ কথা কৈছে। বতৰ অলপ বেয়া, কিন্‌কিনীয়া বৰষুণ। জ্বাৰ বেছি হৈছে ! হাটৰ একালে অকস্মাৎ লপাওৰ ঘৈণীয়েক বহাগীৰ ওপৰত চকু পৰিল। তাইক মাতিবৰ মন গ’ল। তাইৰ পিঠিত এবোকোচা চাউল। মই আগবাঢ়ি গলোঁ।

“কি আনিছ অ’ ?”

তাই অকণমান হাঁহি উত্তৰ দিলে, “চাউল আনিচোং আৰো।”

“দোনে কেনেকৈ দিছ ?”

“ভিনি টকা।”

“ইমান দামত কোনোবাই কিনিব জানো ?”

“কি কৰিম আৰো, মাইৰ অৰ, টকা লগা হৈছে।”

তাইৰ কথাবিলাক বৰ খবামুৰা। তথাপি তাইৰ সবল মুখখনত চকু পৰিলে অন্তৰত বেথা ওপজে, “কি হৈছে মাৰব ?”

“জ্বৰ, সাতদিন হ’ল।” তাইৰ মনটো গধুৰ।

“দৰব খুৱাইছ নে নাই ?”

“আমিনো ক’ত পাওঁ দাৱাই ? ছখীয়া মানুহৰ ক’ত দাৱাই আছে ?”

“ভইনো কথাবিলাক কিয় ভেনেকৈ কৈছ অ’ ?” মই অকণমানি হাঁহোঁ।

তাই মোৰ মুখলৈ চাই থাকে। মই জেপৰ পৰা টকা পাঁচটা উলিয়াই তাইৰ হাতত দিওঁ—“লচোন, ইয়াৰে দাৱাই কিনিবি, দেই। মই বাক

কালিলৈ তোৰ মাৰব খবৰ লবলৈ যায়, কিনো হৈছে চাই আহিম।”

তাই তলমূৰকৈ টকাকৈইটা হাতত লয় আৰু আনফালে চাই থাকে।

“লপাং কেতিয়া আহিব বহাগী ?”

“জান ন-খোৱাৰ সময় পাৰ হৈ গ’লেই দেখোন। আপোনালোকৰ কাৰণেহে সি জেলত গ’ল।”

তাইৰ অভিযোগৰ সমিধান দিবলৈ টান লাগে। সি যি নহওক লপাং মুকলি হৈ আহিবৰ চাৰ্গে বেছিদিন নাই। তাই লাহেকৈ আঁতৰ হয়। ময়ো ঘৰলৈ উভৰ্তোঁ।

মাই কয়, “ভিনদেৱেৰে ঘৰ কৰিবলৈ মাটি লৈছে। তই তাত থাকিলে সহায় কৰিব পাৰিবি বুলি বাইদেৱেৰে মাতি পঠিয়াইছে।”

“মইনো বাইদেউৰ কি নিকিনা গোলামটো ? মাতিলেই যে যাব লাগে ?”

মাই মোৰ কথাষাৰ ভাল নাপায়। মাইকী মানুহৰ বুধিৰে বাইদেৱে মোৰ হিতেই চিন্তা কৰিছে। মই ষ্মিলঙলৈ গৈ কাম এটাত সোমাই ল’লে অন্ততঃ মোৰ জীৱনটোত ধিত লাগিব আৰু মোৰ বিয়াখনৰো সম্ভাৱনা হব। বাইদেউৰ দিহামতে মাও চলে। মাক প্ৰবোধ দিবৰ কাৰণে কৈ খণ্ড, “তুমিনমান যাওকচোন, ষ্মিলঙলৈ বাক যাম। দেউতাৰ গাও দেখোন ভাল নহয়—”

“বোৱাবী এজনী আনিব নোৱাৰিলেনো দেউতাৰৰ ভাল বেয়া কি ? বাইদেৱেৰে আকৌ লিখিছে সেই মিনতি নামৰ ছোৱালীজনীৰ কথা। ছোৱালীজনীৰ বোলে আকৌ বয়সো বেছি, জানো তহঁতে কি কৰ।”

মিনতিয়ে মোক বাহুৰ দৰে লভিলে। ওচৰত থাকিব খুজিলেও তাই গিলিব খোজে, আঁতৰত থাকিলেও নিস্তাৰ নাই। তাইনো কেনেকৈ জালখন পেলালে খবৰলৈ টান পালো। মানুহে বাক বিচাবে তাক নাপায়, নলগাজন হেঁপাই-কেঁপাই আহে। ষ্মিলঙলৈ গলেও জানো বাইদেউৰ পৰা বন্ধা আছে ? সেই একেটা কথাৰে উলিয়াই থাকিব।

বহুদিনৰ পাচত মিনতিৰ বতৰা পালো—প্ৰবীণৰ চিঠি এখনৰ পৰা। তাৰ চিঠি-পত্ৰ লিখা অভ্যাস কয়, তথাপি মিনতি ষ্মিলঙলৈ বি-টি পঢ়িব বাৰ বুলি

মোক জনাবলৈ তাৰ কি গবজ হ'ল কব নোৱাৰিলোঁ। মিনতি অৱশ্যে আহিব
জুন নে জুলাইত, এতিয়াও কেইমাহমান বাকী। মোৰ সন্দেহ হ'ল, নিশ্চয়
তাই প্ৰবীণক মোৰ কথা কৈছে আৰু সিয়ে বাইদেউক ফুলুলাই মিনতিৰ কাৰণে
মোক হাত কৰিবলৈ পাং পাতিছে। তাক লগ পালে শিকাম এইবেলি।

দেউতাৰ উচ্চপিচনিত তং নোপাই ফুলবাৰীৰ কছাৰী ছটাৰ ওপৰত খাজানা
আৰু আধীয়া ধান নিদিয়া কাৰণে মোকৰ্দমা কৰিছিলোঁ। কথাটো প্ৰায় পাহৰিয়ে
আছিলোঁ। বহাগীৰ মাকৰ খবৰ লবলৈ যাবৰ সময়ত কথাটো মনত পৰিল।
অৱশ্যে তেতিয়াও মোকৰ্দমাৰ দিন পৰা নাছিল। তথাপি কথাটো মনলৈ
আছিলত অলপ লাজ-লাজ লাগিল, "কিয়নো বহাগীয়ে হয়তো এই কাৰণে মোক
ককৰ্ণনা নকৰাকৈ নেবে, এনেয়ে তাইঁতাৰ আমাৰ ওপৰত আখেন্জ আছে।

বহাগীৰ মাকৰ খবৰ লবলৈ যোৱা দুদিনমান পলম হ'ল, দেউতাৰ অসুখৰ
কাৰণে। মাজতে ডাক্তৰ বিচাৰি নগাওঁ পালোঁগৈ। তাৰ পৰা আহি এদিন
শনিবাৰে ৰাতিপুৱা সেইকালে যাওঁ বুলি ওলালোঁ। মাক কথাটো কলোঁ।

মা পাগখৰলৈ সোমাই গৈছিল, মোৰ কথাৰাৰ শুনি ওলাই আহিল।

“কলৈ যাব খুজিছ ?”

“ফুলবাৰীৰ পৰা আহোঁ।”

“নাৰাৰি, নালাগে যাব।”

“কিয় !” মই আচৰিত হওঁ।

খন্তেক মনে মনে থাকি তেওঁ ক'লে, “তোক নকম বুলিয়ে ভাবিছিলোঁ,
পিচে কোৱাটোহে ভাল হবপায়।”

“কচোন কি ?” মোৰ খং উঠে।

“আমাৰ বন্ধাটোৱে দেখোন কয়, ফুলবাৰীৰ। মাহুহকিলাক বোলে কিবা
একধৰণৰ হৈছে, তাতে আমাৰ ওপৰত বোলে তাইঁতাৰ বৰ চোভা।”

“অ' একো নহয়, মোকতো তাইঁতাতে চিনি পায়।” অকৃততে মোৰ মনতো
অলপ শঙ্কা নোপজাকৈ থকা নাছিল। মোকৰ্দমাটোৰ কথা মনত পৰিল।
“একো নহয় অ' মা। বাক অলপ সতৰ্ক হৈ ৰাখ।”

“লগত কোনোবা এটাক লৈ নাযাব কিয় ? বাপুকে লৈ যাব পাৰ ।” বাপু মোৰ সম্পৰ্কীয় ভাই, আমাৰ ঘৰতে থাকে ।

“এহ্, নালাগে ।”

মই অকলেই ওলাই গলোঁ । বতৰ বেচ ফৰকাল । সুকলি পথাৰবোৰৰ কথা ভাবি ভাল লাগিল । তাৰ উপৰি লোকৰ উপকাৰ কৰিবলৈ পালে অলপ গণ ওপজে, তাৰ জোৰতে মনটোতো উত্তম পোৱা যেন লাগিল ।

গাৱঁৰ কাষ পাই যাম নে নাযামকৈ আগ বাঢ়িলোঁ । ছুটামান ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ধেমালি কৰি আছে । তাইঁতক মাত লগাওঁতে হাঁহি জাঁতৰি গ'ল । বহাগীহঁতৰ ঘৰৰ সমুখৰ লুংলুঙীয়া বাটটোৱে সোমোওঁতেই সিফালৰ পৰা অহা মানুহ এজন পালোঁ । সি নিশ্চয় মোক চিনি পায়, তথাপি মোক আওকাণ কৰিয়ে গুচি গ'ল । বহাগীহঁতৰ পিৰালিতে মানুহ হুজন বহি আছে । সিহঁতে মোক দেখি ভিতৰলৈ উদ্বেগ কৰি কিবা এটা কৈ উঠি গ'ল । মই আলোখ-লেখ বাক নাপালোঁ ।

বহাগী ওলাই আহিল । তাই বিশেষ আগ্ৰহ নেদেখুৱাকৈ বহিবলৈ পিৰা এখন আগবঢ়াই দিলে ।

“মাৰ কেনে কৰিছে আজি ?” মোৰ জেপত স্বেপাট্ৰিন বড়ি কেইটামান আছে, মই তাৰে কথা ভাবিলোঁ । তাইৰ মাকৰ মেলেৰিয়া নহৈনো আৰু কি হব ? ভিতৰত কোনোবা এজনে কাহিছে, নিশ্চয় তাইৰ মাক ।

“ভই যা বাবু,” তাই ধবঙাতাবে কৈ পেলালে ।

“মাৰৰ অসুখ কেনে এতিয়া ?” মই আকৌ সোধোঁ ।

“আমাৰ উপৰত বৰঙামা কৰি আৰু সুখিলে কি হব ?”

“সেইটো পিচৰ কথা, আৰু ভইতৰ ওপৰততো কৰা নাই ।”

তাইৰ মাকে ভিতৰৰ পৰা কিবা কয়, তাই সোমাই যায় । অলপ পৰা নিচত ওলাই আহি মই সিদিনা দিয়া টকা পাঁচটা ওভৰাই দিয়ে । মই ব' লাসি তাইৰ মুখলৈ চাওঁ । তাই মোৰ মুখলৈ নাচায় ॥

“বাইজৰ মানুহখনাৰ খু উঠি আছে, ভই ৰা ।”

কৈচা পাতল কঁপনি

তাইৰ অন্ধৰ কোনোবাখিনি চাওঁ মোৰ কাৰণে অলপ পুতৌ সজিত হৈ আছে। তাইৰ ব্যৱহাৰত মোৰ লাজ লাগে। কি অন্ধৃত ধবণৰ মানুহ ইহঁত।

“মাইৰ অৰ, কঁপি কঁপি অৰ উঠে। মোক টকা নালাগে, সিদিনা চাউল বেচি পইচা পাইছোঁ।”

তাই চাওঁ মোৰ অৱস্থাটো পাতল কৰিবলৈকেই সেইদৰেই কয়। মেপা-ফিনৰ বড়িকেইটা তাইৰ হাতত দি মই ওলাই আহোঁ। মনত পৰাজয়ৰ ভাৱ এটা কঢ়িয়াই আনো। তাইৰ মোক বেয়া পাবলৈ বহুতেই কাৰণ। গিৰিয়েক জেলত। খাজানা নিদিয়া বুলি আমি যে তাহাঁতক জৰু কৰিবলৈ চেলু চাই আহোঁ, সেই কথা তাই কেনেকৈ পাহৰে? তাৰ উপৰি গাৱঁৰ দুজন মানুহৰ ওপৰত মোকৰ্দমা। তাইৰ খেলৰ মানুহক জুলুম কৰা মানে তাইকো জুলুম কৰা। তাই যে দা এখন লৈ মোক ঘাপ মাৰি নিদিলে সেয়ে বহুত।

তাইৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই প্ৰকাণ্ড গাহৰি এটা ভয়ভয়কৈ একাধৰীয়াকৈ থৈ বাট ওলাইছোঁহে, এনেতে জোপোহা এশাৰীৰ আঁৰত কেইবাজনো মানুহে তৰ্কাতৰ্কি কৰা যেন লাগিল। তাহাঁতে কছাৰী ভাষাত কথা পাতিছে। একাকিনে দুকাকি মাখোন কথা ভালকৈ কাণত পৰিল—“আং বু-নো হা-গো—ময়ে পিতিব পাৰোঁ।”

“দা বু, দা বু! নামাৰিবি, নামাৰিবি!”

মই গতি বিৰম দেখিলোঁ। কি কৰোঁ কি নকৰোঁ চিন্তা কৰোঁতেই মানুহ-কেইটা ওলাই পৰিল আৰু মোৰ পিনে চোঁচা লৈ আহিল। নিমিষতে দেখিলোঁ তাৰ ভিতৰতে বাঘুৱাও, সি হাত জোকাৰি জোকাৰি কিবা কৰব চেষ্টা কৰিছে। মই ততালিকে আগ বাঢ়ি তাহাঁতৰ সমুখত থিয় দিলোঁ, মুখত নিৰ্ভীক ভাৱ লৈ, ভিতৰত যদিও কুৰুৰ কঁপনি।

“কি হৈছে বাঘুৱা?”

“কি হব আৰু, কিয় আহিছ তই আমাৰ গাৱঁত?” আন এটা আদ্বয়সীয়া কছাৰীয়ে ধমকি দি উঠিল। বাকী-কেইজনে মোক নিৰ্ভয়ে থিয় হৈ থকা দেখি অলপ থৰ লগা যেন দেখুৱালে।

মই কি কওঁ কি নকওঁ কৰোঁতে বাঘুৱাই মানুহজনক পিচলৈ টানি লৈ গৈ বুজাবলৈ ধৰিলে, “তইতে কিয় গণ্ডগোল কৰিছ ? এওঁ দেউতা আমাৰ মানুহ । তইতে নাজাননে কি এওঁ সিদিনা সোমবাৰে ববীন বৰুৱাক লগ ধৰি আহিছে । এওঁ দেখোন ববীন বৰুৱাৰ লগৰ মানুহ ?—”

মোৰ মুখত মাত নোলাল । কছাৰীকেইটাই ভোৰভোৰাই থাকোঁতেই বাঘুৱাই মোক হাতত ধৰি আঁতৰাই লৈ গ’ল । কিছুদূৰ আহি সি ক’লে, “আপুনি আৰু আমাৰ গাঁৱলৈ নাহিব । আপুনি মোকৰ্দমা কৰি বৰ বেয়া কাম কৰিছে । আমি গাঁৱৰ মানুহে কোৱা-মেলা কৰি এনেয়ে আপোনালোকক ধান অলপ-অচৰপ দিলোঁহেতেন । মোকৰ্দমা কৰা কাৰণে আমি খুব বেয়া পাইছোঁ । অৱশ্যে আপুনি নিজৰ বুধিৰে হয়তো আমাৰ ওপৰত মোকৰ্দমা নকৰে, কিন্তু তথাপি আমাৰ বাইজে যিটো মত বান্ধি লৈছে তাক লৰাবলৈ চেষ্টা নকৰিব ।”

সি আৰু কিবাকিবি কয় । মই লাজ-অপমানত নিমাত হওঁ । চমুকৈ মাত লগাই তাক ওভতাই পঠিয়াওঁ । মই আৰু উভতি নাচাওঁ । মুকলি পথাৰ পাইছে মনটো অলপ পাতল লাগে । তাৱোঁ, এইবোৰ জঞ্জালত আৰু নোসোমোওঁ । সোনকালে খিলঙলৈ যোৱাটোহে জ্ঞেয়ঃ ।

ঘৰত মাই মোৰ কাৰণে চিন্তা কৰি আছিল । মোক দেখিয়েই ওলাই আহি মাত লগালে, “আহিলিনে ?”

“ওঁ ।”

“গ’লি নে নাই ?”

“কিয়, গাত টাঙোনৰ কোৱ খোৱা চিন নাই কাৰণে গৈছিলোঁ নে নাই সন্দেহ কৰিছনে কি মা ?”

মাই সকাহ পাই হাঁহে । তেওঁক কথাবোৰ কওঁ ।

কছাৰী ছটাৰ ওপৰত দিয়া মোকৰ্দমা তুলি লোৱা কথা উলিয়ালত দেউতা পৰ্গবাই উঠিল । “কিনো কৰিব খুজিছ কবই পৰা নাই । জয়ো কৰিউনিট হ’লিনে কি ইহঁতৰ লগত পৰি ?”

বৈচা পাভৰ ঙ্গনি

দেউতাক বুজাব নোৱাৰি একহিচাবে ঙ্গ কৰিয়ে ঘৰ এৰিলো। ডেওঁ যি কৰে কৰি থাকক। মাই মাথোন আমাৰ খবৰিয়াল দেখি চকুলো টুকিলে। এই কেইদিনৰ ভিতৰত অলপ ভাল লগাইছিল গিৰিধাৰীলালৰ চিঠি এখনে। তাৰ কাঠ যোগাৱা প্ৰায় শেষ হৈছে, লাভো থাকিব লাগে। লাভৰ অংশ মোৰো অলপ। মই আকৌ সেইফালে যাব পাৰোঁনে, সি স্তুধি পঠিয়াইছে।

ডিচেম্বৰ মাহত খিলঙৰ জাৰ কেনে তাৰ সোৱাদ গৈয়ে পালোঁ। বাহিৰত ফেৰ্ফেৰীয়া বতাহ, ভিতৰত চোঁচ। কাপোৰ-কানি। গৰম কাপোৰৰ তলেদি চোৰাংকৈ জাৰ সোমায়। যোৱাৰ পিচদিনা হবপায়, বাইদেউৰ প্ৰাথমিক বক্তৃতা এটা হজম কৰি কাপোৰ-কানি এসোপা লৈ বিছনাতে পৰি আছে। আবেলি চাৰিমান বাজিছে। বাইদেৱে আগ্ৰহেৰে আহি খবৰ দিলে বাহিৰত প্ৰবীণ বৈ আছে বুলি। বাইদেউৰ প্ৰবীণৰ প্ৰতি ভাৱটো সাধাৰণতে বিয়া দিয়া ত্ৰিষোভাব নিৰ্দ্ধাৰণ প্ৰতি যি ভাৱ তেনেকুৱাই, এতিয়া কিন্তু তাতকৈ অলপ অগ্ৰধৰণ কৰা এটা অনুভৱ কৰিলো। মই উঠোঁ মুঠোকৈ লেহেম কৰি আছোঁ, তেওঁ আহি আকৌ খচ্‌মচ্‌ লগালে, “হেৰ’ নাবাৱ কিয়? মই চাহ দুকাপ পঠিয়াই দিওঁগৈ। কেঁচুৱাটোৱেহে বৰ দিগ্‌ দিছে।”

প্ৰবীণৰ ওপৰত মই যি সন্দেহ কৰি আছিলোঁ বাইদেউৰ আগ্ৰহৰ আভি-শ্ৰয়ত সেই সন্দেহ সমৰ্থন কৰা যেন লাগিল। মিনতিৰ হৈ এওঁলোক দুয়ো মূৰ ঘমাইছে কিয়? প্ৰবীণ বদ্‌মাছটোৰে বা ইমান গৰজ কি?

“গুড্‌ ইভনিং,” প্ৰবীণে সম্বৰ্দ্ধনা জনালে। “পিচে খবৰ বাতৰি ভালেনে? তই কেতিয়া আহিবি কেতিয়া আহিবিকৈ মই বাট চাই আছিলোঁ।”

“স্বাৰ্থ?” মই ব্যঙ্গৰ সুৰত কবলৈ চেষ্টা কৰোঁ। চকু পৰে তাৰ পৰিপাটি পোচাকটোত।

“স্বাৰ্থ বহুতো,” চামৰাব কেইছ এটা থপবিয়াই থপবিয়াই সি কয়।

“কেইছটোত কি আছে?”

“ইনচুৰেঞ্চ এজেন্সিৰ যি যি থাকিব লাগে সেইবিলাক।”

“তই ইনচুৰেঞ্চ লাগিছনে কি? বেচ্‌ বেচ্‌! অলপ সুবুদ্ধি হৈছে ভেণ্ড। পিচে কেইছ পাইছনে নাই?”

সি মোৰ ব্যঙ্গ উপেক্ষা কৰি সমিধান দিয়ে, “প্ৰথমটো হ’ল তোৰ ভিন্‌দেৱেক, দ্বিতীয়টোৰ কাৰণে তোৰ ওচৰলৈ আহিছোঁ নহয়।”

কেঁচা পাভৰ কঁপনি

মোৰ খঙে যুবৰ চুপি পায়। চকু ঘোপা কৰি তালৈ চাওঁ।

“হেঁ চিগাৰেট এটাকে খাই ল।”

“চিগাৰেট কিনিবলৈ শিকিছি কেতিয়া ?”

“ইনচুৰেঞ্চৰ এজেন্ট হবৰ দিনাৰ পৰা। বাক, তোৰ বয়স কিমান এভিন্না
—সাতাইশ নহয়নে ?”

সি চামৰাৰ বেগটোৰ পৰা কৰ্ম এখন উলিয়ায়। মই তাৰ আলোৰ-জোৰ
চাই থাকোঁ।

“বৰি, সাতাইশ হলে যদি গোটেই জীৱনটোৰ কাৰণে কৰ, ভেভিন্না
দহহাজাৰৰ প্ৰিমিয়াম লাগিব—”

মই থাপ মাৰি কাগজখন টানি আনি ফালি পেলাওঁ।

“এই কি কৰিলি !” সি চিঞৰি দিয়ে।

“থ, থ তোৰ ইনচুৰেঞ্চ, অকৰ্মণ্যটো ! ইমানদিন একো কৰিব নোৱাৰিলি,
শেহত গৈ গৈ পালিগৈ ব্যৱসায় !”

“তই মোক ভুল বজিছ, উৎপল,” সি মনত আঘাত পোৱা যেন দেখুৱায়।

“তোক বজিবৰ আছেনো কিটো ?”

“বহুতো আছে, বহুতো আছে। এই ধৰি ল—প্ৰথম কথা তোৰ নিচিনা
মানুহ এজনে ভদ্ৰঘৰৰ ছোৱালী এজনীৰ প্ৰতি এনে অবিচাৰ কৰিব যে পাৰ
সেই কথা ভাবিলে মোৰ বৰ বেজাৰ লাগে—”

তাৰ কথা কোৱাৰ ভঙ্গী দেখি মোৰ হাঁহি উঠিব খোজে।

“নাহাঁহিবি, শুন, মই তোৰ হিতকে কামনা কৰিছোঁ !”

“কচোন কেনেকৈ !”

“প্ৰথমতে ভাল ছোৱালী এজনী দি, দ্বিতীয়তে তোৰ লাইফ ইন্‌চিৰোৰ কৰি।”

“পিচে ছোৱালীজনীৰ লাইফ দেখোন ইন্‌চিৰোৰ হৈ আছেই—”

“কেনেকৈ ?”

“কিয়, মিনতিৰ তোৰ লগত বিয়া হোৱাৰ কথা নাছিল ? তই তাইৰ লগত
বৰ হলিগলি কৰা নাছিলি ? এতিয়া ফালৰি কাটিছ কিয় ?”

মোৰ কথাত সি অলপ আচৰিত হয়।

“সাত-শতকৰেও কব নোৱাৰে মোৰ চৰিত্ৰ বেয়া বুলি, কিন্তু ভোৰ—বোৰ হাতত প্ৰমাণ আছে, সেয়েহে কৈছোঁ।”

“মিনতিৰ চিঠি, হয়নে? অলগৰ্ছ, দিবিচোন। ভোক জ্বক কৰিবলৈ সেইপাতেই মোৰ অস্ত্ৰ হব।”

সি হাঁহি পেলায়, “বাক সম্প্ৰতি যুদ্ধ স্বগিত খাওক। ওলাই যাওঁ ব’ল। অলপ ফুৰি অহা যক।”

“কলৈ যাবি এই জাবখনত?”

“অ’ বঢ়িয়া ঠাই, অৰ্থাৎ মোৰ কোম্পানীৰ অৰ্গেনাইজাৰৰ ঘৰত। ডেওঁৰ ঘৈণীয়েকে বঢ়িয়া গান গায়। মি: শৰ্মাও সবববহী লোক। বুদ্ধিছ, ইনচুৰেঞ্চ কাম কৰা মানুহৰ সামাজিক ব্যৱহাৰ অলপ ওখ খাপৰ।”

“হৈছে আক, নিজৰ গুণ জহাব নালাগে।”

আমি মউখাবৰ ফাললৈ ওলাই যাওঁ! খাঙাত নাকেৰে পানী ব’বলৈ ধৰে, তথাপি ছয়-সাত মাহৰ মূৰত ষ্টিলডব বাটত ফুৰিবলৈ বেয়া নালাগে, শুকি মাংসপেশীবোৰো অলপ কছৰং হয়। মই তাৰ খবৰবোৰ সোধোঁ।

“তোৰ বন্ধু বৰঠাকুৰৰ কেনে চলিছে? তেওঁক বগবাৰ পাৰিছনে?”

“অ’ তেওঁ মোক চাকৰিকে দিব খুজিছিল।”

“সঁচানে?”

“এশ-পঁচিশটকীয়া কিবা এটা। মই গ্ৰহণ কৰোঁ যেনেই পাইছিলো, স্বৰৰ কথাওতো চিন্তা কৰিব লাগে। দেউতাৰ পেকনৰ সময় ওচৰ চাপিছে, শুনীজনীকো উলিয়াই দিব লাগে—”

“বাক, সেইবোৰ শাস্ত্ৰৰ বচন নাওলাগেও হব, তই ঘৰৰ কথা চিন্তা কৰিবি! চাকৰিটোৰ কি হ’ল?”

“দেউতাই প্ৰমোচন এটা পালে, দ্বিতীয়তে দেখিলো মোৰ নিচিনা ডেকা এজনে এশ-পঁচিশটকীয়া চাকৰী এটা লোৱাও সিমান সম্ভাৱনজনক নহয়, আশ নাৰাচিলো।”

কৈশাৰ পাতৰ কণি

“দেউতাবে কি মন্তব্য কবিলে?”

“দেউতাই আক কি ক’ব, মাইহে এসাজ লগোনে ধব খুজিছিল।”

“পিচে—”

“বজলাৰ পৰা বড়যন্ত্ৰটোৰ উমান পাটো। তোৰ বাইদেয়েবেই সমস্তাটোৰ পৰা উদ্ধাৰ কবিলে।”

“কেনেকৈ?”

“ধব খুজিয়ে খাটো, মোবোতো বাইদেউ—কটো, বাইদেউ, উৎপল মাই কাৰণে এইফালে বৰকৈ অহাও নহয়, পিচে তাত এসাজকে লুখুৱায় কিয়? বাইদেউ গলি গ’ল। মাও জৰু হ’ল।”

“অ’ সেইদিনাৰ পৰাই হবপায় বাইদেউৰ লগত তোৰ ইমান সন্তাৰ? তাৰে স্মৰণ লৈ এতিয়া মিনতিক মোৰ ওপৰত জপাব খুজিছ, বুদ্ধি আছে দেখিছোঁ!”

“ভই মোৰ ওপৰত অযথা অভিযোগবোৰ আনিছ। ব’লচোন মিঃ শৰ্মাৰ তালৈ যাওঁ। নীলিমা দেৱীৰ গান শুনিব লাগিলে তই বলিয়া হৈ যাবি।”

“কাৰ গান!” নামটোৱে মোৰ হিয়াৰ তাঁৰত কঁপনি তোলে।

“নীলিমা দেৱী মিঃ শৰ্মাৰ বৈশীয়েকৰ নাম। স্তৱনী তিবোতা, কথা-বতৰা বেচ খোলা—”

“ক’ব ছোৱালী জাননে কি?”

“গৌৰীপুৰৰ বুলি কৈছিল হবপায়।”

মই শুনি ধব লাগিলো। আকনো কোন হব পাবে? নীলিমাৰ মই এৰি আহিছিলো, তথাপি এই কেইমাহৰ ভিতৰতে—অসুখখন সবল গছবিলাকৰ পাতৰ মাজেদি দৌৰি ফুৰা বতাহজাকিৰ দৰে চোঁচ লাগিল। ভৰি নচলা হ’ল। নীলিমাৰ বিয়াৰ লগে লগে মোৰ জীৱনৰ বাটত দুৱাৰ এখন জাপ খালে যেন লাগিল।

“মুখৰ মাত নাইকিয়া হ’ল যে?” প্ৰবীণে মাত দিয়ে।

“ভাবিছোঁ,” চমুকৈ কওঁ।

“কি ভাবিছ, নীলিমা দেৱীৰ গানৰ কথা ?” সি হাঁহে ।

“যদি সঁচাকৈয়ে ভাবিছো বুলি কওঁ ?” ময়ো হাঁহিবলৈ চেষ্টা কৰোঁ ।

অলপদূৰ গৈ তাক কওঁ, “উভতি যাওঁ বন অ’ ।”

“আবে কিয় ?”

“এহ্ ভাল লগা নাই, আন এদিন আহিম, ব’ল ।”

“ইমান দূৰ আহি—”

“থচোন আজি ।” মই জোৰেৰে কওঁ ।

“আন কৰবালৈ যাবিনে একেবাৰে উভতিবি ?”

আক কলৈ যাব পাৰি ?”

“খাচীয়া মানুহ এঘৰ আছে ওচৰতে, চিনাকি মানুহ । যাবিনে কি ?”

সি মোক লুঙলুঙীয়া গলি এটাৰে লৈ গৈ সৰু চুমহলীয়া ঘৰ এটা পায় ।
ওচৰত কুকুৰ এটাই ভুকে । সমুখত ছুজোপামান গোলাপফুল পাওঁ, আঁকাবটো
চিনিৰ পাৰি ।

“ভয় নকৰিবি, খাচীয়া কুকুৰে কদাচিগ্ৰহে কামোবে,” সি মোক নিৰ্ভয়
দিয়ে ।

ঠেক চিৰি এখনৰে উঠি আমি ঘৰটোৰ ওপৰ পাওঁ । সি চুৱাম এখনত
টুকুৰিয়ায় । চুৱাবখন মেল খায় । খাচীয়ানী এজনীয়ে প্ৰসন্নমুচক দৃষ্টিৰে চায় ।
সি কয়, “মই আহিছো, কা-ডুপ । এইজন মোৰ বন্ধু উৎপল ।”

“আলে, স্বং—আইয়ে, বৈথিয়ে ।”

তাইব গাত চেৰিজ, বুকুত এটা বগা চুৱেটাব, ডিঙিৰ পৰা কান্ধৰ ওপৰলৈ
পৰা নীলা ধাৰা এখন ওলমি আছে । তাই জুই পুৱাই আহিল, কিয়নো
খোটাণীটোৰ এচুকত জুইকুৰা দল্লীয়াতকৈ অলি আছে ।

“তোমাৰ জাৰ লাগিছেনে কি ?” তাই প্ৰবীণক সোধে । প্ৰবীণে, চোঁট
মোক লক্ষ্য কৰি কৰা হৈছিল, কিন্তু প্ৰথম দেখা বুলি সজোচতে তাই মোক
সহোদৰন নকহিলে । তাইব কপালখন বহল, চকু দুটা ফুটীয়া আক উজাল ।

“এওঁ মোৰ ডাঙৰ বন্ধু, ব্যৱসায় কৰে, কিন্তু ব্যৱসায়ত সফল নোহোৱা ।”

তাই কেবাহিকৈ চাই হাঁহে, কয়, “কিন্ দি: স্বা ?—চাহ খাব আপুনি ?”

মোৰ ভাতো ভাল নালাগে। তাইৰ সজীৱ মৃষ্টিটো আৰু তেজাল জুইকুৰাই মোৰ অন্তৰৰ শীত যেন বঢ়াইহে তোলে। দূৰৈৰ পৰা আন্ধাৰৰ পাখিত উৰি আহি মোৰ শিৰে শিৰে যেন বয়—দিনেৰ শেষে ঘূমেৰ দেশে... ..উন্ননা হওঁ। কাঙ্ক্ষণে দিয়া তামোলবিলাককে এখন এখনকৈ চোবাই থাকোঁ। প্ৰবীণে তাইৰ লগত গুণ্গুনাই মেল পাতে।

অলপ পাচত সি মাত লগায়, “নাযায়নে ?”

তাক উঠিবৰ আগ্ৰহ দেখি আচৰিত হওঁ—হয়তো মই লগত থকা দেখি সি পলম কৰিব নোখোজে। মই যেয়া নাপাওঁ উঠিবলৈ।

আহিবৰ সময়ত প্ৰবীণে কয়, “তাই আজি বৰ গহীন হৈ আছে, তাইৰ মাহুহ এজন আছে—ফজল। ফজল আহিবৰ কথা, সেট কাৰণেই আমাক বেছি সময় বাখিবলৈ মন নকৰিলে, নহলে তাইৰ কথা কি শুনিলাহেঁতেন—মুখ চক্চকাই থাকে।”

মোৰ কথা কবলৈ মন নাযায়।

সি আকৌ কয়, “মৰম লাগে, নহয়নে ?”

লোকৰ ভিৰাতা এজনীক মৰম জনাবলৈ যোৱাটো কেনে ধৰণৰ কথা, ভাবিবলৈ ভাল নালাগে। আলিবাটত ফেৰেবীয়া বতাহ, বৰ জাব লাগে। পুলিচ বজাবত দোকান এখনত সোমাই আকৌ চাহ খাই লওঁ। বাটত চিনেমা হুলৰ পৰা ওলাই অহা মাহুহ কেতবোৰ দেখোঁ। খাটীয়ানীবোৰে খিলখিলাই হাঁহি যায়। ছুই এজনীয়ে চিনেমাত শুনি অহা গান আওঁৰায়।

ঘৰ পালত ভাত খাবৰ সময়ত বাইদেৱে আকৌ ‘মোৰ বিয়াৰ কথা উলিয়ায়। সময় নাই, অসময় নাই, একেবোৰ কথা শুনি আমনি লাগে। বাইদেউৰ মুখখনলৈ চাই কিবাকিবি ভাববোৰ খেলায়। তেওঁ দেখিবলৈ অন্তৰী নাছিল। পিচে কেবাশীৰ বৈশীয়েক হৈ দিনটোৰ জমা-খৰছৰ হিচাব লওঁতে লওঁতে মুখত বিখিনি কোমল ভাৱ আছিল সেইখিনি ঝাঁতৰ হ’ল। চকুৰ আগ-বন্ধৰ জ্বৰমা কাঢ়ি নিলে সাংসাৰিক চিন্তাই। তাৰ উপৰি নিৰাশিত ভিন্দেউক

চলাওতে চলাওতে তেওঁৰ প্ৰকৃতি সময়ত হেডমাষ্টৰীৰ দৰে হৈ উঠিল। সকলি ঘৰৰ ভিতৰতে প্ৰথম সন্তান বুলি মা-দেউতাৰ সবহখিনি আদৰ-স্বৰ্গৰে আদায় কৰি ললে।

“তই বাক মোৰ কাৰণে কিয় ইমান মূৰ ঘমাইছ ?” মই বিবিক্তিত সন্মত কৰোঁ।

মোৰ খং উঠা যেন পাই অলপ নবম সুৰত তেওঁ কয়, “ভাল চিন্তিলে বেয়াহে বুদ্ধ। তইৰ কথাই জেনেকুৱা। তেখেতৰ অফিছত বোলে কাম এটা খালি হৈছে, চেষ্টা কৰি চাবিচোন। এনেলি পাবিলে বৰঠাকুৰকো লগ ধৰিব লাগে।”

“এৰা, উৎপল, তুমি এবেলি বৰঠাকুৰ ডাঙৰীয়াৰ লগ ধৰিবাচোন,” ভিনদেৱে মাজতে মাত দিয়ে।

“চাকৰিটো প্ৰথমতে, তাৰ পাচত বিয়া,” হেডমাষ্টৰীৰ মুখৰ পৰা ওলায়।

“ছোৱালী চাইছ ?”

“কিয়, মিনতি আছে নহয়,” বাইদেৱে মোৰ চকুলৈ চাই মিচিকিয়ায়।

বাইদেউৰ কথা কোৱাৰ ভঙ্গীটো ভাল নালাগে। প্ৰবীণৰ অল্পগ্ৰহত তেওঁ নিশ্চয় জোখতকৈ সবহ জানি লৈছে। গোটেইসোপা উলিয়াব লাগিলে ভিনদেৱে কি ভাবিব ক’ব নোৱাৰি।

“বাক, প্ৰথমতে চাকৰিটোকে হওকচোন,” মই কৈ থওঁ।

বৰঠাকুৰ ডাঙৰীয়াৰ ওচৰ নচপাকৈয়ে কাম এটা পাওঁ। চেফ্ৰেটেবিয়েট অফিছৰ এণ্টকীয়া এচিহ্-টেণ্ট। বিভূত কেবানী কাম, কিন্তু মধ্যবিত্ত জ্ঞেয়ৰ জৰালোকে কেবানী শব্দটো পচন্দ নকৰে দেখি তাক সংকাৰ কৰি কৰা হ’ল এচিহ্-টেণ্ট, অৰ্থাৎ সহকাৰী। দৰমহা প্ৰায় এশ। তাৰ উপৰি জাবকালিৰ মাহৰুকেইটাত অলপ ওপৰকি। বাইদেউ বেচ সন্তুষ্ট হয়, মোৰ সুবুদ্ধি হোৱা দেখি। চাকৰিৰাল ভাৱেই এজনক দেখুৱাবলৈ পাই মহিমাযত্নত হয়তো অলপ আশ্বাসাদো লাভ কৰে।

কৈচা পাতৰ ঝপনি

চাকৰি পাই ভিনদেশৰ ওপৰত বোজা হৈ থাকিবলৈ ভাল নালাগে। মেছ এটালৈ যাবলৈ মন কৰোঁ, অথচ বাইদেউৰ আগত কথাটো উলিয়াবলৈয়ে কেনেবা কেনেবা লাগে। দিনবোৰ যায়। প্ৰবীণ ফাজিলটোৰ লগত ঘূৰি ফুৰোঁ। বাইদেউৰ ছোৱালী বাণুক কেতিয়াবা ফুৰাওঁ, জনাই নজনাই ছবি আঁকিবলৈ শিকাওঁ। অফিছৰ বন্ধাধৰা গতত পৰি প্ৰকৃতিটোও অলপ নিৰ্জীৱ হয়। ভৈয়ামৰ বহুল পৃথিবীখনৰ কথা পাহৰা যেন লাগে। ববীনকুমাৰৰ লগত কটোৱা দিন দুটাৰ কথা যেন এতিয়া একেবাৰেই অবাস্তৱ। নিতাইৰ খবৰো নাপাওঁ।

লুম্পাৰিঙৰ ওখ ঠাই এটুকুৰাত ভিনদেউৰ নতুন ঘৰ হয়। খাচীয়া মিত্ৰিয়ে অতি সোনকালেই ঘৰ উলিয়ায়। আমি নতুন ঘৰলৈ যোৱাৰ লগে লগে জাৰ কমে। ব'দ ভালকৈ ওলাবলৈ ধৰে বতাহ কোবাল হয়। বতাহৰ কাৰণে ওলোৱা সোমোৱা কৰিবলৈ বৰ দিগদাৰ লাগে। মাৰ্চ মাহত জাৰ যথেষ্ট কমে। দুই একক পাতল বৰষুণ পৰে আৰু এপ্ৰিলৰ লগে লগে পাত নাইকিয়া পিচ-ফলৰ গছত থোপাথোপে পিঙ্গ বঙৰ ফুলবোৰ ওলাব ধৰে। পাতল আইনা যেন নীলা আকাশৰ পটভূমিত এডলীয়া পাহাৰত পিচৰ বঙা-বেঙুনীয়াৰ মাজৰ কোমল একবঙৰ ফুলবোৰে অন্তৰত আলোড়ন তোলে। মনৰ অন্তৰাবোৰ স্তম্পষ্ট হয়।

প্ৰবীণে তাৰ কোম্পানীৰ অৰ্গেনাইজাৰ মিঃ শৰ্মাৰ দৰলৈ লৈ যাবলৈ কেই-বাদিনো চেষ্টা কৰে, মই কিবা একোটা চেলু উলিয়াই নাযাওঁ। সি ভাবে লাইফ ইন্টিয়োৰ কৰিবলৈ বান্ধত পৰিম বুলি ভাবিয়ে মই যাবলৈ সংকোচ কৰিছোঁ। তাৰ ভ্ৰম ভাঙিবলৈ চেষ্টা নকৰোঁ।

এদিন শনিবাৰে সোনকালে অফিছৰ পৰা ওলাই ঘৰলৈ ওভতোভেই বাটত প্ৰবীণক লগ পাওঁ।

“ব'লনা, বেচ কোচলৈ যাওঁ।” সি হাতত ধৰি টানে।

“জেপত পইচা আছে?”

“তোৰ জেপত জানো নাই?”

“খাকিলেও জুৱা খেলিবলৈ নাযাওঁ।” বেচত জুৱা খেলা বহুতৰে বেয়াই।

“বাক নালাগে ব'ল। তোৰ লগত কথা আছে, সেয়েহে।”

“পইচা ধাবলৈ লাগে?”

“খেং, তোৰ কথাই ভেনেকুৱা।”

বেচ কোচ পাওঁগৈ। বোবা-দৌৰত মন নিদি আমি গলক লিফৰ কোঠাল

কীটা পাভৰ কঁপনি

ৰাঁহনিৰ কালে খোজ লওঁ। সমুখৰ পাহাৰৰ সবল গছশাৰীৰ ওপৰত পাভল শুকুলা ডাৱৰ। দূৰৈত অলপ সোঁকালে উমল্লিঙ গাওঁ। আমি বাটত কিনি লোৱা বাদামভজা চোবাই বাওঁ।

“প্ৰস্তাৱ এটা কৰোঁ, কাণ পাতি শুনিবিনে?” সি অকস্মাৎ আবন্ত কৰে।

“কচোন।”

“তই মিনতিক বিয়া কৰাব নলাগে, বমলাকে কৰ।”

“ভনীজ্ঞাবক আজি অকস্মাৎ মনত পৰিল কিয়?”

“ঘৰত মোৰ জীৱনটো দুৰ্বহ হৈছে ভাই। জানইতো, ইনচিয়োবেঞ্চ পৰা পইচা কিটোনো পাওঁ।”

“চিগাৰেটৰ খৰছ সম্ভৱ মোৰ পৰাই উঠে।”

“শুনচোন। বমলাৰ বয়স বাচি গৈছে, দেউতা দৰা বাছি বাছি বিফল হ’ল। ফলত মাব কেতকেতনি শুনোতে মোৰ প্ৰাণ যায়। বমলাক গতাব পাৰিলে তেওঁ মই অলপ সকাহ পাওঁ।”

“বঢ়িয়া প্ৰস্তাৱ কৰিছ! তোৰ দেউতাবে ডাঙৰ মাছ জালত পেলাব নোৱাৰি এতিয়া সৰু মাছত চকু দিছেনে কি?”

“বমলা বেয়া ছোৱালী নহয় সেইবুলি।”

“বমলা ভাল-বেয়া সেই কথা তোলা নাই, কিন্তু বমলাক বিয়া কৰালে মোৰ কি লাভ?”

“বিয়া নকৰাকৈয়ে কটাৰিনে কি?”

“তোৰ নিজৰ ব্যৱস্থা কি কৰিছ?”

“আঃ, তোৰ লগত নোৱাৰি আক। আচ্ছা, যদি যৌতুকত টকা দিয়ে?”

“কিমান টকা?”

“আঠ-দহ হাজাৰ হব পাৰে।”

“তোৰ দেউতাবে ইমান টকা পালে ক’ত? তেওঁৰতো আক ল’ৰা-ছোৱালী আছে, তোক নথিলেও—”

“বুন্ধৰ দিনকেইটাত দেউতাই বহুতো টকা কবিলেঅ’।” সি যোৰ আগত কম কথাহে লুকুৱায়। “কেনেকৈ টকা কৰে তোক আৰু ক’ব লাগেনে।”

“যি বিয়াত অসুখৰ সম্বন্ধ নাই তাত টকাৰ প্ৰস্তাব অবাঞ্ছন্য নহয়, বাক মই কথাটো মনত ৰাখিলো। সময়ত কি সিদ্ধান্ত কৰোঁ জনাম।”

ঘৰলৈ উভতি বেয়া খবৰ এটা পাওঁ। বাইদেৱে কন্দনামুৱা হৈ টেলিগ্ৰাম এখন দিয়ে। দেউতাৰ টান, মই ততালিকে বাব লাগে। বাইদেৱো দেউতাক চাবলৈ ওলায়।

বাইদেৱে আকৌ ক’লে, “তোক বিচাৰি কোনোবা মাবোৱাবী এখন আহিছিল অ’, বৰকৈ বিচাৰিলে, আধা ঘণ্টা-মান বহি আছিল—”

“কি নাম নকলেনে?”

“বৰি—নামটো গিৰিধাৰীলাল, হয়নে?”

“হয় হয়, এ মই এবেলি তাক লগ ধৰিব লাগে, তাৰ লগতে মই গোবীপুৰত কাঠৰ ঠিকা কৰিছিলো।”

বাইদেউৰ সৰু ছোৱালীজনীয়ে আগবাঢ়ি আহি কাগজ এখিলা ধৰি, গিৰিধাৰীলালৰ নাম আৰু সি ক’ত আছে তাৰ ঠিকনা।

“এ এইখন কেতিয়া লিখি থৈ গ’ল মই কবই নোৱাৰোঁ,” বাইদেৱে কয়।

“বাইদেউ, মই এবেলি পুলিচ বজাবৰ পৰা আহোঁ। তাক লগ ধৰিবই লাগে।”

মই ভাগৰ লগা সৰুও ওলাই যাওঁ, মাবোৱাবী গোলা এখনলৈ উদ্দেশ্য কৰি। গিৰিধাৰীলালক পাওঁ। সি গাদীত বহি মেল পকাই আছে।

“বাম বাম!” সি সন্ধ্যাৰ জনায়। “তুমি চিঠিৰ উত্তৰ নিদিলা কিয়?”

“মনৰ অৱস্থা ভাল নাছিল ভাই, সেই কেইদিন ঘৰুৱা অনুবিধা ইমান বেছি হ’ল যে—”

“আজ্ঞা ঠিক আছে।—এখেতে মোৰ বন্ধু—” সি গোলাৰ মালিকৰ লগত মোক চিনাকি কৰি দিয়ে।

গোলাৰ মালিকে মাৰোৱাৰী ভাষাত সকলকৈ তাক কিবা এটা কয়। সি মিচিকিয়ায় আৰু মোক কয়, “তোমাৰ লগত বহুতো কথা আছে—আকৌ কাৰবাৰ—ব’লা অলপ ওলাই যাওঁ।”

“কাৰবাৰৰ কথা হলেও কিছুদিনলৈ মোক লগ নোপোৱা।”

“কিয় ?”

“দেউতাৰ টান নৰিয়া, মই কালিলৈ পুৱাই দিবলৈ যাম।”

“ছুদিন ব’ব নোৱাৰানে ? কাপোৰৰ পাৰ্টিট এটাৰ কাৰণে আহিছিলো, ভাই। তুমি সহায় নকৰিলে—মোক আলহী বখা গোলাৰ মালিক ধৰচাৰিয়াৰো এই বিষয়ত আগ্ৰহ আছে। তোমাৰ অৱশ্যে লোকচান নহয়, মোৰ লোভ থাকিলে তোমাৰ ভাগ নেহৰায়।”

সি আগ্ৰহেৰে মোৰ ফালে চায়।

“মই যাবই লাগিব। আহিবৰ সময়ত দেউতাৰ লগত কাজিয়া কৰি আহিছোঁ। এতিয়া অস্থিমৰ সময়তো যদি কাষত নাথাকো পাপ লাগিব।”

সি হতাশভাবে সোধে, “তুমি কেতিয়া আহিব আকৌ ?”

“কৰ্ম নোৱাৰোঁ। এতিয়া, এমাহ-ডেৰমাহৰ আগেয়ে উভতিব পাৰিম বুলি আশা কৰা নাই। দেউতাৰ অস্থি কিমান অৱশ্যে নাজানো, তথাপি—”

বেটোৰা এখনত বহি আনি কথা পাঠোঁ। বাতি আঠমান বাজিছে।

“তুমি খিলঙত থকা বুলি মই গম নাপাইছিলোঁ, মিনতি দেৱীয়েহে খবৰটো দিলে।”

“অ’ মিনতি দেৱীৰ ভালনে ? কি কৰিছোনো তেওঁ ?” মই তাৰ চকুলৈ চাওঁ।

“মই এদিননে ছুদিনহে লগ পাইছিলোঁ, ধুবুৰীলৈ আহোঁতে। বি-টি পৰিছিলোঁ আহিব বুলি কলে। আহিবৰ হৈছেই হৰপায়, নহয়নে ?”

“বোধকৰোঁ এমাহমান আছে।”

বীজিয়াৰ নামটো মোৰ ওঁঠৰ আগত লাগি থাকে, মাথোন স্মৃতিৰেই স্মৰকোচ হয়। কি বুলিনো স্মৰিম।

“মিনতি আহি ক’ত থাকিব ?” সি সোধে।

“জানো তাইব সম্পৰ্কীয় মানুহো ইয়াত আছে। মিনতিক লৈ মই বৰ মন্থিলত পৰিছোঁ।”

“কিয় ?”

“বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ আহিছে, বিশেষকৈ বাইদেউ বৰকৈ লাগিছে, মই যে উপায়ে পোৱা নাই।”

অন্তক মনে মনে থাকি সি কয়, “এটা বাতৰি পোৱানে ? নীলিমাৰ বিয়া হৈ গ’ল নহয় ?”

মই তলমূৰকৈ চাহৰ কাপটোত নখেৰে টুকৰিয়াই থাকোঁ।

“শুনি বেয়া লাগিছে, নহয় ? তুমি সঁচাকৈয়ে খবৰ নোপোৱা ? বিয়াৰ নিমন্ত্ৰণ পোৱা নাছিল।”

“ওঁহোঃ” অকণমান হাঁহি কওঁ। “বিয়া হ’ল ভাল হ’ল, মই কি কৰিম এতিয়া ?”

“বিয়া বৰ লবালবিকৈ হ’ল। কোনোৱা শৰ্মা, গুৱাহাটীৰ নে ক’ব। ইন্টিয়োৰেকৰ অৰ্গেনাইজাৰ হবপায়।”

“নীলিমা ইয়াত আছে।”

“ক’ত, স্থিতিভেদ ! হয়নে কি ? তুমি লগ পোৱা ?”

“নাপাওঁ—অৰ্থাৎ পাবৰ সুযোগ পালেও লবৰ আগ্ৰহ নাই।”

“এ নহয়, এনেয়ে খবৰ কৰিব পাৰ।”

“এহু খবৰ কৰিলেনো কি হ’ব।”

“ছোৱালীজনীয়ে প্ৰথমতে বিয়াখনত থুৱ আপত্তি কৰিছিল, একা হিচাবে জোৰ কৰিহে বিয়া দিলে।”

“কিয় ?” কাৰণটো বুজিবলৈ মোৰ বাকী নাথাকে, তথাপি সোধোঁ।

“কি জানো, হয়তো তাই আক পঢ়িবলৈ খুজিছিল। মিঃ শৰ্মা ক’ত থাকে বাক ?”

“তুমি খবৰ কৰিব খুজিছানে কি ? নালাগে, একো দৰকাৰ নাই—”

কৈচা পাডৰ ৰূপনি

“কিয়, খবৰ কবিলে কি হব ?” সি মোক বুজিবলৈ চান পায়।

মই হাঁহি পাডলাই কওঁ, “কিনো লাভ ! এতিয়া লোকৰ ঘৰত বাবলৈ
জানো বেয়া নালাগে ? গিৰিয়েকে বা কি ভাবিব।”

“মোৰ বাবলৈ কি অনুবিধা আছে—কম, দেউতাকে খবৰ কৰিবলৈ
কৈছে।”

“বাক তেনে। কিন্তু মই ইয়াত থাকোঁ বুলি নকবা হলে।”

তাৰ পাচত গিৰিধাৰীলালে বেগৰেক কাঠ দিয়া ঠিকাতোৰ কথা উলিয়ায়।
মোৰ টকাৰ দৰকাৰ হৈছিল ! মোৰ পাবলগীয়া অংশ এটা আছেই।

“তুমি নশমান টকা পাবা, তোমাৰ মূল টকাৰ উপৰিও। বিলম্ব
সিদিনাহে পাইছোঁ। টকা পাওঁতে চাগৈ আৰু পলম হব। টকা এতিয়াই
লাগিবনে কি ?”

“তোমাৰ অনুবিধা নহব জানো ?”

“নহয়, লাগিলে যোগাৰ কৰি দিব পাৰিম।”

“অলপ পালে বেয়া নাছিলতো, ঘৰত দৰকাৰ হব পাৰে পিচে তোমাক
অনুবিধা দিব নোখোজে।”

“নাই নাই, কিহৰ অনুবিধা ?”

সি ধিৰচাৰিয়াৰ গাদীৰ পৰা টকা ছুন্দ লৈ মোক দিয়ে। কাপোৰৰ
পাৰ্চিটৰ বিষয়ে দুই চাৰিটা কথা কৈ মই বিদায় লওঁ। এইবিলাকত মোৰ
নিজৰ সোমাবলৈ মন নাই। ধিৰচাৰিয়াই মোক মাজে সময়ে আহি থাকিবলৈ
আমন্ত্ৰণ জনায়।

গিৰিধাৰীলালে মোক এবি দিব নোখোজে। কম, “ব’লা আৰু
গৌৰীপুৰলৈকে। ব্যৱসায়কে কৰোঁগৈ। মোৰ লগত তোমাৰ দৰে শিক্ষিত
মানুহ এজন থাকিলে কিহৰ ভয় ?”

“গৌৰীপুৰলৈ যাবৰ আকৰ্ষণ আৰু নাই, গিৰিধাৰীলাল। ব্যৱসায়
কৰাটোও চাগৈ আৰু কিছুদিনলৈ স্থগিত।”

“আকৰ্ষণ থিলাং পালেহিনে কি ?”

“বিয়েই নহওক, আক কিছুদিনলৈ ব্যৱসায় স্থগিত, বুজিছা ?”

তাক এৰি আহি ঘৰ সোমাকঁতে ৰাতি অলপ বেছি হয়। বাইদেৱে তাত সাজি থৈ বৈ আছিল।

“লগ পালিনে ?”

“পালো, গৈ ভালৈই হ’ল। সেই ঠিকা যে কৰিছিলো, গোবীপুৰত—”

“ওঁ কিবা লাভ হ’লনে কি ?”

“টকা দুশ লৈ আহিছোঁ, আক কিছু পাৰ লাগে।”

“ভালৈই হ’ল ঘৰতো দৰকাৰ হ’ব। মোৰ হাততো টকা নাই, ল’ৰা-ছোৱালী লৈ এঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ গলে কম টকা লাগেনে।”

ঘৰৰ লগত এইকেইমাহ সম্বন্ধ নাছিল বুলিলেই হয়। মাৰ অসুবিধাবোৰৰ কথা ভাবি বেয়া লাগে। তেওঁক সহায় কৰিবলৈ লগত অকল বাপুহে। ওচৰত অৱশ্যে টানে-মন্ধিলে মাত দিবলৈ খুড়া এজনো আছে, তথাপি সেই দেউতাৰ লগত তৰ্কাতৰ্কি কৰি গুচি অহাৰ পৰা ঘৰলৈ মন-কাণ নকৰা দেখি বিবেকৰ তাড়না অনুভৱ কৰোঁ।

মৰণসম্পৰ্কাৰ কথাবোৰত গান্ধীৰ্য্য কমেই থাকে। লৰাধপৰা, কন্দাকটা, বয়সীয়া গহীন মানুহবিলাকৰ দুৰ্বলতাৰ নিদৰ্শন, টকা পইচাৰ হিচাব, ওচৰ চুবুৰীয়াৰ মিছা আঃ উঃ—এইবিলাকত মনৰ উৎকৰ্ষ বা অন্তৰৰ প্ৰসাৰ সাধন কৰিব পৰা সমল নিচেই কম ওলায়। মৰা মানুহজনেও অন্তিমৰ সময়ত এনে একোটা ৰূপ দেখুৱায় যে তাৰ সোঁৱৰণে ওচৰত থকাবিলাকৰ মনত আত্ম-প্ৰসাদৰ ভাব সৃষ্টি নকৰে। এই শেষৰ বিষয়ত মোৰ চাটগৈ ভাগা বেয়া নাছিল। দেউতা বেমাৰত জুকলী হোৱা স্বৰ্গেও তেওঁৰ শেষ ছবিটো ভাবিলে মোৰ গৰ্ব অনুভৱ হয়। পৰিষ্কাৰ বিছনা এখনত সোঁমা মূৰ্ত্তিৰ মানুহজন পৰি আছে, তেওঁৰ চকু জাপ খোৱা, এটা চকুৰ কোণত এটোপা পানী, মূৰৰ পকা চুলি এডালনে ছুডাল কপালেদি বাগৰি পৰিছে, দীঘল নাকটোৰ ভাঁজটো নিৰ্ভীকভাবে ওলাই আছে। ওচৰৰ মানুহবিলাকৰ চাঞ্চল্য আৰু অস্থিৰতাক ঘেন তেওঁ সংযত নিৰ্বিকাৰ ৰূপ এটাৰে ত্ৰিৰস্বাক কৰিছে।

দেউতা গ'ল। অন্তৰত এটা শূন্য ভাব উপলব্ধি কৰিলোঁ। ঘৰখন শুদ্ধা শুদ্ধা লাগিল। মাব কপালত থকা সেন্দূৰৰ কোঁটটো ইমানদিনে লক্ষ্য নকৰিছিলোঁ বুলিলেই হয়, সেইটো মচি পেলোৱাত তাৰ অভাৱ বেছিকৈ বোধ হ'ল।

মাক খিলঙলৈ লৈ যাব খুজিছিলোঁ। ঘৰখন এৰি যাবলৈ ইচ্ছা নকৰিলে। মাধোন ক'লে, “ভই বিয়াখন সোনকালে কৰাই পেলাচোন, সেইফেৰা কামহে বাকী আছে।”

“ভইনো অকলে কেনেকৈ থাকিবি?”

“কিয়, বাপু আছে নহয়, আৰু সৰুসাইক কৈছোঁ বাণুকো বাখিম বুলি। আৰু এইজনীটো আছেই—” মাই সৰু ভনী মিনালৈ আঙুলিয়াই হাঁহে।

পাঁচ সপ্তাহমানৰ মূৰত খিলঙলৈ উভতিবৰ ব্যৱস্থা কৰোঁ।

বাইদেউৰ কেঁচুৱাটোৱে ভৈয়ামৰ গৰমত কষ্ট পায়। বস্ত্ৰবেহানি বন্ধা-চিঙা আবদ্ধ হয়। ঘৰ এবাৰ আগেয়ে চেগ চাই এবেলি নিতাইৰ ঘৰৰ পৰা আহিবলৈ মন কৰোঁ। নিতাই ঘৰত নায়েই, কেইবামাহো হ'ল নিকৰ্দ্দেশ। পুলিচে মাথোন কেতিয়াবা তাৰ ঘৰত ভূমুকি মাৰি আহেগৈ।

নিতাইৰ ঘৰত তাৰ মাহীমাকহে আছে। বুঢ়ীৰ সৰু ভায়েক এজনো ল'ৰা-ছোৱালীৰে সৈতে লগ লাগিছেহি। অলপ ভয়ভয়কৈ গালী, কিয়নো নিতাইৰ মাহীমাকৰ চোকা মুখ আৰু তাতকৈও বিধাত্ত অন্তৰখনৰ ভাপ সত্ত্ব কৰিবলৈ মই সদায়ে টান পাওঁ।

পদূলিমুখ পাওঁতেই নেপথ্যত নাৰীকণ্ঠৰ কোহাঁল শুনিবলৈ পালোঁ। কোনোবা এজনীয়ে মিহি অথচ তীক্ষ্ণ সুৰত কৈছে, “এনেকৈ যদি টানেই পায় কেলেই আমাক মাতি আনিছিল? আমাৰ কিবা ভাতমুঠিৰ আকাল হৈছিলনে?”

“এবা আই, কোন সাধু, কোন চোৰ চিনা টান, বিত পালে সৰেও এবিবেক মান!” এইয়া নিশ্চয় বুঢ়ীৰ ফকৰা! বুঢ়ীৰ কঠুৱা মাতটো এবাৰ শুনিলে পাহৰিব নোৱাৰি।

“আমিনো কিহৰ খঁকত আহিছিলোঁ? বোলোঁ বুঢ়ীগৰাকী অকলে আছে, চাওঁতা-মিলোঁতা কেও নাই, এই বুলিহে—”

“এহু আই, মই হলোঁ বুঢ়ী, কঁকালৰ বিৰত আগ হালিলে, এতিয়ানো কোনে মোক চান্ন—গাভৰুকাল হোৱাহেঁতেন থপবিয়াই দাঁত ভাঙিলোঁহেঁতেন—মোৰ মুখে মুখে কথা কবলৈ ইমান সাহ!”

মই বাহিব পৰা এইখন বুদ্ধৰ বন্ধাৰ শুনি শুণা-গঁধা লগালোঁ। বামনে নাৰাম, এবেলি খবৰ কৰি ঘোৱাটো মোৰ কৰ্তব্যৰ ভিতৰতে পৰে।

মোক দেখিয়ে বুঢ়ীয়ে মুখ বন্ধ কৰিলে আৰু আন এজনী তিবোতা ভিতৰ সোমাই গ'ল। বাহিবলৈ দি বুঢ়ীয়ে চকু মোহাবিবলৈ ধৰিলে, বোধকৰোঁ কান্ধিবলৈ চোঁৱা কৰিলে। চোতালৰ এমুখে তিনি-চাবিৰহীয়া ল'ৰা এটিয়ে উমলি আছে, কাষতে ওঁত এখন।

কেঁচা পাণ্ডৰ ঈশনি

“মাহীদেউ, আপোনাৰ ভালনে ?”

“বোপাই, কপালৰ ছুখ। মোৰ কোন আছে, কোনে মোক চাব। ভাইটোক আনি লৈছিলো, সি নাই, পথাৰলৈ গৈছে হবপায়। কিনো কম, ভাই-বোৱাবীজনীৰ পৰা আক মই জীয়াই থাকিবলৈ টান পাইছোঁ।”

“সাদৰীৰ ভালনে ?”

“তাইৰ লগতেতো আছিলো, পিচে যিহে জেঁৱাই পালো, সিও মোক দেখিব নোৱাৰা হ’ল। আকনো ক’লৈ যাওঁ ? ল’ৰাজনবো আজি চাৰিমাহে খবৰ নাই। এতিয়া বোলে ক’বাত বঙালনী নে কি এজনীৰ লগত ঘূৰি ফুৰিছে। কিনো কম আক।”

“ক’ৰ বঙালনী ?”

“জানো তোমালোকেহে জানা। তোমালোকেই তাক আওবাটে পঠিয়ালা।”

বদনামটোৰ ভাগী হবলৈ ইচ্ছা নকৰিলেও তেওঁৰ বিবাগ পাতলাবলৈ কওঁ, “মাহীদেউ, নিতায়ৈ বাইজৰ কামতহে ঘৰ এৰিছে। বাইজেই বজা।”

“মাইকী মানুহৰ আলধৰা হৈ ফুৰিবৰ সময়ত, বাইজেই বজা ! কথা আক ! বোলে মাকতকৈ জীয়েক কাজী, ঢেকী ঠোৰাৰে বাটে পাঁজি !”

মোৰ ওপৰত বুঢ়ীৰ বহুদিনীয়া অভিযোগ, সেই কাৰণে তেওঁৰ মন্তব্যৰাৰি আওকাণ কৰি সুধিলো, “মাহীদেউ, আপোনাৰ কিবা বিশেষ অসুবিধা হৈছেনে কি, ধৰক ধান-চাউল ?”

অকস্মাৎ ভিতৰৰ পৰা চোকা সুবত বাগী আহিল, “ধান-চাউলৰ আকাল হবনে ! আমাৰ তেখেতে বোকা-পানী খচকি তেজ পানী কৰি ধান অলপ পাইছিল। লগাতকৈ ওপৰকিখিনি বোলো বেচিয়ে পেলাওক, টকাও লাগে—তাৰ কাৰণেই মোৰ ইমানখিনি গছনা শুনিবলগীয়া হৈছে।”

“এবা, মোৰ মাটিতে খেতি কৰিব, মোৰ ধানকে বেচিব, আক ধনখিনিও স্তমুৱাব নিজৰ জোলাঙাত ! কিবা বোলেনে—”

বুঢ়ীয়ে চাইগৈ আকৌ ফকৰা মাতিব থুজিছিল। জিতাব আগলৈ ওলাই

নাছিল। মই পলাবলৈ চেলু চাইছোঁ, খিতাতে ঠিঠি আহিবও নোৱাৰি।

“মাহীদেউ, তামোল এখনকে দিয়ক, মই যাব লাগে। আমাৰ ঘৰতো—”

“হয় বোপাই, তোমালোকৰ খবৰ পাওঁ, মইহে যাব পৰা নাই। ভালৈই হ’ল দিয়া। বুঢ়া মানুহ পাব হ’ল, নিস্তাৰ পালে, তোমালোকখনো অভাৱ কিহৰ—মোৰ নিচিনা মানুহৰহে—”

বুঢ়ীক এৰি থৈ বাহিৰলৈ ওলাই অলপ মুকলি বতাহ গাত লগোৱা বেন লাগিল। নিতাইৰ কথা ভাবিলোঁ। সি চাগৈ কম ছুখত ঘৰ এৰি যোৱা নাই। এইদৰে সদায় বিহৰ ভাপ লৈ থাকিব লাগিলে কোন মানুহনো তিখি থাকিব পাৰে? তাৰ খবৰ পাবলৈ হেঁপাহ হ’ল। কছাৰী গাৱঁলৈ গলে হয়তো পাব পাৰি, কিন্তু তালৈ যোৱাটো টান কাম।

আবেলি হাটলৈ গলোঁ। অতিপাত বৰষুণৰ ফলত চাৰিওফালে পথাৰ-বোৰত পানী। হাট-খোলাতো বোকা হৈছে; খোজ দিলে জোতা সোমাই যায়। তথাপি মানুহ-ছুহুহ কেতবিলাক আহিছে, তাৰে কিছুমান ওচৰ গাৱঁৰ কছাৰী আৰু মিকিৰ। কেইজনমান মৈমনছিঙীয়া। মোৰ এৰি দিয়া গোলাখনত বঙালী ডেকা এজনে মনিহাৰী মাল বেচিছে। ছটামান ঔষধৰ বটল, কিছুমান আইনাৰ বঙচঙীয়া বস্তু, কমাল একজুট, কেইটামান ছাতি ইত্যাদি বস্তুৰে সি দোকানখন সজাই লৈছে। মই এনেয়ে ওচৰলৈ গৈ অদৰ্কাৰতো দাটি খুবোৱা ব্ৰেড এখন কিনো।

“কেনে চলিছে দোকান?”

“কিনো চলিব,” মানুহজনে মোৰ মুখলৈ চাই মই কি ধৰণৰ মানুহ অলপ আন্দাজ কৰি লয়?”

“ভাল চলা নাইনে কি?”

“মানুহৰ যি ছবৰছা, কি বস্তু কিনিব! এই কেইদিন অলপ-অচৰপ দাৱাইহে বেচিব পাৰিছোঁ আৰু কেতিয়াবা কছাৰী ছোৱালী দুই এজনীয়ে বঙীৰ কমাল দেখিলে নিৱে—”

কেঁচা পাণ্ডব কঁপনি

সি অলপ হাঁহে। বহাগীয়ে কমাল কিনিবলৈ আহেনে কি শ্বখিবলৈ মন যায়। পিচে সি আক বহাগীক কেনেকৈ চিনি পায়? তাই হাটলৈ নিশ্চয় অহা নাই, আহিলে দেখিলোহেঁতেন।

“আমাৰ বঙালী মানুহৰ দোকান কৰাই মক্ষিল হ’ল, কেতিয়া উঠিব লাগে ক’ব নোৱাৰি।”

“মানুহৰ লগত ভাল ব্যৱহাৰ কৰিব।”

মাহ ছটামান কিনি লৈ উভতিব খোজোঁতেই ফুলবাৰীৰ চিনাকি বুঢ়ী এজনীক দেখোঁ। তাইৰ পিঠিত কেঁচুৱা এটা। সেইটোৰ কাৰণে তাই ছপাইচামানৰ কিবা মিঠাই লব খুজিছিল।

“বুঢ়ী, এইবোৰ কি কিনিছ! বেয়া তেলত ভজা খুৱালে বেমাৰ হব। নিকিনিবি।”

“এহু বাপা, আমাৰনু খুৱাবৰ আক কি আছে? আমাৰ কছাৰী-মিকিৰ মানুহৰ—”

“কছাৰী-মিকিৰ মানুহ নহয়নে কি?” মোৰ খং উঠে।

তাই আক নিকিনে। মই দোকান এখনৰ পৰা তাইক লুজন ছঅনামানৰ কিনি দিওঁ। তাই বঙা চাই এটা কেঁচুৱাটোৰ মুখত সুমুৱাই দিয়ে; কেঁচুৱাটোৱে নিৰ্বিকাবভাবে চুহিবলৈ ধৰে।

“বাপা, বুঢ়া দেউতাৰ ভাল?”

“ভহঁতে খবৰ নাপাৱনে কি? তেওঁ দেখোন ঢুকাল।”

“এহু এহু নাপাংতো। কিমান দিনমু হল?”

“ডেৰমাহেই হ’ব। পিচে বুঢ়ী কথা এটা অ’। তাই মোক অলপ কাম কৰি দিব লাগে।”

“কিন্তু বাপা?”

“তই বহাগীক খবৰ এটা দিব লাগে—তাইক কবি মই মাতি পঠিয়াইছোঁ বুলি।”

“দে বাপা, কম দে।”

খবৰটো পঠিয়াব পাৰি তেওঁ সকাহ পাওঁ। অন্ততঃ তাহাঁতৰ গাঁৱৰ বাতৰি অলপ পাম। হয়তো নিতাইবো খবৰ।

আমাৰ খিলঙলৈ ওভতা দিনবাৰ চোৱা হয়। মই বহাগীৰ কাৰুণ্যে বাট চাওঁ। অলপ কিবাকিবি কাম আছে বুলি ছদিনমান পলম কৰোঁ। বাইদেৱে খচমচনি লগায়।

“তোৰো ছুটি বছৰিন হ’ল, নহয়?” তেওঁ মোক মোৰ চাকৰিৰ কথা সোঁৱৰাই দিয়ে। অস্থায়ী চাকৰী, তাৰ উপৰি ডেবমাহ-ছুমাহৰ অস্থপস্থিতি। উভতি গৈ পাওঁনে নাপাওঁ সন্দেহ হয়। নাপালেও নাপাম।

খবৰ পঠিয়াবৰ তিনিদিনৰ মূৰত বহাগী আছে। তাই শুকাই-খীপাই জঁকাটো হৈ আহিছে। চকুত মেলেৰিয়া বোগীৰ হালধীয়া ৰং। অৱস্থাটো দেখি কেজাৰ লাগে। তাইৰ হাতত কচুৰ ঠাৰি কেইডালমান। শুদা হাতে আহিবলৈ তাই বেয়া পায়, হয়তো দেউতা ঢুকোৱা খবৰটোও পাইছে।

“কিয়নো মাতিছিলি?” তাই নিশ্চয়ভাৱে সোধে।

“তোৰ বেমাৰ হৈছিলনে কি বহাগী?”

“খেতিৰ দিন। ব’দ বৰষুণ।” খীণ ঠাঁহি এটা তাইৰ মুখেদি বাগৰি যায়।

“বাক, লপাঙৰ খবৰ ক’চোন।”

তাই নামাতে। চকু দুটা ললুহলীয়া হয়।

“কি হৈছে লপাঙৰ?”

“কিনো হব আৰো। জেলৰ পৰা আহিয়ে গাঁৱৰে কছাৰী এটাৰ লগত কাজিয়া লাগে—”

“ওঁ তাৰ পিচত?”

“মামামাৰি লাগে আৰো। তাৰ এখান হাত ভাঙে। গাঁৱত খেল হয়। নিতাইবাবুৱে নিষ্পত্তি কৰি দিয়ে—”

“অ’ নিতাই ক’ত এতিয়া ক’চোন—ক’ত এতিয়া সি?”

তাই মোৰ উৰ্বেণ আওকাণ কৰি নিজৰ মনেৰেই কৈ যায়, “হাত ভাঙি দি বিছনাত পৰিল তেতিয়াৰ পৰা উঠিবই পৰা নাই। তাতে বাৰিষাকাল, মাছে

কেঁচা পাণ্ডব কঁপনি

মাজে জ্বৰ উঠে। খেতিৰ কাম মইহে কৰিছোঁ, ধান নিকোৱা, ভুই কৰা—
মোৰো জ্বৰ, কঁপি কঁপি জ্বৰ উঠে।”

তাইৰ অৱস্থাটো দেখি মাক অলপ চাহ কৰিবলৈ কওঁ। মাক অৱস্থা
সোৱৰাই দিব নালাগে। গাঁৱৰ কছাৰী মিকিৰ আহিলে তেওঁ তাহাঁতক
খুৱাইহে পঠিয়ায়।

“তহঁতৰ মেলেৰিয়া বেমাৰও, কুইনাইন বা মেপাক্ৰিন বড়ি খাব লাগে, বাক
মই তোক দাৱাই দিম, লৈ যাবি। নিতাইবাবুৰ খবৰ কচোন—”

তাই ইফালে সিফালে চাই সন্তৰ্পণে কয়, “কোনোবাই শুনিব আৰো।”

“নাই, কোনেও নুশুনে।” বাইদেউ ওচৰ চাপি আহিছিল, মই তেওঁক
আঁতৰ হবলৈ ইঙ্গিত দিওঁ।

“নিতাইবাবুক পুলিচে ধৰিব, খুজিছিল, আমাৰ মানুহেহে ৰাখিলে। তেওঁ
এতিয়া মিকিৰ বস্তিৰ ফালে আছে হবপায়। নিতাইবাবুৰ বিয়া হ’ল নহয়?”

“কাৰ লগত ও?”

“বঙালনী ছোৱালী এজনীৰ লগত। বিয়া হবৰ তুমাহেই হ’ল। কিয়বা
কৰিলে বঙালী মাইকীৰ লগত?”

“দেখিবলৈ কেনেও ছোৱালীজনী?”

“কেনে হব আৰো। ক’লা বেমাৰত পৰা মানুহ যেন দেখি।”

বিয়াখন অন্তত: তাইৰ পচন্দমতে নহল। বাটত পোৱা ফুল জানো
আটাইবিলাক ধুনীয়া? বহাগী অন্তত: ধুনীয়া আছিল এসময়ত। সোণৰ
দৰে উজ্জল তাইৰ বং, গাৰ ভঙ্গীত সতেজ ছন্দ। এতিয়া চাগৈ ৰবীনকুমাৰে
তাইক কেবাহিকৈয়ে নাচায়। বুকুৰ ছাড় লেখিব পৰা হ’ল তাইৰ অৱস্থা।
ৰবীনকুমাৰৰ খবৰ তাই নাপায়, সি বছদিন সেই অকলত নাই বোলে।

অলপ পৰ বৈ তাই আকৌ কয়, “মই মনে মনেহে আহিছোঁ—”

“কিয়?”

“লপাণ্ডৰ বৰ খং আপোনালোকৰ ওপৰত। জানিলে সি মোক কাটিব।
কৰ খ তাব।”

সেইটো অৱস্থা লৈ আহিবলগীয়া হোৱাত তাইলৈ মৰম ওপজে। এই বৰষুণ, বোকা-পানী; তাৰ উপৰি হাড় ভগা খাটনি—ইয়ো জীৱন। তাইক মেপাক্ৰিন বড়ি এটেমা দিওঁ, কেনেকৈ খাব লাগে বুজাই দিওঁ, মাই তাইক খুৱাই-বুৱাই পঠিয়ায়। মই তাইক টকা কেইটামান দিওঁ বুলি ভাবোঁ, কিন্তু সিবেলিৰ সেই ঘটনাৰ পাচত আক যাচিবলৈ সাহ নহয়, সছোচ ওপজে। আক দান কৰিলেতো তাহাঁতৰ অৱস্থাৰ উন্নতি নহয়; দানো একপ্ৰকাৰৰ প্ৰৱঞ্চনাহে।

মাই বাইদেউক ফুলবাৰীৰ কঢ়াৰীবিলাকৰ বিষয়ে কিছু আভাষ দিয়ে। তাহাঁতৰ ভাবভঙ্গীৰ সলনি, খাজানা আৰু ধান দিবলৈ অমান্তি, মোৰ অকৰ্ম্মণ্যতা, আদি বহুতো কথা কয়। বাইদেৱে হেড্‌মাষ্টাৰগীৰ দৰে ওপৰে ওপৰে একোটা মন্তব্য কৰে। মই ভাবোঁ—সুইতেহে জানে ব'ঠা কিমানলৈ বহে। নিতাই-বৰাইঁতৰ বা-বাতৰিয়ে অৱশ্যে মনত কেনেবা কেনেবা ভাব সৃষ্টি কৰে। মানুহবিলাকৰ চুখ-কষ্ট আওকাণ কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু মোৰ বন্ধু নিতাই বৰাই কি ধৰণে তাহাঁতৰ চুখ-দুৰ্গতি আঁতৰাব ভাবি গুৰ নাপাওঁ। কুসংস্কাৰে ভৰা এখন বিবাট সমাজ, ভাত-কাপোৰৰ হাহাকাৰ, বেমাৰ-আজাৰ, তাৰ উপৰি পুৰণিকলীয়া শাসনতন্ত্ৰ। এমুঠিমান কমবেড-কমবেডনীয়ে হাতভ বন্দুক ল'লেই যে এই অৱস্থাৰ সলনি হ'ব ভাবিবলৈ টান পাওঁ। ভাৱ হয়, এইদৰে, ইমান সহজ উপায়ে সমস্যাৰ সমাধান নহয়। নিতাইহঁতৰ কৰ্ম্মপন্থাৰ পৰা সহানুভূতি আঁতৰি আহে।

আমাব খিলঙলৈ ওভতা পলম হয়। বাইদেৱে বেছিদিন ঘৰৰ পৰা আঁতৰি থাকিব নোৱাৰে। মাই কয় পঞ্জিকা চাবলৈ। এটা ভাল দিন গ'ল, আক এটা চাব লাগে। মাহেক্ষণ, অমৃতক্ষণ, বাৰবেলা ইত্যাদি তেওঁৰ ওঁঠৰ আগতে লাগি থাকে। মই তেওঁক থং তোলাবলৈ সোধোঁ, “মইনো কি ক্ষণত উপজিছিলোঁ মা? বাৰবেলাতনে কি?”

“ঈ! যা, নিধক। পঞ্জিকাখন সোনকালে চাগৈ, নোৱাৰ যদি মই আমাৰ বন্ধেখব দেউক মাতি পঠিয়াওঁ।”

দেউতাৰ পঞ্জিকাখন হাতেৰে ছোৱা মনত নপৰেই। পঞ্জিকা চোৱা মানে এসোপা অনৰ্থ মনৰ ওপৰত জপাই লোৱাহে। তেওঁৰ মেজৰ ওপৰত থকা সৰু থাকখনৰ পৰা কিতাপখন উলিয়াওঁ। মোৰ ভাগিনী বাণু ছবি চাবলৈ আগ বাঢ়ি আহে। পঞ্জিকাৰ ভিতৰত দুই এখন কাগজ, চিঠি, বজাৰৰ হিচাব কৰা শ্লিপ। মই লিখা চিঠি এখনো পালোঁ, এটি বাণিচক্ৰও, কাগজখনৰ তলত লিখা আছে ক্ৰীমতী অম্বিকা, নিশ্চয় চক্ৰটো চাই দেউতাই বোৱাৰীৰ সপোন দেখিছিল। অন্তমনস্ক হৈ পাত লুটিয়াই যাওঁ, অকস্মাৎ পাতল নীলা বঙৰ খাম এটা পিছলি পৰে, তুলি লওঁ, ওপৰৰ নামটো মোৰ, দেখোঁ নীলিমাব আখৰ। সাৰ পাই উঠাৰ দৰে চিঠিখন ভালকৈ তুলি লওঁ।

পুৰণি সোঁৱৰণবোৰ বানপানীৰ দৰে ছোঁহোৱাই মনলৈ আহে। চিঠিখন কোনোবাই খুলিছিল, হয়তো দেউতাই, লেফাফাৰ জিভাখন ফাটি আহে, থং উঠে। মোৰ চিঠি মই নাপাওঁ কিয়? তাৰ উপৰি আনে কিয় চাব? দেউতাৰ ওপৰত ওপজা অভিমানে অন্তৰ ওপচায়।

ছপাৰীমান কথা মাথোন। মই গোঁবীপুৰ এবাৰ চুসপুত্ৰ-মানৰ পাচতে লিখা। আন কথা একো নাই, মাথোন অকস্মাৎ তাইৰ বিয়া ঠিক হ'ল, মই যেন কমা কৰোঁ, মোৰ আশীৰ্বাদ বিচাৰিছে।

“কাৰ চিঠি মায়া ?” বাপুৱে সোধে।

“যা, আঁতৰ হ !” এক ধমকি দি তাইক পঠিয়াই দিওঁ।

চিঠিখন নোপোৱাহেঁতেনো ক্ষতি নাছিল, তথাপি নীলিমায়ে যে মোক অসন্তোষ মনত ৰাখিছে এই ভাবটোৱে অলপ তৃপ্তি দিলে। সিদিনা তাইক এৰি থৈ আহিবৰ দিনা তাই কৈছিল—আপোনাক গুৱাহাটীত লগ পাম, নহয়নে ? সিদিনা অসুখৰণে হাঁহি মোক এৰি থৈ গৈছিল। মই তাইক গৈ থকা চাই থাকিলোঁ, তাই যেন মোৰ জীৱনৰ পৰাই ধীৰে ধীৰে আঁতৰ হৈ গৈছিল—ছাঁ আহিলে পোহৰ যোৱাৰ দৰে মনটো শুলা শুলা লাগে। খিলঙলৈ গৈ তাইৰ খবৰ কৰিবৰ মন যায়। এৰা, গৈয়ে খবৰ কৰিব লাগিব। প্ৰবীণে মোক নিওঁ নিওঁকৈ আছেই।

ডেৰমাহৰ মূৰত গৈ তপত খবৰ পালোঁ মিনতি আহি পোৱা বুলি। তপত বুলি কৈছে এই কাৰণেই যে আমি গৈ পাবৰ দিনা ৰাতিপুৱাই প্ৰবীণে সৈতে তাই ভুমুকি মাৰি গৈছে। খবৰটো ভিনদেৱে দিলে। দ্বিতীয় খবৰ হ’ল—তাতকৈ অলপ শীতল—মোৰ চাকৰি নাই। অস্থায়ীকৈ কাম কৰা মানুহে ডেৰমাহ-ছয়মাহলৈকে ছুটি নাপায়।

চাকৰিটো যোৱা কাৰণে এনেয়ে বেয়া লগা নাছিল, কিন্তু তথাপি পোৱা বস্তু হাতৰ পৰা পিছলি গলে অহং ভাবটোত আঘাত লাগে, সেই কাৰণেই অলপ বিৰক্তি উপজিল। অলপ মানসিক অৱসাদ লৈ উভতিছিলোঁ। বেকাৰ হোৱা বাতৰিটোৱে ফুৰ্ত্তিৰ সময় নোযোগালে।

“তোৰ দিন বেয়াই হবপায়,” বাইদেৱে মন্তব্য কৰিলে।

“দিন বেয়া নহয়, মাথোন চাকৰি মোৰ কপালত নাই।”

“এইটোকে চেলু কৰি তই আকৌ পলাব খুজিছ হবপায় ?”

“চাওঁচোন।”

বাইদেউৰ মোৰ ওপৰত ভৱসা কম। ভাবিছে আকৌ কাৰবাৰ-চাবাবত সোমাই পৰিম। ছদিনমান বাট চোৱাচোন, ভিনদেৱে আশ্বাস দিয়ে।

ভাত-পানী খাই উঠি এদিন প্ৰায় আবেলিলৈকে বিছনাত পৰি আছোঁ।

কৈচা পাভৰ কঁশনি

অলপ আগেয়ে বৰষুণ এজাক গৈছে। কজলা ডাৱবোৰ উৰি যাব ধৰিছে। আকাশৰ বৰণ ডাঠ নীলা। খিবিকীৰে ডাৱৰৰ চপবাবোৰকে চাই আছোঁ। ওচৰৰ কোনোবা এঘৰৰ পৰা গ্ৰামোফোনৰ সঙ্গীতৰ আৱাজ আহিছে। ডাৱৰ একোচপৰা কেতিয়াবা, বেগাই নাইকিয়া হয়, একোচপৰা লাহে লাহে ভাহি ফুৰে। গধূলি শ্ৰবীণ আহিবৰ কথা, মাতিপুৱাই সি কৈ গৈছে। গিৰিধাৰী-লালৰ পৰা টকা ডেৰহাজাৰমান পাব লাগে। তাৰ লগত আক অলপ যোগাব কৰি কিবা কৰিব পাৰিনে, নে আকৌ কামকাজ এটাকে বিচাৰি লওঁ, গুণাগুণ কৰিছোঁ। ডাৱৰৰ চপবাবোৰে ভাৱৰ আঁত হেৰুৱায়। মিনতিয়ে মোক লগ ধৰিবৰ চেষ্টা কৰি আছে, মই-পলাই ফুৰিছোঁ। বাইদেৱে কেইদিনমান বিয়াৰ কথা উলিওৱা নাই। কেঁচুৱাটোৰ অস্থুখ, সেয়ে তেওঁক বাস্তৱ কৰি ৰাখিছে। গাৰুৰ কামত হাঁহ-পাখ পোহা সম্বন্ধে কিতাপ এখন, পঢ়িবলৈ মন যোৱা নাই।

ভিনদেউ অফিছৰ পৰা আহি পায়।

“এই বঙালীবিলাকৰ পৰায়ে আক ?” তেওঁ বৰ বিৰক্তিকৈ আৰম্ভ কৰে।

“কি হ’ল ভিনদেউ ?”

“নকবাহে, জাতীয় মহাসভাইনো কি কৰিছে কবই নোৱাৰোঁ।”

“কি হ’লনো ?”

“অস্থিকাগিৰিয়ে বক্তৃতা দিহে ফুৰে, পিচে কামৰ সময়ত—”

“আটাইবিলাকে হাত উজান নিদিলে অকল এজনে কি কৰিব ? পিচে কি হ’ল নকয় কিয় ?” মই উঠি ওচৰলৈ যাওঁ।

“কিনো হব আক। চুপাৰিন্টেণ্ডেণ্টৰ কামটো মোৰে প্ৰাপ্য আমাৰ ব্ৰাহ্মত, ৰালি হৈছিল, পিচে দিলে বঙালী এটাক ! কিনো কৰিবা আক, পাবলগীয়া-খিনিও নাপালে—”

“এহ্, হয়নে কি,” মই সহানুভূতিৰ শব্দত কওঁ।

“এবেলি বৰঠাকুৰক লগ নধৰে কিয় ?” বাইদেৱে ভিতৰৰ পৰা আহি মন্তব্য কৰে।

বৰঠাকুৰ অগতিৰ গতি। এইদৰে প্ৰত্যেক মানুহেই যদি তেওঁক কৰ্মন দিব

লাগিল তেনেহলে যেচেৰাৰ দিন বাতিনো থাকে ক'ত ? তথাপি আপোন মানুহ এজনৰ বেজাৰ দেখি অলপ। বেয়া লাগে। ভিনদেউ কামৰ মানুহ, নিজৰ কামখিনি কৰি গৈ থাকে, ভাবে প্ৰমোচন পাব, দৰমহা বাঢ়িব। নিম্ন মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ গতি বেলেৰ লাইনৰ মাজেদি, বাধা নোপোৱাকৈ গৈ থাকে, বাধা পালেই বয়, বাগৰিলে আৰু উঠিবৰ উপায় নাথাকে।

ভিনদেউৰ নৈবাশ্বৰ হেঁচা বাইদেৱেও গা পাতি ললে। দিনটো বিছনাতে ইকাত্তি-সিকাত্তি কৈ আছিলোঁ। তাৰ উপৰি সন্ধিয়াৰ এই বিবসীয়া পৰিবেশ-টোৰ পৰা মুকলি হওঁ বুলি বাহিৰ ওলালোঁ। প্ৰবীণ নাছিল ভালেই পাৰ্শোঁ।

লুম্পাবিঙৰ পাহাৰৰ পৰা নামি অলপ তললৈ গৈছোঁহে, দেখিলোঁ প্ৰবীণ আনটো ফালৰ পৰা আহিব লাগিছে। তাৰ হাতত এটাছি কেইচ, গাত নতুন কোৰ্ট-পেণ্ট এজোৰ।

“বৰ বেচি হ’ল ভাই, মানুহ এজনৰ ইন্‌চিয়োৰ কৰাবলৈ গলোঁ মউখাবলৈ, আহোঁতে বেচি হৈ গ’ল।”

“পিচে কাম হ’লনে ?”

“ওহোঁঃ, তেওঁ নিজেই বোলে এক্সেলী লৈছে, ঘৈণীয়েকৰ নামত। নিজে চৰকাৰী চাকৰিয়াল।”

“ব’ল বাক। তোক লগ নাপালেই ভাল পালোঁহেঁতেন, মন-চন ভাল নাই।”

“মিনতিৰ খবৰ কৰিলিনে নাই ? তাই এই ওচৰতে আছে, মাটবগীৰ মেছ এটাও, তোৰ ওপৰত ওফন্দ খাই আছে—”।

মিনতিৰ নাম এতিয়া মুলিয়ালেও হব, আন য’লৈকে নিয় যাম।”

“কা-ডুপৰ তালৈ কেইবাদিনো যোৱা নাই, বাৰি ?”

“ইমান ঘনাই বাবৰ দৰ্কাৰ কি ?”

“অস্তবৰ পোবনি, দিনে দিনে টান বাঢ়িহে গৈছে।”

“ভয়ো নিধক। লোকৰ ভিবোতা একনৌক এইদৰে—”

প্ৰবীণে তাৰ অভিজ্ঞতাৰ কথা বহুতেই মোক ক’ব খোজে, মই মাথোন প্ৰশ্নৰ নিদিওঁ। যিবোৰ নিজৰ ব্যক্তিগত কথা, সেইবিলাক বাহিৰত উল্লাত

কৈচা পাতৰ ঝপনি

মেলি নিদিয়াটোৱে কচিব পৰিচয়। পিচে হয়তো সঙ্গ-দোবে মোক দুৰ্বল কৰিছিল, বা নিৰ্জমা মনটোৱে মনৰ খাণ্ডয়ে বিচাৰি ফুৰিছিল। কা-ডুপক সি কেনেকৈ লগ পালে সুধিবৰ মন যায়।

তাইৰ ঘৰৰ সমুখত গোলাপ ফুলিছে, মূছ গোন্ধ পাওঁ। গোলাপফুল-বিলাক সাজৰ পাতল আন্ধাৰত চিনিব পাৰি। আমি আগৰ দৰে ওপৰলৈ উঠি যাওঁ। ছুৱাবখন মেলা, তাই কিন্তু কাপোৰ-কানি পিন্ধিব ধৰিছে। ছুৱাৰত টুকুৰিবিয়াই দিওঁ। তাই চকু খাই উভতি চাই প্ৰবীণক চিনি পায়।

“খুবলৈই!”

“খুবলৈই! এওঁ। সিবেলিয়ে আহিছিল—মোৰ বন্ধু, তোমাক চাবলৈ আহিল।”

“আপুকা মেহেৰবান,” মোক উদ্দেশ্য কৰি তাই হিন্দুস্থানীত কয়।

বেতৰ চকী দুখনত বহি লওঁ। তাইৰ বহল কপালখন আৰু উজ্জল চকু-যুৰি ভাল লাগে। মূৰটো ফণিয়াই লৈ তাই এবেলি ঘূৰি চায় আৰু আকৌ ফণিখন চুলিত লগায়।

“কোনোবা আহিবনে কি কা-ডুপ?” প্ৰবীণে সোধে।

“কিয়?”

“মানে—চৰম লাগে নহয়—”

তাইৰ চকুত জিলিকনি খেলে, পাতল ঠোঁট দুটা বান্ধৰ আভাসত ভাঁজ লাগে

“চৰম! কিয় তেনে আমাৰ পাচে পাচে দৌৰি ফুৰে?”

প্ৰবীণে চাইগৈ তাইক আন মানুহৰ অনুপস্থিতিত সবছ সময়লৈ পাব খুজিছিল, সেই কাৰণেই সেইদৰে সুধিছিল। সমিধানটোৰ কাৰণে সি হয়তো সাজু নাছিল, মইতো একেদৰে নাছিলোঁ।

প্ৰবীণে আন কথা উলিয়ায়। তাই তামোল কাটে। তাই—মই কেনে আছোঁ, কি কৰিছোঁ সোধে। মই প্ৰবীণক কওঁ, “তুমি অকলেহে আহিব লাগিছিল।”

কি কৈছে?” তাই প্ৰবীণক সোধে।

সি ক'লত তাই “এ-ম্!—নাপায়!” বুলি মুখখন সিঞাবি দিয়ে। প্ৰবীণে তাইৰ প্ৰতিক্ৰিয়াত চাগৈ অলপ কৃতৰ্থ বোধ কৰে।

“সোনকালে আহিলে চিনেমা চাব পাৰিলোহেভেন”, তাই কয়।

কথাষাৰ মই পচন্দ নকৰোঁ। তাইক লৈ চিনেমা চাব ঘোৱাটো প্ৰবীণৰ সম্ভৱ হ'ব পাৰে, মোৰ কাৰণে নহয়। আহিবৰ সময়ত মই ছুৱাবেদি বাকলৈ ওলোৱা মাত্ৰকে সি উভতি তাইক চুমা খায়। তাই “উৱা!” বুলি চিঞাবি দিয়ে। প্ৰবীণে হাঁহে।

বাটত প্ৰবীণে তাইৰ কথাকে কয়।

“তুমি তাইক কেনেকৈ লগ পালা কোৱা নাই নহয়?”

“নাই কোৱানে কি? শুনা। ফজল মোটৰ হাৰ্কচৰ গৰাকী ফজল মোৰ বন্ধু। পাতলকৈ দীঘল চুলিৰে মানুহজন, ঘৰ চিলেটতনে ক'ত। তাই এদিন তাৰ কাৰখানাৰ সমুখত গছ এজোপাৰ ছাঁত থিয় হৈ কাৰোবালৈ অপেক্ষা কৰিছে। সি মন কৰি আছে। বাটেৰে কোনোবা এজন গৈ আছিল, সি তাইক লক্ষ্য কৰি মস্তব্য এটা কৰিলে। তাই ততালিকে “চুপ!” বুলি এনে এটা ভঙ্গীৰে তাৰ ফালে ঘূৰি চালে যে সি ভলমূৰকৈ পলাবলৈ-তং নাপালে। তাইৰ ক্ষিপ্ৰ ভঙ্গী আৰু চকুৰ দীপ্তি দেখি ফজলৰ মুখৰ পৰা আকস্মিকভাৱে ওলাল—চাবাহ! তাই তাৰ ফালে চকিতভাৱে চালে আৰু ক্ষন্তেক পাচতে আঁতৰি গ'ল। সেয়ে সিহঁতৰ পৰিচয়, যদিহে তাক পৰিচয় বুলিব পাৰি।”

“তাৰ পাছত?”

“তাৰ পাচত ফজলে তাইক দুই-এদিন দেখিলে চিনেমা হলত। এদিন সি পিচ ললে তাইৰ, সন্ধিয়া। তায়ো হয়তো তাক নজৰ কৰিছিল, কিন্তুনো ঘৰৰ সমুখ পাই তাই উভতি চালে আৰু মিচিককৈ হাঁহি আহ্বান জনালে—আলে! সি গ'ল, তাইৰ খোটালাত বহি লৈ অলপ বিবুধি হৈ চকী-মেজবোৰকে লক্ষ্য কৰিলে। তাৰ পাচত ক'বলৈ একো নাপাই শুধিলে—কুম্হাৰা নাম ক'ৱা হয়? ততালিকে সমিধান আছিল—যেৰে নামছে আপুঁকা কৈ জনবং হয়? সিনো আৰু কি মাতিব! তাই লাছেকৈ প্ৰামোদনত বেকৰ্ত্ত এখন জুৰি দিলে।

কৈচা পাভৰ ৰূপনি

তাই তাৰ ফালে একতীয়া হৈ গ্ৰামোফোনটোৰ ওপৰত হালি পৰিছে। সি তাইৰ লোভনীয় অবয়বটো লক্ষ্য কৰিলে, ওলমি থকা বুকুখনলৈ চকু গ'ল। সি আক ব'ব নোৱাৰিলে, অকস্মাৎ উঠি তাইক সাৱট মাৰি ধৰি গালত মুখখন লগাই দিলে। তাই উচাটু মাৰি যাব খুজিছিল, নোৱাৰিলে। সি তাইক আকো চুমা দি চকী এখনত পেলাই থৈ ওলাই আহিল।”

“ওঁ, পাচত ?”

“তাৰ পাচত সি প্ৰায়ে যায়, বহে, চাহ-তাহ খায়, তাইক লৈ ফুৰিবলৈ যায়। কেতিয়াবা বাতিও থাকে।”

“বুজিলোঁ, পিচে ফজল আৰু কা-ডুপৰ মাজত কোনখিনিত তোমাৰ ঠাই ?”

“শুনা, ফজল তাইৰ কাৰণে ইমান বলিয়া যে এবাৰ তিনিমাহৰ কাৰণে দিল্লীলৈ কামত গৈ এমাহ নোযাওঁতেই উভতি আহিল—”

“তোমাৰ চিনাকি ফজলৰ সহায়ত ?”

“ফজলেই মোক প্ৰথমে লৈ গৈছিল—”

“এতিয়া চগা হৈ ঘনাই ঘনাই চাকিৰ ওচৰ চাপিছা, নহয়নে ? ছিৰাগ জলতা নেহি বিনা সমা আতে হুৱে—চগা নপৰিলে চাকি নজলে।”

“নোৱাৰোঁ উৎপল, অন্তৰৰ টান, কি কৰিম ?” সি বাধাসনা মুখেৰে মোলৈ চায়।

মই নামাটোঁ। এইধৰণৰ তিৰোতাৰ প্ৰকৃতিত স্বাধীনত প্ৰিয়তা বেছি, কাৰো সঁজাত বেচি দিনলৈ থাকিবলৈ ভাল নাপায়। মতা মানুহ যদি যায় তেনেহলে তাইহঁতৰ ব্যক্তিত্ব আকৰ্ষণতহে যায়। তাইহঁতেও কাকো পৰাপকৃত ‘হাতছাড়া’ নকৰে, কিন্তু তাৰ পৰা পুৰুষৰ আত্মসন্মান থাকে ক’ত ? তাই জানো নকলে—আমাৰ পিচে পিচে দৌৰি ফুৰে কিয় ? কিমান অৱজ্ঞাবে কথাবাৰ কৈছিল !

“এই ধৰণৰ বনৰীয়া প্ৰেম জানো স্থায়ী, প্ৰবীণ ?”

“তুমি ক’বা বুজি-বাজি এজনী গোটাই লোৱাহে ভাল। ময়ো বুজি পাওঁ, তথাপি—”

আমি অলপ ঘূৰা-ঘূৰি কৰি ৱাৰ্ড লেইকৰ ওচৰ পাওঁ। সবলগছৰ ছাঁৰেৰে জোনাকত বুৰ গৈ থকা বাটত দীঘলীয়াকৈ পৰিছে। আকাশত ছই-এচপৰা পাতল ডাৱৰ। অকস্মাত্‌ প্ৰবীণে কৈ উঠে, “সৌজনী কোন উৎপল, সেই লাইটপোষ্টটোৰ ওচৰত ?” তাৰ কথাত উদ্ভেজন।

“কোনজনী ?”

“সউৱা—লগত এজন মানুহ। কা-ড্ৰপ নহয়নে ? কি বিপৰীত—সেইজন ফজলতো নহয় !”

“কি কৰা তুমি—প্ৰবীণ ?”

সি আগ বাঢ়ি গলেই। ময়ো লাহে লাহে ওচৰ চাপোঁ। কা-ড্ৰপ হয়। লগত এজন মানুহ। সিহঁতে লেকৰ পাৰত গছ এজোপাৰ তলত থিয় হৈ কথা পাতিছে। কাষতে পানীত জোনাকৰ তিব্বিৰণি উঠিছে।

প্ৰবীণে পোনখুন্দাই গৈ চিঞৰি উঠে, “ও তুমি তেতিয়া কাৰোবাৰ কাৰণে বৈহে আছিল ? কিয়, আজি ফজল নাহেনে কি ?”

তাই প্ৰথমতে অলপ উচাপ খালেও সংযত হৈ অথচ ঠঁঠৰ আগত যিমান-খিনি সম্ভৱ বিধ গোটাই লৈ ক’লে, “উৱা ! মই য’লৈকেই নাযাওঁ, যিয়েই নকৰোঁ, তোমাৰ কি ? তোমাক অলপ তামোল দিওঁ বুলিয়ে মই তোমাৰ কথামতে উঠা-বহা কৰিমনে ? কাণ্ড চোৱা !”

অসীম ঘূৰাৰে তাই থু পেলালে। প্ৰবীণ ঠাইতে নাইকিয়া হ’ল, মুখৰ জ্বলি থকা চিগাৰেটডালেহে সংকেত দিলে সি কোনফালে আন্ধাৰত নিজক হেঁকুৱাই পেলালে।

কা-ড্ৰপৰ চোকা মুখ আৰু সেই মুখৰ অন্তৰ্ভূপাতে তাইৰ ত্ৰেজী প্ৰকৃতি। তাইৰ ব্যৱহাৰত মোৰ আত্মসন্মান লবু হ’ল যদিও তাইক জ্ঞান নকৰাকৈ নোৱাৰিলোঁ। চৰম লাগে যদি আমাৰ পিচে পিচে দোৰি কুৰে কিয় ? কি পোনপতীয়া উক্তি ! আমি আটাইখিনি বিচাৰোঁ—প্ৰযুক্তিৰ খোৰাক, অথচ তাৰ কাৰণে জৰিয়না দিব নোখোজোঁ, মুকলিকৈ নিজৰ অভাবখিনি স্বীকাৰ

কৈচ পাভৰ ঈশনি

কবিৰ নোখোজোঁ। বেবৰ আঁৰত, ভুৱাৰ আঁৰত, ভগুমিৰ আঁৰত বিচাৰোঁ
প্ৰযুক্তিৰ খোন্ধাক, নহলে ভদ্ৰজীৱনৰ সন্ধান নাথাকে, নৈতিকতাৰ খোলাটো
নফটাকৈ নাথাকে।

ক'ৰবাত ঘণ্টা বাজে টং টং টং—আঠোটা। লেইকৰ পাৰত বহি লওঁ।
ওচৰত মানুহ-দুহুহ নাই। তাৰে কা-ডুপৰ চোকা মুখখনৰ কথা, তাইৰ চকুৰ
দীপ্তি। তাই চাগৈ ইমান বেলেগে আকৌ কাৰোবাক কথাৰে থকা-সৰকা
কৰিছে। সঁচা কথাৰ চোক সদায় সবহ, কা-ডুপৰ মুখখনৰ দৰে।

পানীৰ যুঁৱলিত বহি ললোঁ। সমুখত অষ্টমোৰ জোন নাচি থাকে। বতাহ
লাগি পানী কঁপে, চৌৰ খাকবিলাক জোনাকত লৰি ফুৰা সাপৰ দৰে জিলিকে।
ওপৰত সবল গছৰ সোঁ-সোঁৱনি। জোনটোৰ নাচোনৰ ছেৱে ছেৱে মনটো
দোলে।... ..বনৰীয়া প্ৰেম জানো স্থায়ী? মানুহে প্ৰেম কৰেনে জীয়াই
থকাৰ দায়িত্ব পালন কৰে?...জীৱনৰ ধৰ্ম্মৰো এটা শৃঙ্খলা থাকিব লাগে।
যিমান দিন সমাজত থাকোঁ, যিমান দিনলৈকে মানুহৰ ভবিষ্যতৰ কথা ভাবোঁ।

জোনৰ নাচন ক্ৰমে নাইকিয়া হ'ল, তাৰ ঠাইত ফুটি উঠিল এখনি মুখ।
নীলিমা নামে ছোৱালী এজনীৰ মুখ। দুটা অলপ কোঁতুহলী চকু, চকলাকৈ
তেজপোৰা মুখ এখন, ডিঙিত মেৰিয়াই ধোৱা বগীডাল...অকস্মাৎ মোৰ বিয়া
ঠিক হ'ল, আপুনি মোক ক্ৰমা কৰিব...নীলিমাৰ খবৰ কবিলৈ মন গ'ল।
ছোৱালীজনী কেনেকৈ আছে জানিবলৈ কোঁতুহল উপজিল।

দোকমোকালিৰে পৰা ধুমার্জয় বৰষুণ। প্ৰথমতে ছ-ছ শব্দ কৰি অলপ কোবাল বতাহ। ঘৰবোৰ উকুৱাই নিয়ে যেন লাগে। তাৰ পাচতে শিলগুটি এমুঠি লৈ গাৰ জোৰেৰে টিনৰ ওপৰত মাৰি দিলে যিদৰে শব্দ হয় তেনে শব্দ কৰি এছাটি বৰষুণ পৰিল, তাৰ পাচত আকৌ এছাটি, তাৰ পাচত—হব্, হব্, ঝব্, ঝব্—আকাশৰ ডাৱৰ আটাইখিনি ভাগি পৰা যেন লাগিল। লেপখন ভালকৈ গাত মেৰিয়াই লৈ চকু মুদি বৰষুণৰ শব্দৰ মাদকতাত গা এৰি দিলোঁ। কাম-কাজতো একো নাই, মাথোন খাইছোঁ আৰু শুইছোঁ। ঘৰৰ কাষৰ জানটোৰে পানী দৌৰি যোৱা শব্দ শুনো। স্থলগুৰ প্ৰত্যেকটো জানেই বৰষুণৰ সময়ত একো একোটা জলপ্ৰপাত। চিলমিলকৈ টোপনি আহে। টোপনিতো যেন বৰষুণৰ ঝব্, ঝব্, শব্দ শুনি থাকোঁ।

অকস্মাৎ বাইদেউৰ মাতত সাৰ পাওঁ। বৰষুণ পৰিয়ে আছে, যদিও অলপ কম জোৰত। বাইদেৱে কাঁহি-বাতি ধুবলৈ অহা কাঞ্চীজনীক বকিবলৈ ধৰিছে, তাই অহাত বেলি কৰা দেখি। উঠি পিবালিলৈ ওলাই যাওঁ। দেখো কাঞ্চীজনীয়ে তি-তি-বুৰি চোতালৰ কলটোত কিবাকিবি ধুব ধৰিছে। ক'লাকৈ নেপালী তিব্বতাজনী, তাইৰ ল'ৰা-ছোৱালী কেইবাটাও। গিৰিয়েকে মটৰ টেক্সনত কিবা কাম কৰে, বেচি ভাগ সময় মেলেৰিয়াত ভুগি আৰু কাহিয়ে কটায়। বৈগীয়েকে ইঘৰ সিঘৰত কাম কৰি যি পায় তাৰ ওপৰতে সংসাৰখন। তাইবো স্বাস্থ্য ভাল নহয়, চকু হালধীয়া হৈ থাকে।

“কেলেইনো বকিছ ?”

“চাচোন তাই কিমান বেলি কৰি আহিছে, ইকালে অকিছলৈ যাবৰ সময় হলেই !”

“বৰষুণ নহয়,” মই নবম শ্ৰবত কওঁ।

“তাই কিবা দৰমহা নিনিয়নে কি ? কিয় তেনে কাম কৰিবলৈ আছে ?”

কেঁচা পাতৰ কঁপনি

কাঞ্চীয়ে মুখৰ ভিতৰেও কিবাকিবি ভোৰভোৰায়। বাইদেউৰ খং আক চৰে। মোৰ মনলৈ আহে বহাগীৰ কথা। তায়ো ব'দে বৰষুণে কঠিয়া কই, ধান নিবাই শৰীৰটোৰ অৱস্থা কি কৰিছে মনত পৰে। যন্ত্ৰৰ দৰে তাই পুৱাৰ পৰা গধূলিলৈ খাটে, তাইৰ দৰে আনবিলাকেও খাটে। ভোক বেমাৰ, ক্ৰমে শোচনীয় হৈ অহা অৱস্থা, কাজিয়া-পেচাল, আৰু কিমান কি। তথাপি তাহাঁতে নিজৰ মতে খাই কৰি থাকিব নোৱাৰে; বাহিৰৰ জগৎ এখনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব লাগে, কৈফিয়ৎ দিব লাগে। তাহাঁতৰ ভাব-চিন্তাৰো হয়তো স্বাধীনতা লোপ পাইছে।

চাহ ঢুকাপ খাই বাহিৰৰ মোৰ খোটালাটোত বহি লওঁ। সমুখত কালিৰ কাগজখন। চকু খিৰিকাৰে কাষতে দেখিবলৈ পোৱা নামনিৰ পৰা উঠি অহা ঠেক বাটত। বাটটোৰে পানীৰ ধাৰ এতিয়াও বৈ আছে। আগদিনৰ কথাবোৰ মনত পৰে। প্ৰবাণে দুদিনমানলৈ চাগৈ আৰু দেখা নিদিয়ে। এইদৰে আওপথাৰে আওপথাৰে ধান সিঁচি ফুৰাৰ লাভ ক'ত ধৰিব নোৱাৰোঁ। ঠাৰ ছবৰুৱাই মোক মোৰ দাবিৰ সোৱৰাই দিয়ে। মন থিৰ কৰি লওঁ। বিয়া কৰাব লাগিব, হয়তো মিনিটকৈই। দ্বিগুণতে মই ইয়াৰ পৰা যাব লাগিব। ৰাজধানীত ব'হাই লগাই ফুৰিলে নহয়। ভাৱটো অহাত মনত অলপ ৰঙো লাগে।

এনেয়ে এবেলি ভিতৰলৈ যাওঁ।

“বাইদেউ, কি কৰিছ অ'?”

“ৰবি, ভিনদেৱেৰক ভাত দিওঁ, তয়ো খাবিনে কি এতিয়াই?” তেওঁ পাগঘৰৰ ভিতৰৰ পৰা চিঞৰি উত্তৰ দিয়ে।

“মই মামা আজি স্কুললৈ নাযাওঁ, বৰষুণ নহয়,” ৰাণুৱে কয়।

“মই অলপ ওলাই আহোঁ, বাইদেউ।”

“কলৈনো যাব এই বৰষুণত?”

“মিনিতিৰ খবৰ লৈ আঠোঁ,” ধেমালিৰ সুৰত কওঁ। মনটো অকাৰণত অলপ চঞ্চল হৈ উঠিছিল। প্ৰকৃততে মোৰ মন গৈছিল নীলিমাৰু চাই আহিবলৈ।

“ক’লৈ ?”

“শ্ৰীমতী মিনতি চৌধুৰীৰ মেছৰ পৰা আহোঁগৈ, বুজিছ ?”

“যা যা, ধেমালি নকৰ। তোৰ সিমানখিনি সুবুজি হবনে ?”

মই হাঁহি আঁতৰ হওঁ। নীলিমাৰ কথা মনৰ তলিত সোমাই আছিল যদিও ওলাই যোৱা নহয়। কাম এটা কৰিবলৈ থিৰ কৰা আৰু তাৰ পাছত সেইটো কৰি পেলোৱা—এই দুটা বেলেগ বস্তু। তাৰ উপৰি প্ৰাণক লগত নলগৈ মই কি বুলি যাওঁ ? অচিনাকি মানুহ এজনৰ ঘৰলৈ তেওঁৰ বৈবীয়কক চাওঁ বুলিতো যাব নোৱাৰি।

বয়স অলপ কম পৰা যেন লাগিল। প্ৰাণৰ খবৰকে কৰোঁ বুলি কিছু সময়ৰ পাচত গলোঁ। তেতিয়া ন বাজি গৈছেহে।

প্ৰাণ সাজি কাচ ক’ৰবালৈ ওলাইছিল।

“কি অ’ মিঃ শৰ্মাৰ গালৈ ওলাইছনে কি ? মোকো নিবিনে ?”

“শমা নাই।” তাৰ উত্তৰটো বিবসীয়া।

“ক’লৈ গ’ল ?”

“মিছিজ্ শৰ্মাক লৈ খবৰলৈ গ’ল।”

এহেৰে ল মোৰ নিবাস হবৰ পাল পৰিল। নালালমাক দেখা নিদিওঁ বুসি মন বান্ধিহলোঁ, কিন্তু যেতিয়া গাইক লগ পাবৰ মন গ’ল তেতিয়াও নিজক দমাই ৰাখিবলৈ টান পালোঁ। অন্তৰৰ টান আৰু কোতূহল দুয়োটাই প্ৰবল আছিল। গাইক জাঁৱনত ছোট লগাবৰ ইচ্ছা নাছিল, তথাপি লগ পোৱাহেঁতন !

“এহু তই সদায় কৈ থকা কাৰণে মিঃ শৰ্মাক এবেলি লগপাবৰে মন গৈছিল।”

“তোৰ আগহটো বৰ অসময়ত হ’ল। এই বমলা, পাউডাৰৰ টিনটো আনচোন।”

“পাউডাৰ শেষ হৈছে, নতুন এটেমা আনিবা—” বমলাই ভিত্তৰ পৰা মাত দিয়ে।

কৈচা গাভৰু ঈপনি

“এইজনীৰ পৰা আক ! তাই মোৰ টিনটো লৈ যাব—”

“বাক বাক, পাউডাৰ নথি হিলেও হ’ব, নে বিশেষ কিবা দৰ্কাৰ আছে ?”

সি মোৰ ফাললৈ ঘূৰি চায়। তাৰ চকুত অলপ হাঁহি।

“বমলা, চাহ দুকাপ আনচোন। তোৰ উৎপল ককাইদেৱেৰ আহিছে।”

সি কথাৰ তাইক জোকাই লবলৈকে কয়।

“চেনি নাই—” সমিধান আছে।

“এটা কথাও উৎপল।”

“কি ?”

“মিছিজ্ শৰ্মাই দেখোন-তোক চিনি পায় বুলি কয় ?”

“কোনে ?”

“মিছিজ্ শৰ্মা, অৰ্থাৎ নীলিমা দেৱীয়ে—”

“পাবও পাবে, ক’ববাত হয়তো দেখিছিল।” চমুকৈ কৈ থওঁ।

সি মোৰ ফালে চাই কয়, “তই মোক ইমানদিনে উৎকট কঁকি দিছ কিন্তু।”

“চাহৰ কি হ’ল বমলা—” তাৰ মনটো আনফাললৈ নিবৰ মন কৰি চাহৰ কথা উলিয়াওঁ।

“চাহ বাক আহিব, বমলাই তোক চাহ একাপ মুখুওৱাকৈ নাথাকে, পিচে তই মোক এনেকৈ কঁকি দি আছিলি কিয় ?”

“বোপাই, মই তোৰ লগত কথা কটা-কটি কৰি থাকিবলৈ অহা নাই। অবাস্তৱ কথা এসোপা পাণ্ডুলিয়াই থকাতকৈ ব’ল ওলাই যাওঁ, লবালবি কব। বৰষুণো এৰিলে।”

ভিতৰৰ পৰা বমলাই চাহ লৈ আহি কয়, “ককাইদেউ, মাই আপোনাক ইয়াতে ভাত খাই যাব কৈছে। মিনতি বাইদেৱো আহিব। পিচে তেওঁৰ আহোঁতে পলম হব, আপুনি আক শ্ৰবীণ ককাইদেৱে ইচ্ছা কৰিলে খাই লব পাবে।”

“দহবজাতে কোনো ভাত খাবাহে ? খবতো কৈ অহা নাই। এটা কাম কৰিব পাৰা বমলা—”

“কি ?”

“ভাত বাক আজি নাখাওঁ। কিবাকিবি ভজাকে অলপ লৈ আহা, চাহব লগত খাওঁ।” “ওহো: খাব লাগিব।” তাই উজ্জল হাঁহি এটাৰে আঁতৰি যায়।

“তই খা, মই মিনতিক লৈ আহিহে খাম,” প্ৰবীণে কয়।

“মিনতি কেতিয়া আহিব ?”

“বাবমান বাজিব।”

“পিচে এই দুঘণ্টা সময় তই কি কৰিব ?”

“যিয়ে নকৰোঁ তোক কেলেই লাগে ? মি: শৰ্মাৰ তালৈ যাবলৈ আহিছিলি, হয়নে ?” তাৰ ঠাট্টাৰ সূৰ। চকুত বাঢ়ৰ হাঁহি।

মোৰ খং উঠিব খোজে।

“খং নাখাবি। বাক তোক এদিন লৈ যাম কিছুমান দিন পাচত—যেতিয়া মিছিজ্ শৰ্মা ল’ৰাৰ মাক হৈ আহিব।” সি আকৌ মোৰ চকুলৈ অৰ্ধপূৰ্ণ ভাবে চায়।

অলপ বৈ সি আকৌ কয়, “মিনতিয়ে তোৰ কাণ্ডবিলাক মোক কোৱা নাই হবলা ? তোৰ গোৰীপুৰৰ বোমাঞ্চৰ কাহিনী—”

তাৰ লগত চুপতি কৰিবলৈ মন নোযোৱা হ’ল। সকলোবোৰ কথাতে ভেঙুচালি নচলে। মই উঠিবৰ লক্ষণ দেখুওৱা দেখি সি বমলাক চিঞৰে—
“বমলা, উৎপল যায়—”

অগত্যা বওঁ। সি ওলাই যায় মিনতিক লৈ আহিবলৈ। ইমান সোনকালে যাবৰ দৰ্কাৰ নাছিল, কিয়নো মিনতিয়ে লাইমোখৰাৰ কলেজত ক্লাচ কৰি এঘাৰ বজাৰ পিচতহে ঘেহ পাৰহি। সি হয়তো তাইৰ কলেজলৈয়ে যাব। তাৰ আগ্ৰহৰ আভিষাটো ভাল নালাগিল। নীলিমাৰ—ল’ৰাৰ মাক নীলিমাৰ—ৰূপটো কল্পনা কৰিবলৈ টান পাই মিনতিৰ কথা সবহকৈ মনত পৰিছিল। মিনতি বাহিৰত মোৰ কাৰণে বিয়াকুল, এনেছলত প্ৰবীণৰ সৈতে ইমান অনিৰ্ভতা কিয় ? ভাৰটোৱে চাপৈ বুকুত অলপ পোৰণি দিলে।

কৈচা পাভৰ ৰূপনি

ভাত খাই উঠি ঘৰলৈ উভতিবৰ মন নোযোৱাত পুলিচ বজাৰৰ ফালে ওলাই গলোঁ। বাইদেৱে অৱশ্যে মই নোযোৱা কাৰণে চিন্তা কৰি থাকিব। পুলিচ বজাৰত কিতাপৰ দোকান এখনৰ পৰা বিদেশী ছবি থকা আলোচনী দুখন কিনিও। বাণুৰ কাৰণে লুজন কিনিও আৰু মোৰ চুৱেটাৰৰ কাৰণে উল চাওঁ। অলপ পাছত চেক্ৰেটেৰিয়েট অফিচলৈ গৈ পুৰণি সহকৰ্মী দুজনমানৰ মেজত আড্ডা দিওঁ। বন্ধুকেইজনে চাহ খুৱায়, তামোল খুৱায়, এজনে আকৌ কাম খুলি হৈছে বুলি খবৰ দিয়ে। হাঁহি তাইঁতক এৰি থৈ আহে।

আট্টেটামান বজাত ঘৰ পাওঁগৈ। লুমপাৰিডৰ ওখ পাহাৰত উঠোঁতে ভাগৰ লাগে। বাইদেউ চাইগৈ শুই আছে। চাহ একাপ পালে বেয়া নহয়। ঘৰ সোমায়ো দেখোঁ মোৰ খোটালাটোত বাইদেউ আৰু মিনতি বহি কথা পাতি আছে। মিনতিক বছদিনৰ মূৰত দেখি অলপ কেনেবা কেনেবা লাগে। যেচেৰীৰ প্ৰতি মোৰ মনৰ ভাব এতিয়া বহুতো বেলেগ। অন্ততঃ এটা কথা পাহৰিব নোৱাৰোঁ—নীলিমাৰ পৰা আঁতৰি আহিবলৈ সুযোগ দি তাই মোৰ হিতেই সাধিছে। ইমানদিনে তাইৰ মই বেয়াখিনিহে লক্ষ্য কৰিছিলোঁ। এতিয়া তাইকো মোৰ আকৰ্ষণীয় লাগিছে। হয়তো অৱাস্থব আদৰ্শৰ কুঁৱলী কাটি যোৱা কাৰণেই। হাতৰ আগত কৰিবলৈ বিশেষ একো নাই। এনেস্থলত সংসাৰ এখনৰ কথা মনত খেলায়। এৰা, অঘৰীৰ ঘৰ পাতিবৰ হ'ল। মই চিহ্না জিতবৰ ফাললৈ সোমাই যাওঁ। বাইদেৱে মই অহা উমান পাই পাভ দিয়ে। তেওঁ উঠি আহি মোক ফিচ্‌ফিচাই কয়, “এনে শুৱনী ছোৱালীজনী! যাচোন, আহিবৰে পৰা তোৰ কাৰণে উচ্‌পিচাই আছে। তই প্ৰবীণহঁতৰ স্বৰতে খালি হবপায়, মিনতিয়ে কলে। যাচোন, মই জলপান কৰোঁগৈ।”

মিনতিয়ে, তলমূৰকৈ কিতাপ এখন চাই থাকে। তাইৰ গাল এখন দেখোঁ। গালখন যেন আগতকৈ তেজাল, গাত উৎকট ধৰণৰ ব্লাউজ এটা। মই লাহেকৈ মাত দিওঁ, “মিনতি।”

“কি?”

“তোমাক লগ ধৰিব সময়কে কৰিব পৰা নাই। ইমান কাম। দেউতা

দুকোৱা খবৰ পোৱা চাগৈ, নহয়নে ?” মই এসোপা মিছা কাৰণ ভাবি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰোঁ।

তাই মূৰাতুলি এবেলি মোৰ চকুলৈ চাই মিচিকিয়ায়। “এবা, প্ৰবীণ ককাইদেৱে তোমাৰ কামৰ খবৰ মোক দিয়ে।”

“প্ৰবীণ ককাইদেৱেবাই ছোৱালীও যাচে।”

“কাক ?” তাইৰ মুখখন যেন কৌতুকত অলপ উজ্জ্বল হয়।

“অন্ততঃ তোমাক নহয়।”

“কাক তেনে ?” তাইৰ মুখত চিন্তাৰ ডাৱৰ।

“তুমিও ভাল উকীলজন ধৰিছিল, নহয়নে ?”

“আঃ কোৱাচোন কাক ?”

“কিয় তুমি এইবিলাক কথা তালৈ লিখিছিল ? এতিয়া আক মোক লগ পাব খুজিছা কোনটো সত্তেৰে ?”

তাই নিৰাশভাবে মোৰ মুখলৈ চাই থাকে। ছোৱালীজনী আগতকৈ বেচি আকৰ্ষণীয় লাগে। গাৰ ব্লাউজটোৰ কুকচিপূৰ্ণ বঙৰ বাহাৰেও তাইৰ মুখৰ কমলীয়তাখিনি ঢাকি ৰাখিব পৰা নাই, হয়তো খিলঙৰ হাৱাপানীৰ কাৰণেই।

“তুমি চাকৰি কৰিব নালাগে,” তাই লাহেকৈ কয়।

“কিয় ?”

“ল পঢ়া।”

“তোমাৰ স্বাৰ্থ ?”

তাই নামাতে। মই কওঁ, “প্ৰবীণে কাক যাচিছে জানা ? তাৰ ভনীয়েক বমলাক। তাক উকীল পতাৰ ফল এয়ে।”

তাইৰ কপালখনত চিন্তাৰ আঁক।

“বমলাৰ লগত যৌতুকত আঠ-দহহাজাৰ টকা।” কথাবাৰ কৈ মই বিৰিকীৰ কাষলৈ যাওঁ। কথাবাৰ গাত লাগিছেনে নাই ভাবি কৌতুক বোধ কৰোঁ। বাণু ফুলৰ পৰা উভতি আহে। তাই বিৰিকীৰে মোক দেখিবলৈ

কেঁচা পাভৰ কঁপনি

পাই “মামা !” বুলি চিঞৰ লগায় আৰু থমকি লব মাৰি সোমাই আহি
অচিনাকি জিৰোতা এজনী দেখি বয় আৰু ছৱাবমুখৰ পৰা চকুৰে ইজিভ দি
সোধে—“কোন ?”

“তোৰ মামীয়েৰ ।” মই হাঁহি কওঁ ।

তাই “খেৎ !” বুলি লব মাৰে । মিনতিয়ে আমনজিমনকৈ কয়, “কটা
ঘাত লোণ দি কি তৃপ্তি পোৱা ? মই যাওঁ, বাইদেউ ভিতৰত হবপায় ।” তাই
উঠিব খোজে ।

“ববা, কলৈ যোৱা ? আৰু মেছত থাকিব লাগে কিয় ? ইয়াত মোৰ
লগত থাকিলেও দেখোন হয় ।” তাইৰ খং তোলাবলৈ মন যায় ।

তাই মোৰ খোটাৰীৰ পৰা গোঁ-গোঁৱাই ওলাই বাইদেউৰ কাষ পায়গৈ ।
মই বাগুব লগত চুপতি কৰোঁ । বাইদেৱে তাইক চাহ-জলপান খুৱাই পঠিয়াই
দিয়ে । যোৱাৰ পাচত তেওঁ কয়, “বেয়া ছোৱালী নহয়ও উৎপল । আৰু
আজিকালিতো ডাঙৰ ছোৱালী বিয়া কৰায়েই । তাৰ উপৰি একেবাৰে
অচিনাকি ছোৱালী এজনী অনাতকৈ মন পোৱা ছোৱালী হলে ভালৈ ।”

পিচদিনা হবপায়। ছুপৰীয়া চাহ খাই কি কৰোঁ কি নকৰোঁকৈ ইফালসিফাল কৰিছোঁ। বতৰ ফৰকাল। কৰিবলৈকেও কাম নাই, কিছুমান দিনৰ পৰা মনটোও অৱসাদগ্ৰস্ত হৈ পৰিছে। কোনো কামতে কচি নহয়। গুণাগুণা কৰিছোঁ জীৱনৰে কথা।

ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে বাট বুলিলোঁ, পাহাৰৰ ওপৰলৈ। মনটো গধুৰ থকা কাৰণে মানুহৰ পৰা আঁতৰি গলোঁ হবপায়। হেঁপাই-কেঁপাই লাবান পৰ্বতৰ ওপৰৰ ফাললৈ উজাই গলোঁ। দুই এটা খাচীয়া তললৈ নামি আহিছে। মানুহ-দুগুহ বিশেষ নাই। শাৰীৰীক পৰিভ্ৰমে মনৰ চিন্তাবোৰ পাতলাই পেলালে। ওপৰত মুকলি বতাহ পাই ভাল লাগিল। ক্ৰমে সমান ঠাই পালোঁ, বহুতো ওপৰত। তাৰ পৰা লাবানখন সুন্দৰকৈ দেখি। সবলগছ এজাৰ থিয় হৈ আছে। তাৰ মাজে মাজে সৰি পৰা পাতবোৰ গছকি অলপমান আঁতৰত গোমধানৰ খেতি অলপ পালোঁ। পাতল পাতলকৈ গোমধানৰ গছবিলাক। গছবিলাক শুকাই যোৱাৰ দৰে, দুই এটাৰে গোমধান গাত লাগি আছে। সেইবিলাক সঁচৰ কাৰণে ৰাখিছে হবপায়। আকৌ উভতি পৰ্বতৰ মূৰতে বহি গলোঁ। ইমান ওপৰত বহি ঘৰুৱা লেঠাবোৰৰ পৰা আঁতৰা যেন লাগিল। তললৈ চাই তন্নয় হৈ পৰিলোঁ। দুবৈৰ তলৰ বাটত অকণি-অকণি মানুহবিলাক। দুই এখন মটৰগাৰী পুতলাৰ দৰে।

অকস্মাৎ মাইকী মানুহৰ খিলখিলীয়া হাঁহিত সজাগ হলোঁ। খাচীয়া মানুহৰ হাঁহি, পৰ্বতৰ ৰবণাৰ দৰেই সজীৱ। ভাল লাগিল। লাহেকৈ উভতি চলোঁ। দুজনী তিবোতা আহিছে হাঁহি-ধেমালি কৰি। দুয়োজনীকেই দূৰৰ পৰা শুৱনী দেখি। চাই থকা বেয়া দেখি বুলি মুখ ঘূৰালোঁ। তাইঁও ওচৰ চাপিল। আকৌ উভতি চলোঁ, কা-ত্ৰপ দেখোন! ৰাভোনে নামাভোঁ কৰোঁতেই তায়েই খাচীয়া ঠাঁচত সম্ভাষণ জনালে, “উৱা বুকুহু!” অৰ্থাৎ—
আও, বাবু দেখোন!

“স্বং হাংনে—বহা ইয়াতে”, হাঁহি কলৌ।

লগবজনীয়ে সঙ্কোচ কৰা দেখি তাই মোৰ নিচেই কাষতে বহি ললে।
সিজনীও বহিল।

“বৰ ভাগৰ লাগিছে,” কা-ডুপে এঙামুৰি এটা .দি মোৰ আৰু অলপ ওচৰ
চাপে। তাই লগৰ ছোৱালীজনীলৈ কেবাহিকৈ চাই হাঁহে। মই সিদিনাৰ
প্ৰবীণৰ দুৰ্গতিৰ কথা পাহৰা নাই। তাৰ দুৰ্গতিত ময়ো লাজ নোপোৱা নহয়।
সেই কাৰণে গহীন হৈ থাকিলোঁ।

“কি কৰিছে ইয়াতে অকলে?” তাই জোলোঙাখনৰ পৰা তামোল
উলিয়াই সোধে।

“তোমাৰ কাৰণে বৈ আছোঁ,” ধেমালিৰ সুৰত কওঁ।

“কুনিছা কথা?” সিজনীক উদ্দেশ্য কৰি তাই মন্তব্য কৰে। “এওঁৰ নাম
এমন, মোৰ বন্ধু। এওঁৰ ঘৰ সোফালে এখন গাঁৱত। মই গৈ লৈ
আহিলোঁ।”

“ধুনীয়া ছোৱালী এমন।” ছোৱালীজনীলৈ চাই হাঁহি কওঁ।

এমনে খিলখিলাই হাঁহে, কা-ডুপে মুখ ভেঙুচালি কৰে। মই তাইৰ
হাতখন তুলি লওঁ। তাই আঁতৰাই নিয়ে। মই নিৰ্বিকাৰ। ভাবে আনফালে
চাই থকা দেখি তাই আকৌ হাতখন আগবঢ়াই দিয়ে। হাতখন কোমল
আৰু সৰু। ধৰি ভাল লাগে। সহানুভূতিৰ পৰশ পোৱা যেন লাগে।
আমাৰ কিমান কম চিনাকি, তথাপি যেন বন্ধুতাৰ সম্বন্ধ। হয়তো খস্কেৰ
উজ্জ্বাস, তথাপি সেই মুহূৰ্তৰ কাৰণে তাৰ সাৰ্থকতা নথকা নহয়। সৰল গছৰ
পাতৰ ৰূপনিৰ দৰে জীৱনৰ স্পন্দন চলিয়ে থাকে। তাৰ মাজতে প্ৰত্যেকেই
কিমান অকলশৰীয়া। নিজৰ নিজৰ ভাব-চিন্তাৰ প্ৰত্যেকৰে একোটা আঁহাৰ
গুহা। গুহাৰ ভিতৰত প্ৰত্যেকৰে সুকীয়া সুকীয়া ঐশ্বৰ্য্য। এজনে আনজনক
সেইবিলাক আঁজলি কৰি উলিয়াই দিয়ে—কিজানি গ্ৰহণ কৰেই। আনৰ
চাবলৈ আহৰি নাই, গ্ৰহণ কৰিবলৈ শক্তি নাই। প্ৰত্যেকৰে নিজৰ নিজৰ
সম্ভাৱ, নিজ লৈয়ে ব্যস্ত। লগৰ মাজত আমি অকলে; আনক ভুবুজি নিজকো

বুজাব নোৱাৰি মাথোন গৈ থাকোঁ, বাট বুলোঁ। কা-ড্রপক মোৰ কাষত এই মুহূৰ্ত্তত পোৱাৰ দৰে হয়তো খন্তেকৰ কাৰণে কেতিয়াবা গুহাৰ ভিতৰত পৰিচয়ৰ বেঙনি সোমায়—ছুটিমান প্ৰাণীৰ মনৰ বা সহানুভূতিৰ আদান-প্ৰদান হয়। এই আচম্ভিত ক্ষণবিলাকৰ সাৰ্থকতা মানুহহিচাবে উল্লেখ্যন কৰিব নোৱাৰে।

“আপুনি মোৰ তালৈ যোৱা নাই কিয়?” তাই মাথ দিলে।

প্ৰশ্নটোৱে মোক অলপ আচৰিত কৰে। কওঁ, “সেইটো প্ৰশ্ন চাগৈ মোৰ বন্ধু প্ৰবীণকহে কৰিব লাগে, কা-ড্রপ—”

“কিয় আপুনি মোৰ বন্ধু নহয়নে কি?”

তাইৰ উদাৰতাত সঁচাকৈয়ে বিস্ময় উপজিব গোজে। অবিশ্বাসৰ চকুৰে তাইলৈ চাওঁ। বেলি লাহ দিছে। শীতল বতাহ এছাটিয়ে দ্ৱাৰ লগাই যায়। “নোযোৱানে?” তাইক সোধোঁ। তাইৰ চপল গাখিনি অৱশ্যে ভাল লাগে।

মূৰটো মোৰ কাষত হলাই দি কয়, “আপুনি কোঁৱে মোৰ গালৈ যাব কওক—”

তাইক মোৰ ফাললৈ টানি লৈ কওঁ, “যাম বাক এদিন।”

“সোনকালে—আপুনি ইমান গহীন হৈ আছে কিয়?”

“যাম বুলি কৈছোঁ নহয়,” ইহি সমিধান দিওঁ। তাইবনো মোৰ প্ৰতি কিয় ইমান দৰদ। সিজনী ছোৱালী লগত থকা কাৰণে মোৰ সঙ্কোচৰ ভাবো ওপজে। অলপ গহীন ভাবেই কথাবতৰা হওঁ। তথাপি সেই সেউজীয়া পৰিবেশৰ মুকলিমূৰীয়া প্ৰভাৱৰ হাত সাৰিবলৈ টান লাগে।

পোহৰ কমি আহে। বেগাবেগিকৈ নামিবলৈ চেষ্টা কৰোঁ। লুনপাৰিঙেৰে নামি আন্ধাৰৰ আবত তাইহঁতক আগ বঢ়াই দিওঁ। ঘৰৰ ওচৰত কোনোবাই দেখে বুলি শব্দা ওপজে। পুলিচ বজাবৰ ওচৰত আগ বঢ়াই থওঁ। কা-ড্রপে মোক লৈ যাব খোজে। তাইৰ হাতখন জোকাৰি এদিন যাম বুলি আশ্বাস দি উভৰ্তোঁ। ওপৰত ভাৱৰ নমা যেন ভাব হৈছিল। বৰষুণ আহিব পাৰে।

সন্ধিয়াখিনি বেয়াকৈ নগল। দুই আটোপাল পানী পৰিছে। জাৰ

কৈচা পাভৰ কঁপনি

লাগিছে। ঘৰ পাওঁ মানে বৰষুণ নামিলেই। অলপমান ভিত্তিলৈ। গখুলি বৰষুণ, বৰ থাণ্ডা লগায়।

কানি-কাপোৰ সলাই জুই একুৰাৰ কাষত বহি গাটো তপতাই লওঁ। বাউদেউ পাগঘৰৰ ভিতৰত। চিঞৰি কলৌ, “চাহ একাপ, বাইদেউ। জ্বাৰ লাগিছে।”

বাইদেউ ওলাই আহি মোৰ ফাললৈ চাই সুধিলে, “তিতিলিনে কি ? চাবি অসুখ-বিসুখ হব।”

“চাহ একাপ দেচোন, জ্বাৰ লাগিছে দেখোন।” বাণুক কলৌ, “যাচোন আজিৰ কাগজখন লৈ আহ, অকণমান চাই লওঁ।”

তাই ভিতৰৰ খোটালী এটাৰ পৰা উভতি আহি ক’লে, “দেউতাই পঢ়ি আছে মামা।”

তাই কোৱাৰ লগে লগে ভিনদেউ ওলাই আহিল। উদ্বিগ্নভাবে তেওঁ মাত দিলে “উৎপল—”

মই প্ৰশ্নৰ চকুৰে চালোঁ।

“এই—এই বাতৰিটো চোৱাচোন। তোমালোকৰ ঘৰৰ ওচৰত ঘটা যেন লাগিল। ফুলবাৰী তোমালোকৰ ওচৰতে নহয় জানো ?”

“চাওঁ কি বাতৰিনো ?”

আগ্ৰহেৰে কাগজখন লৈ ভিনদেৱে আঙুলিয়াই দিয়া ঠাইখিনিত চকু ফুৰাওঁ। এবাৰ চাই আকৌ ভালকৈ চাওঁ। চমু খবৰ এটা, ফুলবাৰীৰ লপাং নামে কছাৰী এটাই তাৰ বৈশীয়েক বহাগীক কাটি ছুটুকুৰ কৰিলে, লপাঙে খানাত ধৰা দিছে—সিমানৈই খবৰ। চমু যদিও কথাকেইশাবীয়ে গোটেই খবৰটো জোকাৰি দিয়া যেন লাগিল। বাইদেৱে পাগঘৰৰ পৰা ওলাই আহি খবৰটো পাই আঃ ইঃ কৰিবলৈ ধৰিলে।

এবা, বহাগী নিচেই ঘৰৰ ওচৰৰ ছোৱালী, অন্ততঃ তাইৰ লগত আমাৰ ঘৰৰ যি পৰিচয় সেইকালৰ পৰা। ফুলবাৰী বুলিলে সতকাই তাইৰ কথা মনলৈ আহে। সজীৱ গুৱনী ছোৱালী, ভেজী তাইৰ ব্যৱহাৰ, সিদিনা দেউতাব

আন্ধাৰ পাচত মাথোন তাইৰ শৰীৰ অৱস্থা দেখি বেজাৰ লাগিছিল। সিদিনাৰ ছবিটো মনত পৰিল, শেঁতা চকুজুৰি, ডিঙিৰ তলৰ হাড় কেইডাল। ববীন-কুমাৰৰ লগত তাইৰ কিবা সম্বন্ধ থকা বুলি শুনিলেও মই তাইক শ্ৰদ্ধা কৰিছিলোঁ। গাঁৱৰ মাটি-পানীৰ লগত সহজ সম্বন্ধ থকা তিবোতাৰ তাই বিতোপন চানেকি, কথাত আঁৰ নাই, ব্যৱহাৰত সংকোচ নাই—তাইক গিৰিয়েকে কিয় কাটিলে বাইদেৱে সোধে, মইনো কেনেকৈ কওঁ। কাগজততো আক সেইবোৰ নোলায়, মনলৈ কিবাকিবি ভাব আহে।

“কিয়ে দিনকাল হ’ল,” বাইদেৱে মন্তব্য কৰে।

“এৰা,” ভিনদেৱে বাইদেউক সঁহাৰে। তেওঁৰ মন্তব্যবিলাক বৰ মৌলিক নহয়, কথাও তেওঁ কমেই কয়।

“উৎপল, তই ঘৰত থাকিলেহে ভাল যেন দেখোঁ, মা তাত যেনেকৈ আছে—” বাইদেৱে মোৰ চকুলৈ চাই তেওঁৰ মনৰ শ্ৰদ্ধা আঁতৰাবলৈ আশ্বাস বিচাৰে হবপায়, মই কিবা এটা সমিধান দিবলৈ নোপাওঁতেই তেওঁ আকৌ কয়, “তয়ো ইয়াতে কাম কাজ এটা লৈ মাক লৈ আহিলেহে ভাল যেন পাওঁ, তাত থকা আক—”

“ববিচোন,” মূহুঁ হাঁহি মই তেওঁক আশ্বাস দিওঁ। ছিগা-ছিগা ভাববোৰ মনলৈ আহে। বহাগী গ’ল। নিতাইহঁতে বা কি কৰিছে। ছাঁদনমান আগতে মাইতৰ চিঠি পাইছে। মাই নিজৰ অশুবিধাবোৰৰ কথা নজনায়ে, তথাপি তেওঁৰ আত্মকালবোৰ চম্ভালিবলৈ টান হৈ পৰিছে। সম্পৰ্কীয় তাই বাপুৱে ঘৰুৱা খেতিখিনিও নজৰ দিয়ে যদিও সিও সদায় থাকিবনে? সি ওচৰৰে হাইস্কুলত পঢ়ে। মেট্ৰিক পৰীক্ষা পাছ কৰিলেই হয়তো সি আন ঠাইলৈ যাব লাগিব। এইবেলি আধিয়া মাটিৰ ঘান পোৱা নগল বুলিলেই হয়। ফুলবাৰীতে আমাৰ সবধিনি খেতিৰ মাটি, গাঁৱলৈ যাবৰ দায়িত্ব বোধ কৰোঁ। নিজৰ খেতিখিনি ভালকৈ কৰাব পাবিলেও চলি থাকিব পাৰি, মাথোন তেজিয়া মোৰ মুকলিমুৰীয়া জীৱনত কেঁচা পৰিব, আগৰ দৰে অনাই-বনাই সুবিধ নোৱাৰিম। কোনটো কৰা ভাল, কোনটো কৰা বেয়া ধৰিবলৈকে টান, মুক্তি

কৈচা পাতৰ ৰূপনি

যায় একালে, প্ৰবৃত্তিৰ টান পৰে আনফালে। ভুলেই কৰিছোঁনে কি.....
ছিগা-ছিগা ভাববোৰ আছে আৰু যায়।

“বাউদেউ, মই ভাত নাখাওঁ, গাটো ভাল লগা নাই দেখোন।”

“বৰষুণত তিতিলি চাগৈ। অলপকৈ খাবি বাৰ।”

“ওঁহোঃ নাখাওঁ, অসুখ কৰিব। ক’ৰবাত এচপ্ৰো আছেনে?”

বাগুৰে এচপ্ৰো বড়ি ছুটা আনি দিয়ে। খাই বিছনাত পৰোঁগৈ।
বহাগীৰ কথা মনলৈ আহে। ‘তাইকনো কিয় কাটিলে? যি কোনো কাৰণতে
নহওক গিৰিয়েকৰ লগত তাইব কাজিয়া লাগিল; ভাত-কাপোৰৰ সমস্যা আৰু
বেমাৰৰ হেচাই জুৰুলা কৰি থোৱা মানুহৰ কাজিয়াই প্ৰায়েই ভয়ানক পৰিণতি
পায়। লপাঙে সুবিধা পালে মোকো কাটিলেহেঁতেন চাগৈ। ভাবটো
আহিলত হাঁহি উঠিব খোজে। মানুহৰ জীৱন—এই আছে, এই নাই।
‘তথাপি তাক আৰম্ভ খামোচ মাৰি ধৰোঁ।

আঁতপাওঁ জৰ লাগিল। বাগুৰে আৰু এখন বাগ দি গ’লহি। জ্বৰেই
উঠিল। ভিনদেউ আহি খন্তেক কাথত বহিল। “ইনফ্লুৱেন্সা হবপায়,” তেওঁ
মন্তব্য কৰিলে।

মই বিছনাৰ পৰি থাকিবলৈ বৰ টান পাওঁ, বিশেষকৈ অনিচ্ছাসত্বে।
কেইদিনমান পৰি থাকিবলগায়া হোৱা যেন পাই নিজৰ ওপৰতে খং উঠিল।
বিছনাখনত ইফালে-সফালে লুটি-বাগৰ দি ৰাজহ কৰিলেও মনটো অস্থিৰ হৈ
পৰে। শৰীৰ অচল হলে মন সম্ভৱ বেছিকৈ চলে। এইদৰে থাকোঁতে অলপ
পাচত চিলিমিলকৈ টোপনি আহিল। সপোন দেখিলোঁ। মই গাঁৱলৈ গৈছোঁ।
পথাৰে পথাৰে গৈ আছোঁ। চাৰিওপিনে সোণালী ধানৰ আভা। দূৰৈত
ফুলবাৰী, বহাগীৰ ঘৰ। এনেতে কোনোবাই দা এখন লৈ মোক খেদি আহিছে।
চকামকাকৈ সাৰ পালোঁ বাইদেউৰ মাতত। সপোনটোৰ কথা ক’লত তেওঁ
ভেকাহি মাৰি উঠিল, “খা যাঃ, কিবোৰ ভাবি থাক। উঠচোন, ভৰিছখন গৰম
পানীৰে ধুৱাই দিওঁ।”

বিছনাত বহি তাকৰ পাত লুটিয়াই লুটিয়াই পোশোখ খেলি আছিলো। সময়খিনি কটাৰলৈকেও টান। ভাবিছিলো মিনটিক মোৰ অমুখৰ কথা জনামনে কি। তাই সিদিনাৰ পৰা আক অহা নাই। খং খাই গৈছে যেতিয়া খং জামৰিবলৈ সময় লাগিব। প্ৰবীণ কাজিলাচোৰো দেখাদেখি নাই। লগা সময়ত মানুহ কাকো নাপায়, এথচ নলগা সময়ত পখিলা উৰাদি চোপাশে উৰি ফুৰেহি। গা অমুখ কাৰণেই হবপায় মেডাজুটো অলপ খিটখিটীয়া হৈ পৰিছে। অস্তুতঃ বাণুৱে মোৰ বম্বকি খাই সেইধৰণৰ নমুবা এটা কাঁৰ লব মাৰিছে। আবেলিকৈ ওলাই য়। বুলি হ'ব খলো। যাদহে ব'ৰ বেয়া নহয়।

চাৰিটামান বজা। গিৰিধাৰীলালৰ চাৰি এখন পাতালো। সি মোক পুলিচ বজাৰৰ তাৰ বন্ধু বিবচাৰিয়াক লগ ধাৰবলৈ নিৰ্দেশ দি লিখিছে। আকো চাগৈ। কবা এটা। এনেদৰে বাহ থকা একে বা বহুচোন বুঢ়া পলাই গলো। গাটোও অলপ পাতল লাগে ন।

“ভাঙৰায়া, এওঁৰেই ও'ব ক'ব ন।” প্ৰত্যেক সন্তুষ্টপণ পাচত বিবচাৰিয়াই প্ৰস্তাৱ কৰে।

“কওকচোন কথাবাত্তা—”

“গিৰিধাৰীলালে লিখিছে বোলে গৱৰ্ণমেণ্টে ৰাখি উজিৰ কাৰণে আলু পঠিয়াব—তেওঁ ক'ববাত্ত থবব পাইছে। গৱৰ্ণমেণ্টে আলুৰ আগাইব টেণ্ডাৰ বিচাৰিছে। আমি পঞ্চাশ হাজাৰ টকালৈ আগ বাঢ়িম। হয়গুণে আলু এতিয়া সস্তাই, তাৰ উপৰি খাটোয়া গাঁৱত মোৰ একেড আছে, সিহঁতে যোগাব কৰি দিব—”

বহুত বহুত টকাৰ কাৰবাব। মইবা কোনখিনিও সোমাই ন বিবচাৰিয়াই কৈ যায়, “আপোনাৰ জনা-সুনা লোক বহুতো আছে। গিৰিধাৰীলালেভো

কেঁচা পাভৰ কঁপনি

সেইবেলি আপোনাৰ কাৰণেই ৰেলৱেৰ ঠিকাটো পোৱা বুলি কলে।
উৎপলবাবু, আপুনি এই বিষয়ে অলপ তদ্বিৰ কৰিব লাগে।”

খাচীয়া পাহাৰত বস্তুৰ উৎপন্ন কম নহয়, তথাপি বহুত সময়ত খাচীয়া-
বিলাকৰ খাবৰ নাইকিয়া হয়। মাৰোৱাৰীয়ে হোৱাহোৱাই বস্তুবিলাক কিনি
লৈ গুদামত ভৰায়, মূৰকত স্থানীয় মানুহৰ বিপদ হয়। তাহাঁতেও বতৰৰ
আৰম্ভণিতে পইচাৰ মুখ দেখি নভবা-নিচিন্তাকৈ বেচি পেলায়।

“সহজে ঠিকা পোৱাতো সম্ভৱ নহয়,” মন্তব্য কৰে।

“কিয় ?” সি অলপ আচৰিত হয়।

“এইবিলাকত কিমান ধৰণৰ মানুহ থাকে।”

“তথাপি আপুনি চেষ্টা কৰি চাওক, উৎপলবাবু! গিৰিধাৰীলালেতো কয়
আপুনি লাগিলে—” বাকীখিনি সি হাতৰ মুদ্ৰাৰে প্ৰকাশ কৰে।

তাক মোৰ সহায়ৰ আশ্বাস দি উভতৌ। আকৌ কাৰবাৰ। মোৰ
সমুখত পথ দেখোঁ কেইবাটাও। মূলধন নাইকিয়া মানুহৰ কাৰবাৰত নিশ্চয়তা
নাথাকিলেও তাৰ সম্ভাৱনা নথকা নহয়। চাকৰিৰ কথা নোতোলোঁ! গাঁৱলৈ
গৈ খেতি বাতিত মন দিব পাৰোঁ। লিখা-পঢ়া জনা মানুহ আটাইবিলাক
গাওঁ এৰি ওলাই অহা যুগুতো নহয়। তাৰ উপৰি—তাৰ উপৰিও, মিনতিয়ে
ল পঢ়াৰ কথা উলিয়াইছিল। বেচেৰীয়ে মোৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিয়ে সেইদৰে
সংকেত এটা দিছে। ওকালতি বেয়া নহয়, বহুতো কাৰণত। নিজৰ প্ৰযুক্তিৰ
ওপৰত লাগাম টানি ৰাখিব পাৰিলে ওকালতি সমূলি বেয়া নহয়, নোৱাৰিলে
উকীলৰ নামত জুৱাচোৰ হব লাগে। কিবা এটা থিৰ কৰিব
লাগিল, সোনকালে। মিনতিৰ লগত আলচ কৰাৰ দৰকাৰ বোধ
কৰিলোঁ।

সাঁজ লাগি ভগাব পাচত মিনতিহঁতৰ মেছটো পাওঁ। তলৰ পৰা দেখোঁ
ওপৰ মহলাৰ খিৰিকী এখনৰ কাষত তিৰোতা এজনীয়ে তলমূৰকৈ একান্তমনে
বহি আছে, সম্ভৱ সমুখৰ মেজত কিতাপ।

ওপৰলৈ উঠা চিৰিৰ নামনিতে কোনোবা এজনীক লগ পাই মিনতি

চৌধুৰী কোনটো কমত থাকে সুধিলো। তেওঁ আগ্ৰহেৰে “আহক, দেখুৱাই দিওঁ” বুলি মোক লৈ গ’ল।

“মিনতি কিবা হয়নে কি আপোনাৰ ?” তেওঁ কোকুহলেৰে সোধে।

উত্তৰ দিব নোপাওঁতেই খোটালাটোৰ কাষত থিয় হওঁ।

“মিনতি—” তিৰোতাজনীয়ে মাতে।

মিনতিয়ে মেজখনৰ পৰা ঘূৰি চায় আৰু মোক দেখি গহীনভাবে থিয় হৈ সম্ভাষণ জনায়, “আহক ককাইদেউ, বহক ইয়াতে।”

তিৰোতাজনী বৈ থাকে। অলপ বিবস্ত্ৰিত শ্ৰবত মিনতিয়ে কয়, “অ’ কি লাগে আপোনাক ?”

তাই উচাট মৰা ধৰণৰ কিবা এটা কৈ আঁতৰ হয়।

“এইজনী যে!” মিনতিয়ে মন্তব্য কৰে।

“কি হ’ল, বেচেৰীয়ে মোক তোমাৰ খোটালাতো দেখুৱাই দিলে তেওঁ। মাষ্টৰগী চাগৈ ?”

“এহু কোন কলৈ গ’ল, কোনে কাৰ খবৰ কৰিলে—এইবিলাক লৈয়ে বাস্তৱ সেইজনী!”

“কি কৰিছিলো মিনতি ?”

“পঢ়িছিলো, কি কবিম আৰু!” তাইৰ মাত অলপ নীৰস, ভাব অলপ নিৰ্বিকাৰ।

“পঢ়িব যদি আৰু দৰ্কাৰ নাই বুলি কওঁ ?”

“মই নামানো।”

“সঁচাকৈয়ে কৈছা মিনতি ? কিন্তু মই সেই কাৰণেই আহিছোঁ—”

মিনতিয়ে একো সমিধান নিদিয়, মাথোন তলমূৰকৈ কিতাপ এখনৰ পাত লুটিয়ায়।

“কোৱা মিনতি—” মই আগ্ৰহেৰে সোধোঁ।

মিনতিয়ে গহীনকৈ চকুহালি তুলি মোৰ ওপৰত থয়, আৰু আকৌ তলমূৰ কৰে। লাহেকৈ কয়, “মই আপোনাক বিয়া কৰাব নোৱাৰোঁ চাগৈ।”

“কিয় ?” মই পতিয়াবলৈ টান পাওঁ। হাঁহিবৰ মন যায়, কিন্তু ভিতৰৰ পৰা হাঁহি নোলায়।

“বাতি হৈছে, আপুনি ইয়াত সোমাই থাকিলে আন মাষ্টৰগীবিলাকে কি ভাবিব ?” তাই মোক আকৌ আপুনি বুলিবলৈ ধৰিলে।

কৈচা পাতৰ কঁপনি

“কিন্তু সিদিনা যে মোক ল পঢ়াৰ কথা কৈছিলো—তুমি জানো নিজৰ কথা ভাবিয়ে কোৱা নাছিলো?” মই সোধোঁ।

টেঙা হাঁহি এটাৰে তাই কয়, “সিদিনা কৈছিলোঁ, আজি আক নকওঁ। মই এতিয়া বিয়াৰ কথা ভবা নাই। নিজৰ ঘৰৰ সমস্যাবোৰৰহে চিন্তা কৰিছোঁ।”

“তোমাৰ সমস্যা জানো মোৰো সমস্যা নহব?”

“আঃ মই নোৱাৰোঁ এতিয়া আপোনাক বিয়া কৰাব, নুবুজ়ে কিয়?”

“বিয়া নকৰাবাইনে কি?” মই টানকৈ প্ৰশ্ন কৰোঁ।

“তাৰ সমিধান আপোনাক কিয়?”

“প্ৰবীণ ককাইদেৱেৰাক দিবানে কি?” মোৰ মুখৰ পৰা অকস্মাৎ ওলাই যায়। কথাষাৰ কৈ লাজো পাওঁ নিজৰ দুৰ্বলতা প্ৰকাশ কৰা বুলি।

মোৰ কথাষাৰত তাই উচাপ খাই উঠে। তেনেহলে মোৰ সন্দেহ একেবাৰে অমূলক নহয়। ভাবটোৱে অলপ তৃপ্তি দিয়ে! দুৰ্বল মুহূৰ্তত নিজৰ পৰাভৱ আৰু লাঞ্ছনাৰ কথা পাণ্ডুলিয়াই আৰু লোকক তাৰ বাবে দায়ী কৰি তৃপ্তি পোৱা যায়। এইটো অনুভূতিশীল মানুহৰ স্বভাৱ। কৰ্মত আস্থা থকা টান মানুহে হয়তো ইমানকৈ উপলব্ধি নকৰে আৰু কৰিলে কিবা এটা পন্থা হাতত লৈ মনৰ গেলা ভাববোৰ বাহিৰলৈ উলিয়াই দিয়ে। মই পাণ্ডুলিয়াবলৈ ধৰিলোঁ মোৰ পৰাভৱৰ কথা, উপযাচি আহি যিটো সমিধান পালোঁ তাৰ জালখিনি।

মোৰ বিমোৰ অৱস্থা দেখি তাইৰ পুতে উপজিল হবপায়। অলপ ককণ স্মৰত তাই ক’লে, “আপুনি দুখ নাপাব ককাইদেউ, আৰু আপুনিতো মোক কেতিয়াও ভাল পোৱা নাই, মৰম কৰা নাই। আগ্ৰহ মোৰ ফালৰ পৰাহে। আপুনি সম্ভৱ ভাল পাইছিল নীলিমাক। নীলিমাক নাপালে, সেইবুলিয়ে যে হাতৰ সমুখত যিজনী পাব সেইজনীৰে অভাব পূৰ কৰিব—”

“নীলিমাক মোৰ পৰা আঁতৰাই নিয়া কাৰণে তোমাৰ শলাগ লৈছোঁ।”

“আপুনি ঠাট্টা কৰিছে।”

“ঠাট্টা অকণো কৰা নাই, অসম্ভৱ পৰা কৈছোঁ। তুমি প্ৰবীণক সুধিবা, নীলিমা ইয়াত থকা স্বৰ্বেও মই ইমানদিনে খস্কেকৰ কাৰণেও দেখা দিয়া নাই।”

“কিয় দেখা দিয়া নাই তাৰ যুক্তি হয়তো মই বুজিব নোৱাৰোঁ। সি বি নহওক, সিদিনালৈকে মই আপোনাৰ কথা ভাবি আছিলোঁ। পিচত দেখিলোঁ আপোনাক বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি—আপোনাৰ খিৰতা নাই।”

মিনতিৰ মন্তব্যত মই সঁচাকৈয়ে আচৰিত হওঁ। মোৰ প্ৰকৃতি সম্বন্ধে সঁচা হওক মিছা হওক এনে পোনপটীয়া সিদ্ধান্ত আগেয়ে কোনেও কৰা নাছিল।

কলৌ, “ধন্যবাদ মিনতি। মোৰ ধাৰ যি নহওক সুজিবলৈ অলপ সন্মম হ’ল। মই ভাবিছিলোঁ মোৰহে তোমাৰ চৰিত্ৰৰ ওপৰত সিদ্ধান্ত কবিবৰ অধিকাৰ আছিল। ভুলটো অস্তুতঃ ভাগিল। মোৰ প্ৰকৃতি কি ধৰণৰ ময়ো ধৰিব নোৱাৰোঁ, আৰু সেই কাৰণেই হয়তো ইটোত হাত দি সিটোত হাত দি ফুৰিছোঁ, তথাপি মোক তোমাৰ—জোৰাই-জোৰায়ে পালাহেঁতেন চাগৈ—” ইহিবলৈ চেষ্টা কৰি মই আকৌ তাইৰ মনটো টুকুৰিয়াই চাওঁ।

“মোৰ কথা এবক। মই ময়েই। কিন্তু আপুনি জানো মোক কম আওকাণ কৰিছে? যেতিয়া মই আপোনাৰ কাৰণে বলিয়া হৈছিলোঁ তেতিয়া আপুনি মোক কৰিছিল উলজা। আৰু জানো আপুনি মোক খুৱাব পাৰিব? গম পালোঁ ঘৰৰ মাটিখিনিও কছাৰী-মিকিৰে লৈ ল’লে, চাকৰি-বাকৰিৰ কাৰণে মন-কাণ নকৰে। ৰাজনীতিত লগাহেঁতেনো সময়ত লাভৰ আশা আছিল, পিচে সেইফালেও সেই।”

মোৰ শুনি থাকিবলৈ টান লাগিছিল, অথচ উঠি আহিবৰো মন নাযায়। এই উৎকট পৰাজয়টো হজম কৰি উঠি অহা লাজৰ কথা। অস্বীকাৰ কৰিবৰ উপায় নাই যে মিনাতক মই অস্তুৰ তলিব পৰা ভাল পোৱা নাছিলোঁ। যেতিয়া ভাবিছিলোঁ মই তাইক ভাল পাওঁ, তেতিয়াও মনৰ তলিব পৰা কিছবাই ঠাট্টাৰ সূৰত যেন মোক সুধিছিল—কি কৰিছা তুমি, অভিনয় কৰিছা? এনেদৰে তাইৰ অভিযোগৰ প্ৰতিবিধান কৰিবলৈ মোৰ হাতত বল নাই, কিয়নো বিবেক দুৰ্বল বিবেক থকা দুৰ্বল মানুহৰ লেঠা বহুতো। এওঁলোকে নিজৰ দুৰ্গতিবিলাক হজম কৰিবহে পাৰে।

আহিবলৈ বুলি থিয় দিলোঁ। ছোৱালীজনীলৈ পুতৌ উপজিল। নিজৰ পৰাভৱৰ ভাব তল পেলাই পুতৌ ওলাই আহিল। হয়তো তাই মোৰ প্ৰস্তাৱ উলাই কৰা কাৰণে বৰ ক্ষতি হোৱা যেন নালাগিল, হয়তো তাইৰ প্ৰতি মোৰ দুৰ্বলতা সঁচাকৈয়ে আছিল। “উঠে। মিনতি,” কোমলকৈ কলৌ।

তাই নামাজিলে। আকৌ কলৌ অলপমান হাঁহি, “প্ৰবীণৰ সৈতে তোমাৰ বিয়া হলে মই অকণো বেয়া নাপাওঁ। সঁচা কথা কবলৈ গ’লে মই গোৰীপুৰত থাকোঁতেই তোমাৰ কাৰণে প্ৰবীণক ফুচুলাম বুলি খিব কৰিছিলোঁ! তাক তোমাৰ কথা কৈয়ে অলপ বাস্তববাদী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিম বুলি ভাবিছিলোঁ।”

“প্ৰবীণ ককাইদেউক যে মই বিয়া কৰাম এনে ভাব আপোনাৰ কিয় হ’ল?”

মই তাইৰ প্ৰশ্নটো আওকাণ কৰি কওঁ, “মোৰ মাথোন এটা লেঠা আকৌ বাঢ়িব পাৰে।”

কেঁচা পাতৰ কঁপান

“কি লেঠা ?”

“প্ৰবীণে তাৰ ভনীয়েক ৰমলাৰ কাৰণে মোক আমনি দি আছে, এতিয়া চাগৈ আক বেছিকৈ দিব।”

“ভালহে।” তাইৰ মুখত কৌতুকৰ হাঁহি বিৰিঙিল।

“হয়নে ?” মোৰ খং উঠিব খোজে। বিশেষ আৰু একো নকৈ ওলাই আহোঁ।

বেছি ৰাতি হোৱা নাছিল। তথাপি বাটত মানুহ দুমুহ পাতলিছে। মনৰ বিবৃক্তি পাতলাবলৈ বুলি ক্লাবলৈ গৈ তাহত বহিলোঁ। অলপ সময় খেলি ভাল নলগাত কাষতে থকা বেডিঙতো খুলি গান শুনিবলৈ ধৰিলোঁ। গানো সেই কদৰ্ঘা, ডিঙি চেপি গোৱা কোনোবা এজনীৰ আৰ্তনাদ। আৰ্তনাদ তল পেলাই আকৌ পটভূমিৰ অৰ্কেষ্ট্ৰাৰ কোঁহাল। ইয়াৰ কাৰণেও মানুহে সময় নষ্ট কৰে।

মন থিব কৰিব নোৱাৰিলে চিন্তাই বেছিকৈ উখল-মাখল লগায়। শিলঙৰ আশেপাশে এই সময়তে ফুৰিছিলোঁ যথেষ্ট, উম্মাঙ্কাৰ পৰা উম্মিঙলৈ, কাকিয়াদ তৈয়াৰ কৰা উম্মিজোৰ পৰা বৰপানীৰ সিপাৰে ওপৰৰ পাখলাও আদি খাচীয়া গাঁৱলৈ চিন্তাৰ তাড়নাতেই অনাই-বনাই ফুৰা হ’ল। লাভ হয়তো হ’ল, খাচীয়া লোকৰ জীৱনধাৰাৰ আভাস অলপ পালোঁ। মিনতিৰ ওচৰৰ পৰা উকৰি আহি কি কৰা উচিত কি অমুচিত গুণাগুণ কবিয়ে এদিন ছপবীয়া শুই টোপনি নহাত পুলিচ বজাৰৰ চিনেমা ঘৰত মেটিনি চাবলৈ সোমালোঁ। চিনেমা বৰ কম চাৰ্ভ ; ৰোমাঞ্চময় প্ৰেমকাহিনী বা ধনীৰ ছলালীৰ মইমতীয়া জীৱনৰ ছবিয়ে মোৰ চকল চিন্তালীল মন বান্ধি ৰাখিব নোৱাৰে।

কিন্তু এই ৰোমাঞ্চপূৰ্ণ চিনেমাৰিলাকৰো একোখনে মনত একোটা সাঁচ ৰাখিব খোজে। সিদিনা হয়তো অকল্মষীয়া পদ্মাহীন জীৱনটোৰ অভূতপূৰ্ব মন কৰুণ হৈ আছিল, হয়তো দায়িত্বহীন সুকলিমবীয়া দিনবিলাকৰ প্ৰভাৱত মনত কাব্যিকতাৰ আঁচ লাগিছিল, মুঠৰ ওপৰত পুৰণি সংস্কৃত উপদ্ভাস কাদম্বৰীৰ আলমত গঢ় লোৱা হিন্দী কথাছবিখন যথেষ্ট আকৰ্ষণীয় লাগিল। তাত যিখন জগত—সেইখনত মানুহ সম্বৰীৰে স্বৰ্গলৈ যায়, দেৱতা বৰ্তালৈ

কৈচা পাতৰ কঁপনি

নামি আহে, চবাইয়ে মানুহৰ ভাৰাত কথা কয়। কাদম্বৰীৰ যি সৌন্দৰ্য্য নি
সককালি শুনা সাধুকথাৰ সৌন্দৰ্য্য।

নায়িকা এগৰাকী স্বৰ্গলৈ উৰি গৈছে, শুকুলা ঘন ডাৱৰৰ মাজেদি। ডেওঁৰ
নাম মনত নাই, কিন্তু বনমালাই সেই চৰিত্ৰৰ ৰূপ দিছিল। এৰা, নাহিকা
ওপৰলৈ উঠি গৈছে শুকুলা ডাৱৰ ঠেলি ঠেলি। তেওঁৰ বুকুৰ পৰা ওপৰৰিনি
দেখা যায়। বনমালাৰ কোমল ভাবপ্ৰকাশী চকুজুৰিয়ে আকাশ ধিয়াইছে।
বগা শৰীৰত লাভণ্য। আনফালৰ পৰা ডাৱৰৰ ফাকেদি গাত জোনাক উপচিছে।
আটাইকেইটা বস্তু লগ লাগি 'যি এটি চিত্ৰৰ সৃষ্টি হৈছিল তাক সতকাই
পাহৰিব নোৱাৰি। পটভূমিৰ মূহু সঙ্গীতে চিত্ৰটো সম্পূৰ্ণ কৰিছিল আৰু
গোট্টেই অভিজ্ঞতা-খিনিত কাব্যৰ উপলব্ধি লাভ কৰিছিলো। এই পৰীৰ
দেশৰ সপোন ভাঙিলে 'কোনোবাই লাহেকৈ মোৰ বাহুত টান এটা দি। ঘূৰি
চাই মোৰ সোঁফালে এজন মানুহ এৰি সিফালে দেখোঁ কা-ডুপ, তাইৰ চকুত
হাঁহি, কোলাত তামোলৰ মোনা।

ময়ো হাঁহি সস্তাষণ জনালো আৰু হাত মেলি তামোল এখন খুজিলো,
কিন্তু কিয় জানো তাইৰ অৱস্থিতিয়ে মনটো পোহৰাব নোৱাৰিলে। মোৰ
মনৰ নৈত যি গভীৰ সোঁত বৈছে তাত যেন তাই ওপৰে ওপৰে উঠি যোৱা
জাঁজ, তলি নাপায়গৈ। ছবিখন যি আগ্ৰহেৰে চাইছিলো তাতো যেন আউল
লাগিল। চকু পৰ্দাত থাকিলেও মনত ভাব এটি খেলালে। ভাবটো এৰি
দিয়া মনৰ অলস কল্পনাৰ বিলাসো হ'ব পাৰে, হয়তো অৱচেতনতাই ওপৰলৈ
পঠিয়াই দিয়া এটি সিদ্ধান্তই।

সমুখত পৰ্দাত দেখা ছবি যেনে অৱাস্তৱ, জীৱনৰ সুখ-দুখৰ লগত খাপ
নোখোৱা, তেনেকৈ কা-ডুপৰ সান্নিধ্যতো অৰ্থ বিচাৰি নোপোৱা হলো।

ছবিখন শেহ হ'ল। তেতিয়া সঁজু ভাগি এন্ধাৰ নামিছে। কা-ডুপে
লাহেকৈ মোৰ হাতখনত টান দিলে। তাইৰ লগত বাৰলৈ মন নধকা স্বপ্নও
কিয় গ'লো ? 'তাই নিব খুজিলে, আগ্ৰহেৰেই মোক মাতিলে। তাইৰ তপত
সক হাতখনিত আশ্বাসৰ সংকেত নিশ্চয় আছিল, কিন্তু মোৰ অৱচেতনৰ ইজিত
কিয় আওকাণ কৰিলো ক'ব নোৱাৰোঁ। ঢিলা সুৰত অৱশ্যে কৈছিলো, "নগলে
নহয়নে কা-ডুপ ?"

তাই মাখন চিনেমাত শুনা গান একাকি আগুৱাই হাতখনত টান এটা
দিছিল। মোক গেলোগেখো কৰা যেন দেখি ছটামিৰ হাঁহিৰে মন্তব্য কৰিছিল,
"চাহ ইমূৰাৰুং-প্ৰেমৰ জুয়ে পোৰে।"

প্ৰেম ? টেঙা হাঁহি এটা মাৰি আগ বাঢ়িলো। কিন্তু তাইৰ

আত্মনিৰ্ভৰশীল বন্ধুতাই কাবো গাত লতাৰ দৰে হালি নপৰে, তাইৰ সজীৱতাই মোক আঁতৰাইছে আনিলে। মোৰ উদ্বেগহীন নিশ্চিন্ত জীৱনৰ লগে তাইৰ সজীৱ অভাৱহীন জীৱনৰ ছন্দৰ লগত তাল মিলাব নোৱাৰে। তাইৰ গতি আৰু মোৰ গতিৰ প্ৰকৃতি সুকীয়া।

তাইক সুধিলো, “তুমি ইমান সজীৱ কেনেকৈ হ’ব পৰা, কা-ড্ৰপ ?”

“কি কৈছে বুজি পোৱা নাই—”

“ইমান ফুৰ্তি কৰি কেনেকৈ থাকিব পাৰা ?”

“আমাৰ সাধাৰণ মানুহৰ সুখ-দুখ কি ?”

“নহয়, কোৱাচোন—”

তাই খন্তেক ভাবিলে, ভাবি লাহে লাহে ক’লে, “পৰিয়ালৰ ভিতৰতে সকলোকে বুলি ঘৰ এটা পাইছিলো, লগতে বেমাৰী বুঢ়ী আই। ককাই-ভাই যি আছিল বিয়া কৰাই দিহাদিহি গৈছে। পাণ-তামোলৰ দোকান এখন আছে, তাতে আই বহে, ময়ো বহোঁ, দুই-এপইচা পাওঁ ; কিন্তু কৈছোঁ নহয়, বুঢ়ীৰ বাৰ মাহত ভেৰটা নৰিয়া, দোকান মাজে মাজে অচল হয়। তাৰ পিচত—”

“তাৰ পিচত কি, কা-ড্ৰপ ?”

“আপুনি জানেই চাগৈ মোৰ মানুহ এজন আছিল—”

মোৰ ফজলৰ কথা মনত পৰে, সোধে, “এতিয়া নাইনে কি ?”

তাই কণ্ঠ নকণ্ঠকৈ ক’লে, “না—নাই বুলিলেই হয় এতিয়া। তেওঁ আগে টকা-পইচাবে অলপ সহায় কৰিছিল।”

তাই আৰু নকয়। মোৰো সুম্বিবৰ মন নাযায়। সুম্বিবৰে বা কিটো আছে, তথাপিহে তাই মনটো টান কৰি ৰাখিব পাৰিছে।

ঘৰ পালত তাই ওপৰৰ নীলা গৰম কাপোৰখন সোলোকাই থৈ চাহ একাপৰ ব্যৱস্থা কৰে, মুখত গুণ্গুণ্গু সুৰ। চাহকাপ দি হাঁহি তাই মন্তব্য কৰে, “জীয়াই থাকিবহঁতো লাগিব, কান্দি বহি থাকিলে কোনে থুৱাব ?”

সহজ সত্য। এইখিনিৰ কাৰণেও আমি দৰ্শন অধ্যয়ন কৰোঁ, মহাপুৰুষৰ জীৱন বিশ্লেষণ কৰোঁ। বাহিৰত এজ্জাৰ, শীতল বতাহত সকলৰ চিৰলি-চিৰলি পাতৰ কল্পন। তাই অকস্মাৎ সোধে, “আপোনাৰ বন্ধুৰ বোলে বিয়া ?”

সেইবিলাক কথা কিছু সময় মনলৈ অহা নাছিল। প্ৰশ্নটোৱে খোঁচ মাৰি দিয়া যেন লাগিল। একো নকৈ অকণমান হাঁহিলো। কাপ-পিলেটজোৰ চপাই নি তাই নিজকে নিজে ক’লে, “ওঁ, কালি তেওঁক ঘৰৰ কাষতে লগ পাইছিলো—” তাই মোলৈ অৰ্ধগুৰ্ণ দৃষ্টিৰে চায়।

সেইকৰ পাকৰ সেই অপ্ৰিয় ঘটনাৰ কথা মোৰ মনত পৰে। সি নিশ্চয়

তাৰ পাচত তাইৰ তালৈ অহা নাই।

“মই মাত লগালত তেওঁ ক’লে।”

মিনতিক লগ পাই সিদিনা মোৰ যি সন্দেহ হৈছিল সি সঁচাই ভেনেহলে, সিহঁত দুয়োৰে বিয়া হ’বই। সি যি নহওক ভাল বাতৰিটো দিছেহি কা-ডুপক !

“আপুনি ইয়াত চাকৰি কৰে, নহয় ?” তাই সোধে।

“ওঁহোঃ—”

“ব্যৱসায় ?”

“একো নকৰোঁ।”

“কিবাতো কৰে নিশ্চয় ?” তাই তথাপি সোধে।

মনৰ তলিৰ সিদ্ধান্ত তাইৰ প্ৰশ্নৰ জটিলিত যেন ওপৰলৈ স্পষ্ট হৈ ওলাই আহে। যিটোৰ কাৰণে খপজপাই ফুৰিছিলোঁ সেইটো যেন হাতৰ ওচৰ চাপিছে। মোৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ যি গাঁৱত, হয়তো খেতিবাতি আৰু সামাজিক কামত এই সিদ্ধান্ত লাভ কৰিলোঁ। কওঁ, “কৰিম, কিবা এটা কৰিম।”

কথাৰাৰ সমুৱ অলপ জোৰেৰে কৈছিলোঁ, তাই উচাপ খোৱাৰ দৰে মূৰ তুলি চালে। মই হাঁহিলোঁ। তামোল এখন মুখত ভৰাই উঠিব খোজোঁ। তাই কয়, “বহকচোন, কিবা খাই যাওক, ভোক লগা নাই জানো ?”

তাইৰ ব্যৱহাৰৰ কাৰণে চকুৰে শলাগ জনাওঁ, হাতখন জোকাৰি ওলাই আহোঁ। মনটো বহুতো পাতল লাগে। ঘূৰিপকি লাবান পাঠতে অলপ ৰাতি হয়। ভাগিব খোজা বজাৰত মাছ সস্তা হয় দেখি লাবান, বজাৰৰ পৰা মূৰ এটা লওঁ।

মূৰটো দেখি বাইদেৱে সোধে, “কিমান ল’লেও ? ইমান ডাঙৰ মূৰটোনো কিয় আনিলি ?”

“মনটোত অলপ সকাহ পালোঁ, সেইকাৰণেই আনিলোঁ।”

“কি সকাহ পালি ?” বাইদেউ আচৰিত হয়।

“পিচত ক’ম বাক, খাই বৈ উঠি।”

“জানো কি ক’ব খুজিছ।”

ভেওঁ মূৰটো লৈ তাৰ ব্যৱস্থা কৰাত লাগে। মই কাপোৰকানি সেলো-কাওঁ। বাগুৱে আহি কয়, “মামা, সাধু এটা কোৱাচোন। ভাল চাই ক’বা কিন্তু।”

“তোৰ শুকৰ হোৱা নাই ?”

“ওঁহোঃ ভাতেই খোৱা নাই। মাছৰ মূৰ—” তাই মূৰ ভেঙুচাই ইহাৰে।

কোঁচা পাতৰ ঝপনি

“আহ বাক ।” তাইক বিছনালৈ লৈ যাওঁ আৰু কাদম্বৰীৰ সাধুটো ক’বলৈ ধৰে ।

ভাতৰ পাতত বহি বাইদেউক কওঁ, “মই যাম হবপায়ও ।”

“কলৈ ?”

“ঘৰলৈ ।”

“কিয়, আৰু কি মনত খেলালে ?”

কওঁ নকওঁকৈ কেইদিনমান আগেয়ে মিনতিৰ লগত হোৱা কথা-বতৰাৰ আভাস দিওঁ, “মিনতিৰ লগত নহব বাইদেউ ।”

“কি নহয় ? বিয়া ?”

“হুঁ ।”

“জানো কিখন কৰ তইহে জ্ঞান । যি মন যায় কৰ, মই আৰু ক’বলৈ এৰিছোঁ ।”

“মিনতিয়ে মোক নামঞ্জুৰ কৰিলে,” হাঁহি কওঁ ।

“তাৰ মানে ?”

চমুকৈ কথাখিনি তেওঁক কওঁ । প্ৰবীণৰ লগত যে তাইৰ বিয়া হবৰ সজ্জাৱনা আছে তাৰো সন্কেত দিওঁ । তেওঁ শুনি মিনতিৰ ওপৰত আশীৰ্বাদ বৰ্ণন কৰে । মই তৃপ্তি পাওঁ মাইকী মানুহৰ কথা-বতৰা দেখি ।

“সেইজনী যে ৰচকীজনী, নিলাজৰ দৰে উপযাচি আহিছিল, তাইৰ ভেমটো !”

“কেলেইনো খং খাইছ, ছুদিন আগলৈ দেখোন মিনতিৰ প্ৰশংসাত এশমুখীয়া হৈছিলি !”

“সেইবুলি আৰু ইমানখিনি ফিটাহি !”

মাইকী মানুহে মাইকী মানুহৰ ওপৰত কৰা মন্তব্যত হাত দিয়া যুক্তত নহয় । মোৰ ফালৰ পৰা মিনতিক মই জগৰীয়া নকৰোঁ । প্ৰত্যেকৰে কচি অভিকচি আছে, তাৰ ফলাফলো আছে । এইবিলাক লৈয়ে জীৱন । তাত আৰু অভিযোগ কৰিবৰ কি যুক্তি আছে ?

বাইদেউক কওঁ, “বুজিছ বাইদেউ, তয়ো যদি এইদৰে বি-এ পাছ কৰিলি-হেঁতেন তেতিয়া হলে তয়ো চাগে নিজৰ ইচ্ছামতেহে দৰা বাছি লগিহেঁতেন ।”

“যা যা, বি-এ পাছ নকৰিলেইবা । সংসাৰত আৰু মানুহ নাইনে !”

“দিন-কাল একেদৰে নাথাকেও বাইদেউ । বাণু ডাঙৰ হলে তায়ো বেছিকৈ পঢ়িব লাগিব, তেহে তাইক বিয়া দিবলৈ উজু হব ।”

বাইদেউক বুজাবলৈ টান । বেতিয়াৰ যিটো সিদ্ধান্ত তাৰ লবচৰ নহয় । মুখেৰে ভোৰভোৰাই তেওঁ তামোল কটাত লাগে ।